

Historische Krings Nieuwegein

MUSEUMWERF
VREESWIJK
DE PLAATS VOOR DE HISTORISCHE BINNENVAART

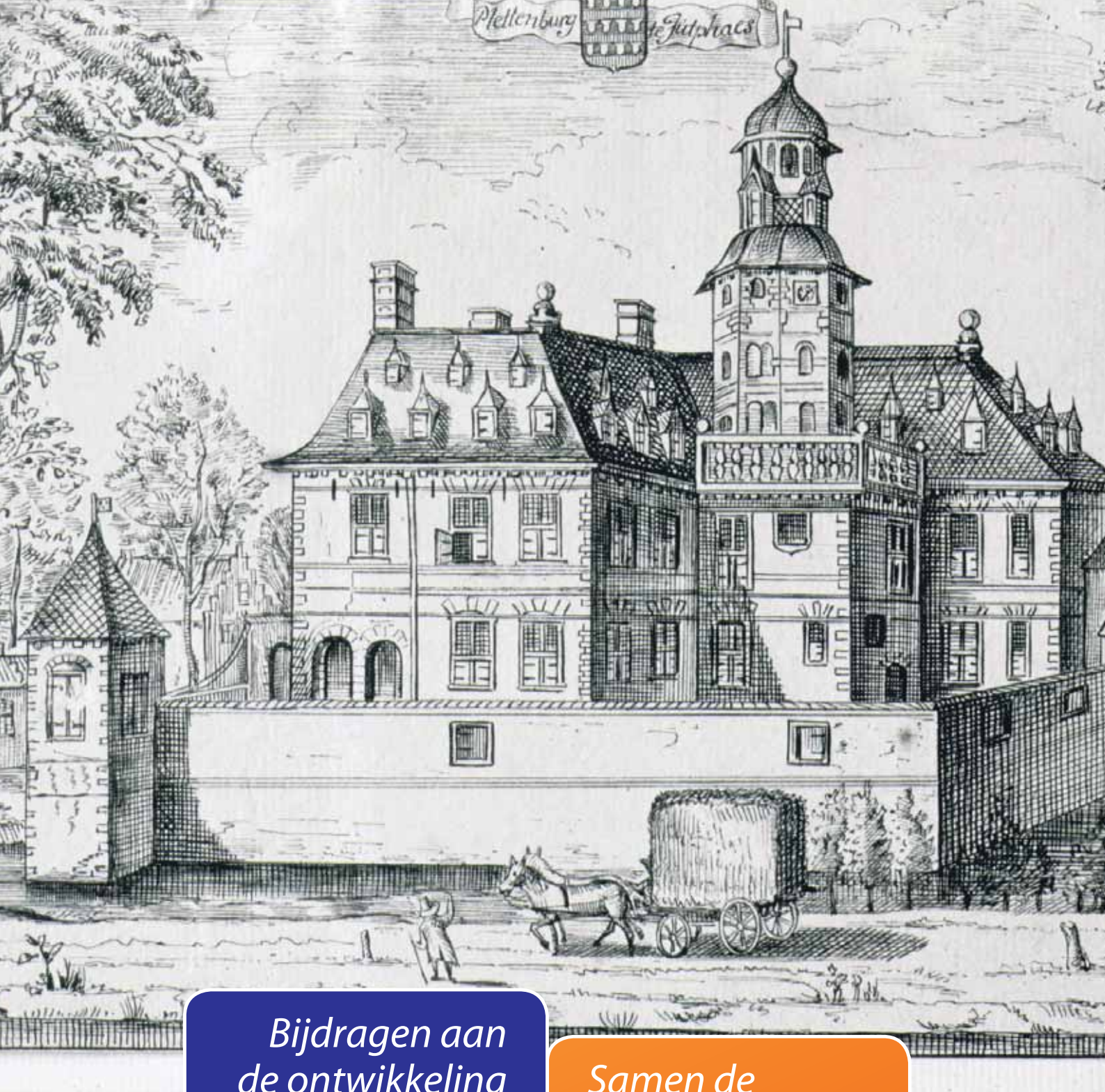

HET VREESWUIJS MUSEUM

Uitgave van de
drie erfgoedinstellingen in Nieuwegein
Jaargang 38 - Nummer 1 - 2016

Cronyck de Geyn

*Bijdragen aan
de ontwikkeling
van mensen*

*Samen de
geschiedenis
laten leven*

Rabobank en de Historische Kring Nieuwegein

Rabobank versterkt culturele, maatschappelijke en sportieve initiatieven in Nieuwegein en Utrecht. Rabobank en de Historische Kring Nieuwegein werken samen om de cultuurparticipatie te verhogen en de geschiedenis te laten leven.

www.rabobank.nl/utrecht

Samen sterker

Rabobank

Colofon

Cronyck de Geyn is een gezamenlijke uitgave van de 3E's: de drie erfgoedinstellingen in Nieuwegein

ISSN 1384-7139

Redactie

Renée Blom, eindredacteur
Janneke Kluit
Tim Oosterlee
Ben Remie
Loes Slooten

Contact

cronyckdegeyn@
museumwarsenhoeck.nl

Foto omslag

1915: Het gebouw wordt inmiddels bewoond. Rond het gebouw volgt groenvoorziening, waar in de bestuursvergadering van 28 juni 1918 een bestuurslid commentaar op heeft. Het verslag vermeldt: "Besloten wordt tot plaatsing van coniferen en verwijderen van onsierlijke voor sierlijke heesters."

Vormgeving

Michiel Ridderikhoff

Mede mogelijk gemaakt door de gemeente Nieuwegein

Niets van deze teksten mag geheel of gedeeltelijk worden vermenigvuldigd, worden opgeslagen in een geautomatiseerd bestand en/of openbaar worden gemaakt op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever (de drie erfgoedinstellingen in Nieuwegein) p/a Geinoord 11, 3432 PE Nieuwegein.
©Copyright de drie erfgoedinstellingen in Nieuwegein

Losse nummers € 2,50

Redactioneel

Beste lezer,

Allereerst wens ik u allen een heel gelukkig 2016, namens de gehele redactie. In het bijzonder ook de beste wensen en onze dank aan de vrijwilligers die vier keer per jaar zorgen voor de bezorging van de Cronyck. Ook dit jaar gaan we ons, als redactie, er weer voor inzetten om voor u lezenswaardige magazines te maken. Via deze weg wil ik ook een aantal vertrekkende redactieleden bedanken voor hun bijdragen aan de Cronyck; Volkert Munzebroek, Manon van der Pol en Marjolijn de Winter.

In dit nummer treft u deel 5 aan over de geschiedenis van de wijken in Nieuwegein. Deze keer hebben Bart Jan Damstra en Loes Slooten zich verdiept in de wijk Jutphaas-Wijkersloot. Verder besteden we aandacht aan Anna van Rijn, het 100-jarig bestaan van het Schippersinternaat en deel 2 over de Schipbrug. Verder zijn we de rubriek "Reacties van lezers" gestart.

Naast de redactie maken wij ook graag gebruik van gastschrijvers. Heeft u suggesties voor onderwerpen en/of wilt u zelf een artikel schrijven, dan kunt u dat laten weten door een mail te sturen aan de redactie. Zie colofon voor het adres.

Namens de redactie wens ik u uiteraard weer veel leesplezier

Namens de redactie,
Renée Blom (eindredacteur)

Inhoud

Redactioneel	3
Reacties van lezers	4
Jutphaas-Wijkersloot <i>Loes Slooten en Bart Jan Damstra</i>	5
ACTIVITEITENPROGRAMMA 2015 van de 3 Erfgoedinstellingen in Nieuwegein	13
Anna van Rijn van Jutphaas: een update	15
Prins Hendrikschool met internaat - 100 jaar <i>Jaap Boersema</i>	18
De schipbrug Vreeswijk-Vianen <i>Ben Remie</i>	21

Reacties van lezers

Met enige regelmaat ontvangt de redactie reacties van lezers van de Cronyck. Daar zijn wij, de auteurs en redactie, erg blij mee. Daarom dat we vanaf nu sommige van die, vooral inhoudelijke reacties op artikelen, gaan opnemen in het magazine, zodat u als lezer nog meer wetenswaardige informatie krijgt over de onderwerpen. Deze keer gingen alle reacties over het artikel De Ossenkop van auteur Ben Remie.

§ Als oud Vreeswijkse heb ik met veel belangstelling uw artikel gelezen over mijn geboortehuis Dorpsstraat 38. Echter onder het hoofdstuk De Eigenaren lees ik dat mijn vader G.C. de Roos het huis kocht van zijn vader. Dit moet zijn: van zijn broer B.N. de Roos (mijn oom Bertus).

De vader van de broers was kleermaker. Overigens heeft hij het eerst een paar jaar gehuurd want hij woonde er al toen hij trouwde. Er was toen ook een café. Vaak heb ik verhalen moeten horen van mijn moeder dat ze zwanger achter de tap alle opmerkingen moest aanhoren van de meestal dronken schippers. Mijn broer is daar in januari 1927 geboren en ik vermoed dat na menige echtelijke twist en na een verbouwing het café is opgeheven om plaats te maken voor sigarenverkoop waarbij genoeg plaats overbleef voor twee scheerstoelen. Grappig detail: Twee scheerstoelen waren nodig omdat in drukke tijden een ‘inzeper’ werd ingehuurd.

G.H. van der Bend - de Roos

Reactie auteur

U hebt helemaal gelijk. Ik ben er altijd van uit gegaan dat B.N. de Roos de vader was van G.C. de Roos, maar B.N. was inderdaad de 15 jaar oudere broer van C.G.

Toen Piet van Loon het pand aan B.N. verkocht zaten er twee huurders in: P. Saras (mij verder niet bekend) voor f. 3,90 per week en J(ohannes) de Roos voor f. 5,- per week. Toen ik dit 15 jaar geleden uitzocht wist ik niet wie J. de Roos was. Nu ben ik het nagegaan en het was uw opa gehuwd met Huberta Johanna Ham en inderdaad, zoals u aangeeft, kleermaker. Van een café heb ik geen weet. M.i. zat er vroeger in bijna elk huis een drankgelegenheden.

Ben Remie

§ Met veel belangstelling lees ik de Cronyck zo ook het artikel van Ben Remie over de Ossenkop.

Hij schrijft onder andere dat de uitgever van de resolutieboeken oppert dat de naam wellicht die van een herberg is. Nu struin ik nog al vaak door oude steden en stadjes en dan kom je zo'n merkteken nog al eens tegen. In zo'n pand heeft dan inderdaad een herberg of bierbrouwerij gezeten. Het merkteken wordt ook wel “het Ossenhoofd” genoemd. Het is een verbastering van ‘okshoofd’, een (bier)vat met een inhoudsmaat van 350 liter.

Ben heeft uiteraard degelijk onderzoek gedaan en geen bewijzen gevonden, maar de mogelijkheid lijkt me niet zo gek gezien de drukke scheepvaart van weleer.

Rina Copier van den End

§ Met grote interesse heb ik uw artikel in de Cronyck de Geyn Jaargang 37-2015 zitten lezen. Mijn complimenten voor dit artikel. Volgens mij is er één piepklein foutje ingeslopen. Op blz. 91 links bovenin schrijft u: Zij zijn tevens de erven van hun overleden broer Jacop (1811-1836). Volgens mij moet dit broer Dirk zijn. Een kniesoor die hier op let natuurlijk.

Gertjan Veldhuizen

Reactie auteur

Onze dank, u heeft gelijk, bij deze is het rechtgezet.

Ben Remie

Jutphaas-Wijkersloot

Deel 1: van dorp naar stad

Loes Slooten en Bart Jan Damstra

Dit is het vijfde deel in een reeks over Nieuwegeinse wijken. In dit deel komt het gebied aan bod waar nu de wijk Jutphaas-Wijkersloot is gelegen. Deze wijk ligt in de voormalige gemeente Jutphaas, tussen de kern van het oude dorp Jutphaas en het Stadscentrum. Het wordt in het noorden begrensd door de Nedereindseweg, in het oosten door het Merwedekanaal en de Doorslag, in het zuiden door de Noordstedeweg en tot slot in het westen door de A.C. Verhoefweg. Omdat de kern van het dorp Jutphaas grotendeels in de huidige wijk Jutphaas-Wijkersloot (en Zuilenstein) ligt, zal de totstandkoming van het (cultuur)landschap en de ruimtelijke ontwikkeling van Jutphaas centraal staan in dit artikel. Daarnaast is een bijzondere rol weggelegd voor Woningstichting Centraal Nederland, vanwege haar specifieke aandeel in de totstandkoming van Jutphaas-Wijkersloot. Een nieuwbouwwijk die door de gemeente Jutphaas wordt gerealiseerd, nog voordat de verregaande samenwerking met Vreeswijk zou leiden tot de nieuwe gemeente Nieuwegein. De nu nog bestaande en herkenbare landschappelijke en cultuurhistorische elementen worden toegelicht, waarbij wordt ingegaan op de historische 'verklaring'. De wijk is centraal gelegen in het noorden van de gemeente Nieuwegein.

Deze foto is omstreeks 1970 genomen vanuit het noordwesten richting het zuidoosten. Op de voorgrond de witte boerderij genaamd 'Bouwlust' van de familie van Wijk aan de Nedereindseweg (huidig adres: Dukatenburg 302), op de achtergrond de boerderij van de familie Kool (thans gesloopt). Op de achtergrond zijn de flats van het Wenckebachplantsoen, die toen nog voor een deel in aanbouw waren, te zien.

De oude geschiedenis tot 1950

Ontstaan landschap

Het oorspronkelijke natuurlijke landschap en de latere structuren die hierin zijn aangebracht door de mens, hebben een zeker verband met elkaar. De rivieren die hier ooit gestroomd hebben en later nog herkenbaar waren als stroomruggen zijn bepalend geweest bij de vorming en inrichting van het landschap. In een onbedijkt en moerassig landschap hebben rivieren vrij spel. Deze verplaatsen zich dan ook meer dan eens. In Nieuwegein en omgeving zijn ook dergelijke stroomruggen gevormd; een basis voor belangrijke oost-weststructuren, waarvan de Nedereindseweg een belangrijk voorbeeld is. Omstreeks 1850 v.Chr. ontstaat even ten oosten van Houten Dorp een afsplitsing van de toenmalige Rijnloop (en basis voor de Houtense stroomrug), deze stroomt westwaarts naar Jutphaas en splitst zich ter hoogte van het Kerkveld af in een tak die verder westwaarts stroomt (basis voor de Jutphase stroomrug) en een noordelijke aftakking (basis voor de Blokse stroomrug). Ten noorden van de huidige Nedereindseplas komen beide stromen weer samen. Op afbeelding 2 is een deel van deze stroomrug te zien. Deze stroomruggen komen na het verzanden van de rivier (de rivier ter hoogte van Jutphaas verzandt en verdwijnt tus-

sen 750 en 500 v. Chr.) en het inklinken van de uit veen en klei bestaande komgronden wat hoger te liggen in het landschap. In een moerasachtige omgeving zijn deze hoger gelegen 'ruggen' bij uitstek geschikt voor bewoning (in Jutphaas vanaf de ijzertijd) en vormen een goede basis voor de latere middeleeuwse ontginningen, die op initiatief van de kerkelijke instellingen plaatsvinden.

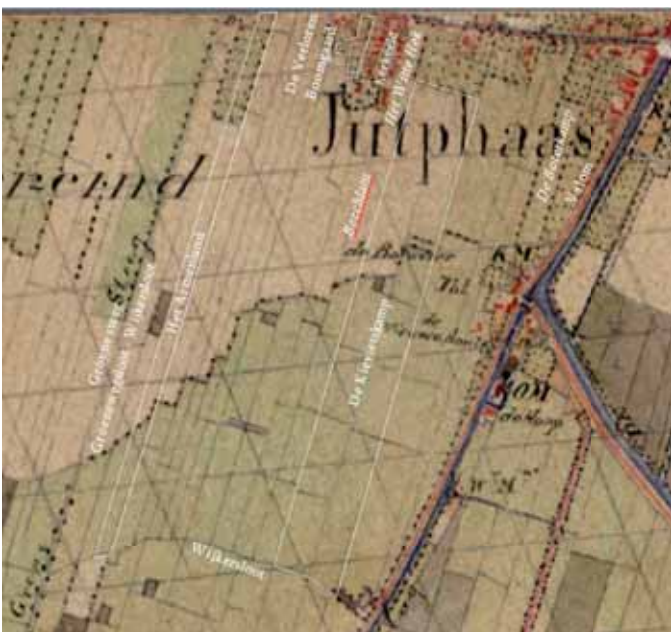
De eerste bewoning

Uit de steentijd en bronstijd zijn vrijwel geen aanwijzingen bekend voor bewoning; wel is er nabij het Kerkveld een bijl uit de steentijd gevonden. Uit de late ijzertijd/romeinse tijd (250 v. Chr. tot 450 n. Chr.) zijn meer aanwijzingen voor bewoning gevonden. Er zijn twee locaties bekend, waaronder het Kerkveld. Hier worden onder meer inheems enromeins scherfmateriaal en een enkele sieraad aangetroffen. Na de romeinse tijd lijken beide nederzettingen niet meer bewoond. Zowel schriftelijke als archeologische aanwijzingen voor bewoning tussen de romeinse tijd tot omstreeks het jaar 1000 zijn spaarzaam. Er zijn meerdere waarnemingen bekend, maar de vindplaatsen zijn helaas niet in alle gevallen systematisch opgegraven. De grootste concentratie van vindlocaties uit de romeinse tijd in Nieuwegein is op de even noordelijker gelegen Blokse stroom-

rug aangetroffen, in het gebied dat we nu kennen als de wijken Blokhoeve, Galecop en Batau-Noord.

De ontginningen in de middeleeuwen

In de vroege middeleeuwen vinden de ontginningen in eerste instantie lokaal en op kleine schaal plaats; tot omstreeks het jaar 1000 worden vooral de oeverwallen langs de rivieren en overige wateren in gebruik genomen. Uit deze periode is geen bewoning bekend in Nieuwegein. Vanaf 1000 worden de ontginningen grootschaliger en meer systematisch aangepakt. Het grondgebied van Jutphaas-Wijkersloot maakt deel uit van de ontginning Oost-Nedereind. Men start tussen 1060 en 1076 op initiatief van de bisschop van Utrecht en de Utrechtse Kapittelkerken met de ontginning van het West-Nedereind, Oost-Nedereind en het Overeind. Het gebied wordt dan nog niet doorsneden door de Vaartse Rijn (deze dateert van de 12e eeuw) en de ontginning wordt daarom als één geheel opgepakt, waarbij waarschijnlijk in het oosten (dus in het Overeind) werd begonnen. De Nedereindseweg fungeert als zogenaamde ontginningsas en de Nedereindsewetering ten noorden van de Nedereindseweg als (hoofd)afwateringswetering, de boerderijen worden op de kop van het perceel opgetrokken aan de Nedereindseweg. Hiervandaan worden de min of meer

afbeelding 1: Topografische kaart 1849. Met enkele toponiemen of veldnamen (cursief: locatie onzeker of bij benadering) (afb. HKN)

afbeelding 2: De Jutphase stroomrug, geprojecteerd op de huidige situatie. Vergelijk de stroomrug met het bodemgebruik op de kaart van 1849. In zwart de bebouwing in 1832. (afb. HKN)

regelmatige kavels uitgezet, die zich ten zuiden van de Nedereindseweg uitstrekten tot aan de Wijkersloot. De Randijk fungeert als noordelijke grens van de ontginningen van het Gein. Het land tussen de Wijkersloot en de Randijk, de Geer, behoort ook tot het ontginningsgebied van het Oost-Nedereind. De Geer wordt later ontgonnen en is in feite een zogenaamde restontginning. De beide ontginningsassen zijn gelegen op de oude stroomruggen, waarmee nogmaals de sterke relatie tussen stroomrug en gebruik van het landschap door de mens wordt benadrukt. In het midden van de ontginningsas (Nedereindseweg) wordt de kerk gebouwd, aan het Kerkveld. Het Kerkveld, waar ook het gerechtshuis is gevestigd, zal tot ver in de 17e eeuw fungeren als centrum van het tot dan toe volledig op de agrarische activiteiten gerichte dorp. Daarna zal het zwaartepunt van de activiteiten zich verplaatsen naar de omgeving van de Vaartse Rijn aan de huidige Herenstraat.

Als we de latere ontwikkelingen als gevolg van deze ontginningen, met name de hieruit voortvloeiende bezits- en machtsverhoudingen, in dit gebied nader bekijken en vergelijken met de directe omgeving, dan valt een aantal zaken op. De ontginningen in Galecop en de Vreeswijkse ontginningen zijn ouder. Deze ontginningen zijn op initiatief van respectievelijk de kapittels van de Dom (Galecop) en Oudmunster (Vreeswijk) uitgevoerd op hun grondgebied (zogenaamde diaconaten). Het gebied van de Jutphaase ontginning valt onder de koorbisschop. De koorbisschop is als priester van de bisschop actief naast soortgelijke hooggeplaatste functionarissen van de colleges van de kapittelkerken. Hij leidt de mis in de Domkerk, is voorzitter van bisschoppelijke synoden, bedient het vormsel en wijdt kerken in. Zijn diaconaat omvat de nog te ontginnen gronden. De dienstlieden of ambtenaren van de bisschop, de zogenaamde ministerialen, treden hierbij op als 'projectontwikkelaars' en verwerven veel rechten in hun gebied. Zo treden ze op als gerechtsheer in hun gerecht en worden verantwoordelijk voor de lagere rechtspraak en het dagelijkse bestuur. Op deze wijze zijn met name diverse takken van de familie van Rijn (van Jutphaas) machtige lieden

afbeelding 3: Ansichtkaart van de Wilhelminastraat, nu Stormerdijkstraat.

geworden. Dit laten ze dan ook blijken door zich te vernoemen naar het gebied ('van Jutphaas' wordt aan de naam toegevoegd) en door het bouwen van huizen als Rijnenburg, Rijnestein en Rijnhuizen. Omstreeks 1600 is het om diverse redenen afgelopen met de vooraanstaande rol van de familie van Rijn. Onder meer de families de Malapert en De Geer nemen het stokje over.

Een ander punt van aandacht is het waterbeheer. Dit is niet alleen een lokale aangelegenheid, dit vraagt om een regionale aanpak die niet altijd direct in het belang van de lokale gerechtsheer is. Direct na de ontginningen zal het land voornamelijk zijn benut als landbouwgrond. Door inklinking van de komgronden is natuurlijke afwatering niet altijd meer mogelijk en zal een steeds groter wordend deel van de grond noodgedwongen in gebruik zijn genomen als grasland of griendland. Op de stroomruggen is sprake van gemengd bodemgebruik. Om deze waterstaatkundige aangelegenheden goed en onafhankelijk te kunnen regelen worden waterschappen opgericht voor de verschillende waterbeheersingsgebieden die ontstaan uit de ontginningseenheden, de zogenaamde polders. Dit zijn in eerste instantie organisaties van belanghebbenden die kleine gebieden beheren. Later gaan deze waterschappen op in grotere waterschappen en uiteindelijk in de hoogheemraadschappen zoals we die nu nog kennen. Afwatering van het zuidelijke deel van het Oost-Nedereind vindt plaats via de Wijkersloot (zie afbeelding 4) en Nedereindsewetering op de Vaartse

Rijn en in zuidelijke richting op de IJssel bij IJsselstein. Het 'Wijkerslootgeld' is dan onderdeel van de polderlasten die door de eigenaren van de grond moet worden opgebracht.

Ontwikkelingen na 1900 en eerste nieuwbouw

Hiervoor is de totstandkoming van het (cultuur)landschap beschreven. Deze landschappelijk structuur blijft in grote lijnen intact tot begin 1900. Vanaf dat moment vestigt zich industrie en andere

afbeelding 4: De Wijkersloot, de naamgever van de woonwijk, is zoals de naam al aangeeft een (afwaterings)sloot (afb. René van der Mark)

bedrijvigheid langs het Merwedekanaal en de Doorslag, onder andere vanwege de gunstige mogelijkheden via het water en via de weg. Dit is dan nog kleinschalig en drukt nog geen dominant stempel op het landschap; het dorp heeft nog steeds een overwegend agrarisch karakter. In het dorp en rond deze nieuwe bedrijvigheid ontstaan ook (nieuwe) woonbuurtjes. De eerste nieuwbouw vindt begin 1920 plaats, als de Stormerdijkstraat (oorspronkelijk Wilhelminastraat) wordt aangelegd. De woningbouwverenigingen Jutphaas Wonen en St. Joseph spelen hier een belangrijke rol.

In de jaren '30 wordt nabij de aansluiting van deze straat op de Nedereindseweg een 'winkelcentrum' gebouwd, bestaande uit winkel/woningen wat al snel de naam 'Jutphase Boulevard' krijgt. In deze periode is een groot deel van de woningen in de oude woonbuurten in de Kikkerbuurt, op het Kerkveld en op Het Sluisje in slechte staat en wordt onbewoonbaar verklaard. De sanering van het Kerkveld en Sluisje vindt plaats in de jaren '60 en '70. In 1949 wordt het plan

"Jutphaas-Dorp" of kortweg plan "Dorp" aangenomen door de gemeenteraad. Dit is het startsein voor een planmatige aanpak. Vanaf 1958 is sprake van een plan "Wijkersloot" als deelplan van het plan "Dorp" en rond deze tijd wordt de uitvoering van de plannen zichtbaar als diverse weteringen en waterwegen worden gedempt en voorzichtig gestart wordt met de voorbereidingen van de bouw van de nieuwbouwwijk die ten zuiden van de Nedereindseweg moet verrijzen.

Aanloop naar Nieuwegein

Landelijke ontwikkelingen

Na de tweede wereldoorlog wordt het volkshuisvestingsvraagstuk structureel aangepakt en er ontstaat een landelijke discussie. In 1958 brengt de Commissie Westen des Lands het rapport 'De ontwikkeling van het Westen des Lands' uit (dit was de voorloper van De Nota inzake de Ruimtelijke Ordening van 1960). De conclusie in de nota van 1958 luidt dat 'in het Utrechtse' grootscheepse uitbreiding dienen te worden gerealiseerd. Dit wordt in eerste instantie in het gebied Hou-

ten-Schalkwijk gepland, maar men komt tot de conclusie dat de fruitboomgaarden te belangrijk zijn om op te offeren aan woningbouw. Dan wordt de aandacht verlegd naar het gebied ten zuiden van de stad Utrecht met de 'waardeloze dorpjes' Jutphaas en Vreeswijk. De beide gemeenteraden besluiten in 1962 mee te willen werken aan de oprichting van Nieuwegein: Vreeswijk richt zich al snel op het samenvoegen van beide dorpen, Jutphaas is bereid mee te denken over planvorming echter op voorwaarde dat er eerst een stedenbouwkundige visie komt. In 1966 volgt het rapport 'structuurvisie Nieuwegein', deze komt uit in het jaar van de Tweede Nota over de Ruimtelijke Ordening.

Wijkersloot: transformatie van landelijk naar stedelijk gebied

In de jaren '50 en '60 wordt een aanloop genomen naar de totstandkoming van Nieuwegein. Van een echte samenwerking tussen de gemeenten Jutphaas en Vreeswijk en is echter nog lang geen sprake. (Zie voor een nadere toelichting het artikel over het Stadscentrum in de

afbeelding 5: Luchtfoto richting het noordoosten. Eind jaren '60.

Cronyck de Geyn 2015-2). In de inleidende tekst voor het gemeentearchief van Jutphaas lezen we dit nog eens als volgt: “van eendrachtige samenwerking op meerdere beleidsterreinen was echter (nog) geen sprake. Op stedenbouwkundig gebied werd beider onafhankelijke -opstelling gesymboliseerd in de realisering van de laagbouwwijk Zandveld te Vreeswijk en de hoogbouwwijk Wijkersloot te Jutphaas.” In 1963 volgt een raadsbesluit over plan “Wijkersloot”. Waar het plan in zekere zin nog op zichzelf staat, ziet men al snel in dat het als onderdeel van een groter plan moet worden gezien. In 1966 duikt voor het eerst de naam “Jutphaas-Wijkersloot” in de archiefstukken van de gemeente Jutphaas op.

De straatnamen worden in 1931 door middel van een verordening officieel vastgelegd. In de meeste gevallen worden de al in gebruik zijnde namen aangehouden. Een opvallende benaming is het Kerkplein voor het Kerkveld. Sommige straten veranderen meerdere keren van naam. Zo veranderd de Willem III straat in Julianastraat en weer later in de Ten Baanstraat. In de periode 1940-1945 geldt een verbod voor vernoeming van straatnamen naar levende leden van het huis Oranje-Nassau. De Wilhelminastraat wordt in 1940 gedwongen aangepast in Parallelweg, in 1942 in Emmastraat (dit wordt blijkbaar geaccepteerd door de bezetter). In 1945 wordt dit teruggedraaid in Wilhelminastraat en tot slot in 1972 in Stormerdijkstraat. De Emmalaan wordt omgedoopt in Vredebestlaan. Vanwege de samenvoeging met Vreeswijk ontstaan er dubbele straatnamen, de straatnamen in Jutphaas worden hernoemd in 1972. Naast de al eerder genoemde straten wordt de Prins Hendrikstraat omgedoopt tot Rijnhuizenstraat.

In het gebied zijn diverse partijen actief, waaronder Woningstichting Centraal Nederland, de woningbouwverenigingen St. Joseph en Jutphaas Wonen, etc. Ieder met een eigen specialisme en insteek: betaalbare koopwoningen, sociale huurwoningen. In de periode 1948-1949 vindt de eerste nieuwbouw plaats op het Drilleveld en wordt er gebouwd in de Willem

III-straat (Ten Baanstraat) en Emmalaan (Vredebestlaan). In de jaren '50 worden woningen gebouwd aan de Emmalaan, Rijnenborghstraat, Wijnesteijnstraat, Zwanenburgstraat, Kramerslaan en op het Drilleveld. Dit zijn veel zogenaamde ‘woningwetwoningen’. In de jaren zestig komen de werkzaamheden goed op stoom. In 1964 wordt ongeveer 73 hectare aangekocht, waarvan ongeveer 54 hectare voor het plangebied Jutphaas-Wijkersloot en de rest voor het plan “Doorslag” [inclusief het latere Stadscentrum]. Er wordt opnieuw laagbouw gerealiseerd en zelfs de eerste flatgebouwen verschijnen in Wijkersloot.

Opvallend aan de structuur van de nieuwe wijk is dat de opzet het oude kavelpatroon volgt. Dit oude kavelpatroon is goed te zien op afbeelding 1 en de structuur van de nieuwbouwwijk op de luchtfoto op pagina 8.

In de periode 1965-1970 worden aan de Nedereindseweg en de Jan Wiegerslaan 72 eengezinswoningen gebouwd. Eind jaren '60 volgt de bouw van zes torenflats in de midden-carré zuidrand Wijkersloot (Nijpelsplantsoen). In dezelfde periode volgt de bouw van 80 etagewoningen en 24 premiewoningen aan de Jan Sluyterslaan en de bouw van 48 flatwoningen aan de Van Reeslaan en Raedeckerplant-

Eén van de zogenaamde ‘tubeflats’ aan het Nijpelsplantsoen (foto collectie gemeente Nieuwegein).

Woningstichting Centraal Nederland

De Woningstichting Centraal Nederland, de WCN, was anders dan andere woonstichtingen of wooncorporaties. Het primaire doel was om koopwoningen betaalbaar te maken voor “gewone” mensen, zodanig dat deze niet duurder waren in de maandlasten dan een huurwoning. De voorgeschiedenis en geschiedenis vallen samen met de planvorming van Nieuwegein en de bouw van woningen in de Nieuwegeinse wijken (tot 1971 voor de toenmalige gemeenten Vreeswijk en Jutphaas). De heer A. van Heiningen was directeur en oprichter van deze Woningstichting.

In de periode na de 2e wereldoorlog kreeg iedere gemeente een klein beperkt aantal woningen toegewezen die ze mochten bouwen. Dat aantal kon hoger worden als je er koopwoningen bij bouwde. De heer van Heiningen zocht in eerste instantie zelf een woning. Hij begreep dat zijn woning goedkoper zou worden als hij kon komen tot een combinatie. Hij vond zes medegegadigden. Hij zocht een architect, een aannemer en een levensverzekeringsmaatschappij voor de hypotheek. Na berekeningen kwamen er woningen uit de bus van f 11.000,- (de hoekwoning f 12.000,-). De woningen hadden drie slaapkamers plus een zolder, een schuur en een tuin van ongeveer honderd vierkante meter. Besloten werd dat de bouwers aan contanten f 2.000,- op tafel moesten leggen en dat zij verder iets meer dan f 13,50 per week aan aflossing van de hypotheek zouden betalen. Na vijf jaar waren de maandelijkse lasten al lager dan die voor een vergelijkbare huurwoning. Na dit particuliere initiatief van de heer van Heiningen bleken er meer mensen te zijn die hier zeer in geïnteresseerd waren. En zo ondersteunde de heer van Heiningen meerdere plannetjes van groepjes mensen. Deze eerste projecten betroffen woningen aan de Vaartstraat en Rijnlaan en omgeving in Vreeswijk; het betrof hier nog particuliere initiatieven. De kosten voor de koopwoningen bleken op deze manier inderdaad niet hoger dan die van voor een huurwoning.

De heer van Heiningen was tegelijkertijd wethouder voor de gemeente Vreeswijk en rijksambtenaar bij de Visserij-Inspectie. Het Bouwfonds Nederlandse Gemeenten beloofde binnen een jaar met een plan te komen voor de bouw van zeven woningen maar kwam deze afspraak niet na. Toen heeft dhr. van Heiningen met ondersteuning en medeweten van de Gemeenteraad zelf initiatief genomen en binnen drie maanden lag er een plan klaar. De toenmalige woningbouwverenigingen mochten alleen huurwoningen ontwikkelen. Via deze projecten voor koopwoningen werd de toewijzing van te bouwen huizen voor Vreeswijk verhoogd. Dit speelde vanaf 1956.

Deze manier van koopwoningen laten bouwen was dus gebaseerd op de volgende twee principes:

Het is belangrijk om niet een woning te kopen, maar een woning te laten bouwen. Dan heb je te maken met de kostprijs en niet met de marktprijs;

Het is belangrijk niet een alleenstaande woning te laten bouwen maar een serie woningen.

De heer van Heiningen had inmiddels drie functies uit te voeren, hetgeen hij niet meer bij kon houden. De burgemeester van Vreeswijk legde hem voor of hij van zijn hobby niet zijn beroep zou kunnen maken. Zo ontwikkelde zich het plan om een woningstichting op te richten en dit werd de Woningstichting Midden Nederland. De oprichting vond plaats in 1963. De woningstichting had verschillende gemeentebestuurders uit de omgeving in het bestuur. De heer van Heiningen was de directeur. Na een half jaar met een telefoniste erbij en na een aantal jaren met veertig personeelsleden.

In de jaren '70 van de vorige eeuw kregen Woningbouwverenigingen veel meer vrijheid van het Rijk en de Provincie. Die mochten zelf gaan ontwikkelen, ook koopwoningen. Daardoor werden ze concurrenten van de WCN. Maar de WCN was de enige die kon zorgen voor goedkope koopwoningen.

Door de WCN zijn rond de 15.000 woningen in Nieuwegein gebouwd in Vreeswijk, Wijkersloot, Hoog Zandveld, Batau en Zuilenstein. Bijna alle starters in Nieuwegein hebben via WCN een woning gekocht. Dat waren er vele duizenden, die daarmee de markt bepaalden. Bijna alle koopwoningen in Houten, in IJsselstein en in vele andere steden, bijvoorbeeld Leusden. De stichting sprak de mensen aan want de koopprijs bij WCN was op een bepaald moment ongeveer de helft van de “vrije markt” prijs. In Wijkersloot werden alle woningen in de zijstraten aan de westelijke van de Mendes da Costalaan in de tweede helft van de jaren '60 gebouwd door de WCN, zo ook de woning waar Linda Overes-Janssen in 1970 werd geboren (zie ook het gedeelte ‘Jutphaas-Wijkersloot 1950-1980: van dorp naar stad’).

*De woning in aanbouw in de Gestellaan
(foto: Linda Overes-Janssen).*

Jutphaas-Wijkersloot 1950-1980: van dorp naar stad

De wijk Wijkersloot als onderdeel van het dorp Jutphaas ontstond in de jaren '60 van de vorige eeuw. Het ging in eerste instantie om een uitbreiding van het dorp Jutphaas. Tegelijkertijd moet deze uitbreiding gezien worden binnen het plan van de oprichting van de stad Nieuwegein. Deze vond plaats in 1971.

De wijk wordt in het oosten begrensd door het Merwedekanaal en de Doorslag. Hier vlakbij zijn de Emmalaan (de huidige Vredebestaan), de Stormerdijkstraat, de Rijnhuizenstraat en andere straten in Jutphaas. In de jaren '50 werden hier nieuwe huizen gebouwd. Dit was in eerste instantie in het kader van de wederopbouw na de 2e wereldoorlog. De Emmalaan was een nieuw aangelegde straat. Aan de nieuwe bewoners in de Emmalaan werd in de jaren '50 de garantie gegeven dat het uitzicht vrij zou blijven... Over de weilanden heen zag je IJsselstein liggen. In de winter kon er geschaapt worden over de sloten. De wijk wordt in het noorden begrensd door de Nedereindseweg.

René van der Mark is geboren in 1970, is archeoloog en lid van de werkgroep Cultuurhistorie van de Historische Kring. Zolang hij zich kan herinneren was hij bezig met het opgraven van oude zaken. In 1979 werd de jeugdwerkgroep Archeologie binnen de Historische Kring opgericht en René was hiervan vanaf het begin lid. René is geboren in een huis aan de Mendes da Costalaan, zijn ouders gingen daar in 1968 wonen. Deze huizen waren toen nieuw en de straat ook. Het gebied aan weerszijden van de Mendes da Costalaan was toen ook nog in ontwikkeling.

In 1973 kochten zijn ouders samen met andere mensen een perceel grond aan de Nedereindseweg, vlakbij de Rietveld-

laan. Zij lieten op dit perceel een twee-onder-één-kap huis bouwen voor de beide gezinnen. Dit zijn de nummers 221 en 223; deze huizen staan er nu nog. Het betreft hier de buitenrand van Wijkersloot. Op dit stuk grond stond oorspronkelijk een boerderij (zie foto). Deze boerderij werd in 1971 verkocht aan de gemeente Nieuwegein. Deze deed al een aantal jaren geen dienst meer als boerderij maar werd tijdelijk bewoond door de familie Vos. De heer Vos was schillenboer. In 1973 werd de boerderij afgebroken. "Het was een boerderij van de Hervormde Diaconie en het was een gemengd bedrijf. Dit laatste gold voor de meeste boerderijen in de regio", aldus René. "Zij hadden één of meer boomgaarden en wat koeien, soms varkens. Het stuk land waarop de boerderij stond, heet 'Kerkeland'" (ook wel 'Armenland' genoemd).

Tot het einde van de jaren '70 keek René vanuit zijn slaapkamerraam uit over de weilanden (aan de kant waar nu Zuilenstein ligt) en zag in de verte de Dom van Utrecht. "De srv-wagen en melkboer kwamen langs de deur; er heerste nog een dorpse sfeer. Bij de boerderij Mondesir van de familie Stigter aan de Nedereindseweg haalden wij kaas en bij de familie Kool van boerderij Zuilenstein werden onze eieren gekocht." De boerderij de Middenhof had deze naam sinds 1902. Daarvoor heette deze de Mispelhoef. De boerderij werd voordat deze in 1982 restaurant werd, bewoond door de familie van Selm. Dit was ook een gemengde boerderij met een boomgaard, koeien en varkens. De boerderij stond al een paar jaar leeg voordat het restaurant werd. René en zijn vriendjes speelden daar. René vertelt opgegroeid te zijn met het geluid van heimachines. "Dan weer kwam het geluid van de ene kant en dan weer van de andere kant. De verschillende wijken van Nieuwegein werden gebouwd. In 1978 werd gestart met de bouw van de wijk Zuilenstein. Ik ging naar de Beatrixschool en deze stond en staat nog steeds aan de andere kant van de Mendes da Costalaan bij de Noordstedeweg. Toen was Cityplaza er nog niet en keek ik vanuit het lokaal over de weilanden. Ook hier liepen koeien en paarden."

Linda Overes-Janssen is geboren op 8 september 1970 aan de Gestellaan 6 in Jutphaas. Haar ouders kochten dit huis in 1969, nieuw gebouwd en verkocht door de Woningstichting Centraal Nederland (zie kader 'Woningstichting Centraal Nederland'). De Gestellaan is een zijstraat van de Mendes da Costalaan en komt aan de andere kant uit op de Ritsemalaan. Ook de huizen in de andere zijstraten van de Mendes da Costalaan aan dezelfde kant, zoals bijvoorbeeld de Roelofzlaan, Zijllaan, zijn gebouwd in opdracht van de Woningstichting Centraal Nederland en door deze stichting verkocht. Deze huizen zijn allemaal hetzelfde.

Linda herinnert zich ook veel weilanden en boerenland dichtbij haar huis. "Zo ging ik met vriendinnetjes de paarden aaien die op een weiland stonden op de kruising van de huidige Buitenstede en Noordstedeweg. En achter het weiland, waar nu Cityplaza is, stonden boerderijen. Ik herinner me de avondvierdaagse die voornamelijk over paden door de wei-

De woning aan de Mendes da Costalaan in aanbouw (foto: René van der Mark).

landen ging richting het huidige Zuilenstein, de Blokhoeve en Galecop. We liepen tot de A12 en dan weer terug. Als één van de kinderen moest “plassen” belden we bij een boerderij aan en ging hij/zij op een “houten pot””

Linda zat op de katholieke St.Nicolaasschool. Deze stond tussen de Rietveldlaan, de van der Lecklaan en de Chabotlaan. Het gebouw staat er nog en er is nu een instelling van Reinaerde in gevestigd. Op deze school zaten ook veel kinderen van de diverse boerderijen langs de Nedereindseweg. Linda herinnert zich vele vriendschappen met “boerderijkinderen”. “Ik genoot van het spelen en meebelevan van alles op en rond de boerderij. Volgens mijn vader liep er af en toe zelfs een boer met wat koeien door onze straat. Misschien was deze op weg vanaf de Nedereindseweg naar een weiland in de buurt van het huidige Cityplaza. Dat weten we niet precies.”

Zicht op de boerderij van de Diaconie aan de Nedereindseweg, vlak voor de sloop (foto: René van der Mark).

soen (door Bouwfonds). Daarnaast wordt de Kruyderlaan bebouwd. Eind jaren '60 wordt ook het gebied Mendes da Costalaan-Breitnerlaan-Richterslaan en Israellaan bebouwd. Omstreeks 1968 is het dorp flink gegroeid en ontstaat er onder de bewoners behoefte aan een goede plattegrond van het dorp. De dienst gemeentewerken Jutphaas/Vreeswijk verzorgt

dan de eerste uitgave van een dorpsplattegrond. De groei is ook goed zichtbaar op onderstaande topografische kaart van 1969.

In 1970 wordt de bouw van 360 etagewoningen aan het Nijpelsplantsoen afgerond met zijn kenmerkende ‘tubeflats’.

In de jaren '70 krijgen woningbouwverenigingen steeds meer ruimte om zich te richten op koopwoningen in plaats van huurwoningen. Een veelvoorkomende vorm van koopwoningen in dit gebied zijn de zogenaamde premiewoningen; deze woningen kunnen met steun van de overheid worden aangekocht en bestaan uit diverse categorieën. Dit stelsel is in 1988 afgeschaft en vervangen door het huidige stelsel.

Naast woningbouw worden ook diverse voorzieningen gerealiseerd. De Rooms-Katholieke basisschool Wijkersloot wordt eind jaren '60 gerealiseerd tussen de Jan Sluyterslaan en de Otto van Reeslaan. Aan de Willem Reijerslaan en Jacob Bendienlaan verrijzen bejaardenwoningen. De belangrijke ontsluitingsweg de AC Verhoefweg wordt in 1975 geopend. Aan de Mondriaanlaan bij de Mendes da Costalaan wordt in 1977 het Wijkgezondheidscentrum geopend. Naast de nodige woningen verrijst rond 1980 als sluitstuk van de hele ontwikkeling van de wijk het winkelcentrum Wijkersloot (Makadocenter), gelegen aan de Richterslaan. Het winkelcentrum Nedereind werd midden jaren '60 al gebouwd.

Tot slot

Hiermee beëindigen we het eerste artikel over de wijk Jutphaas-Wijkersloot. In een tweede artikel zullen de historische plaatsen binnen Jutphaas-Wijkersloot beschreven worden.

afbeelding 6: Topografische kaart Jutphaas, 1969 (bron: www.topotijdreis.nl)

ACTIVITEITENPROGRAMMA 2015

van de 3 Erfgoedinstellingen in Nieuwegein

Tot eind januari Vreeswijks Museum	Expositie over archeologie
Zondag 24 januari t/m 8 mei Museum Warsenhoeck	Expositie over "De brandweer in Nieuwegein".
Zondag 24 januari t/m 8 mei Museum Warsenhoeck	Foto-expositie "Brandweer en Politie".
Vanaf half februari t/m half juni Vreeswijks Museum	Tentoonstelling over de restauratie van de Koninginnensluis
Maandag 22 februari, 20.00 uur Museumwerf	Vrijwilligersbijeenkomst van de 3 e's.
Maandag 29 februari, 20.00 uur Natuurkwartier, MEC	Lezing door Chris de Bont: "Middeleeuwse veenboeren in het veenweidegebied van Utrecht en Holland"
Zaterdag 19 maart, 10.00 uur Kerkveld in Jutphaas	Excursie "Begraafplaats Kerkveld, een levend monument". € 7,50 pp.
Maandag 21 maart, 20.00 uur De Bron, Buizerdlaan 1	Algemene Ledenvergadering HKN. Aansluitend lezing door Nathalie Vermin met de titel "Gefundeerd Fantaseren".
Zaterdag 9 april, 9.30 - 17.00 uur Dagexcursie naar Utrecht	Op eigen gelegenheid naar Utrecht (10.15 uur verzamelen voor de Domkerk). Koffie+Domkoek in en rondleiding door de Domkerk. Bezoek aan het museum DOMunder met archeologische rondleiding. Voor koffie (met gebak) en de 2 rondleidingen leden HKN € 18,50, niet-leden € 23,00.
Zaterdag 23 april, 10.00 uur Museum Warsenhoeck	Fietstocht "Op de 'hoogte' in Nieuwegein": Het lezen van oude kaarten en 'landschappen'. € 7,50 pp.
Zaterdag 14 mei, 10.00 uur Museum Warsenhoeck	Fietstocht "Op de 'hoogte' in Nieuwegein": Het lezen van oude kaarten en 'landschappen'. € 7,50 pp.
Zaterdag 21 mei, 11.00 – 13.00 uur Bezoek aan het museum "Castellum"	Op eigen gelegenheid naar Leidse Rijn. Rondleiding door het museum en (wie dit wil) fietstocht langs de Romeinse limes. Rondleiding leden HKN € 3,00, niet-leden € 5,00 pp. Fietstocht leden € 2,00, niet-leden € 4,00 pp.
Zondag 22 mei t/m 11 september Museum Warsenhoeck	Expositie met als thema "Glas".
Zondag 22 mei t/m 11 september Museum Warsenhoeck	Foto-expositie "Oudheden in het natuurkwartier/ Park Oudegein".
Zondag 29 mei Museum Warsenhoeck	Op het lentefeest presentaties over 't Gein met gratis fietstocht.

Zaterdag 4 juni, 10.00 uur Kerkveld in Jutphaas	Excursie "Begraafplaats Kerkveld, een levend monument". € 7,50 pp. (Week van de begraafplaats).
Zaterdag 18 juni, 10.00 uur Museum Warsenhoek	Fietstocht "Op de 'hoogte' in Nieuwegein": Het lezen van oude kaarten en 'landschappen'. € 7,50 pp.
Juli – december Museumwerf Vreeswijk	Expositie "100 jaar zelflossen".
Zaterdag 2 juli, 10.00 uur Museum Warsenhoek	Fietstocht "Op de 'hoogte' in Nieuwegein": Het lezen van oude kaarten en 'landschappen'. € 7,50 pp.
29, 30, 31 juli 2016 Museumwerf Vreeswijk	"Vol Vaart!" Scheepvaartevenement met 150-200 schepen die zijn aangesloten bij de landelijke vereniging Het Historisch Bedrijfsvaartuig.
Zaterdag 27 augustus, 10.00 uur Kerkveld in Jutphaas	Excursie "Begraafplaats Kerkveld, een levend monument". € 7,50 pp.
Zaterdag 3 september Museumwerf Vreeswijk	Authentieke dag
Zaterdag 17 september, 11.00 –13.00 uur Bezoek villa Jongerius Utrecht	Op eigen gelegenheid naar Utrecht. Rondleiding (met koffie en gebak) door de villa. Leden HKN € 15,00, niet-leden € 20,00.
Zondag 25 september t/m 15 januari 2017 Museum Warsenhoek	Expositie met als thema "De zorg".
Zondag 25 september t/m 15 januari 2017 Museum Warsenhoek	Foto-expositie "Wijk de 'Doorslag'- oud en nieuw".
Zaterdag 1 oktober, 10.00 uur Kerkveld in Jutphaas	Excursie "Begraafplaats Kerkveld, een levend monument". € 7,50 pp.
14 – 16 oktober	Nationale archeologiedagen.
Donderdag 27 oktober, 20.00 uur Bibliotheek "2e Verdieping" Stadhuis	Lezing door J.G.M. Reerink: "Oud en Nieuw water in Nieuwegein".
Woensdag 14 december Vreeswijk	Vreeswijk bij Kaarslicht.
Zaterdag 17 december, 15.00 uur Museum Warsenhoek	Vrijwilligersmiddag HKN.
Zaterdag 24 december 17.30 uur Natuurkwartier	Kerstavond.

* Zie voor nadere informatie over de diverse activiteiten en exposities:
www.hetvreeswijksmuseum.nl • www.museumwarsenhoek.nl • www.museumwerf.nl

Anna van Rijn van Jutphaes: een update

In Museum Warsenhoeck was van 6 september 2015 tot 11 januari 2016 de tentoonstelling over Anna van Rijn te zien. Daarin heeft de HKN geprobeerd een zo goed mogelijk beeld te scheppen van haar leven in de zestiende eeuw. Belangrijk onderdeel waren de Fundatieborden, die normaliter in de Dorpskerk hangen. Door de fundaties, en de 'armenhuisjes', is Anna van Rijn een lokale beroemdheid geworden en de reden dat vier eeuwen later in Nieuwegein een scholengemeenschap en een penning naar haar zijn vernoemd.

Het laatst bekende volledige onderzoek naar het leven van Anna van Rijn werd uitgevoerd door L.P. van Putten en A.V.A.P. Buiten. Hun boek 'Anna van Rijn van Jutphaes' (1997) geldt als standaardwerk waaruit veel geciteerd wordt wanneer het gaat om het leven van Anna. Intussen heeft het internet zijn intrede gedaan en zijn vele archieven gedigitaliseerd. Met de expositie in het vooruitzicht hebben medewerkers van de Historische Kring Nieuwegein haar leven opnieuw onder de loep genomen.

Anna, Janna, Iohanna?

In de 16e eeuw werden de namen veelal op gehoor opgeschreven en in officiële akten gelatiniseerd. Zo komen we Anna ook als Janna tegen en als Iohanna. Dit maakt meteen duidelijk waarom het (digitaal) zoeken naar personen uit deze periode zo lastig is. Zowel voorals achternamen kennen verschillende schrijfwijzen, soms zelfs in hetzelfde document. In dit artikel is een willekeurige keuze gemaakt voor iedere naam, waaraan geen verdere conclusie moet worden verbonden.

Anna zou het derde kind zijn uit het tweede huwelijk van haar vader Dirk van Rijn met Lucia van Eyll. Zijn eerste vrouw was Cunera van Nijenrode. Anna's vermoedelijke geboortedatum wordt stevast gesteld rond 1512, voornamelijk omdat in de overdracht van Rijnhuizen in 1573, staat dat zij "meer dan zestig jaren" is. (Bron: Van Putten en Buiten; Anna van Rijn van Jutphaes 1997) Echter, in het Repertorium op de lenen en tijnsen

Tot 11 januari vond er bij HKN een expositie over Anna van Rijn plaats.

van de Proosdij van Oud-Munster 1238-1666 (bron: Hogenda), wordt per 5-8-1511 een lijfdocht van Cunera van Nijenrode, gehuwd met Dirk van Rijn van Jutphaes vermeld. Het zou betekenen dat Dirk in de 16 maanden daaropvolgend hertrouwd is met Lucia en zij drie kinderen hebben gekregen. Van Cunera is vooralsnog geen sterfdatum gevonden, zo ook geen huwelijksakte met Lucia. Wel komen we in het Regionaal Historisch Centrum Limburg, een akte van deling van nalatenschap tegen bij het overlijden van de vader van Lucia van Eyll (Johan van Eyll, heer te Geysteren), gedateerd 1520. (archiefnr. 16.0521 inventarisnr. 709) Hierin wordt zij genoemd als vrouw van Derick van Rijn. Het vinden van de geboorteakten van Anna en haar broers zal uiteindelijk uitsluitsel moeten bieden.

Naast haar halfbroer Adriaan had Anna dus twee oudere broers, Johan en Gerrit. Na haar kwamen nog twee zusters, Elisabeth en Lucia. Lucia wordt niet vermeld in de leenstelsels, in tegenstelling tot Elisabeth, wat doet vermoeden dat Lucia jong is overleden en/of het klooster in is gegaan. Daar Anna de laatste van de fa-

milie was die Rijnhuizen bezat, mogen we ervan uitgaan dat ook haar jongere zusters voor haar zijn overleden.

Anna de echtgenote

In haar leven is Anna éénmaal getrouwd geweest, met Wouter van Baexen. In het voornoemde leenstelsel wordt zijn naam eerst genoemd op 14-9-1558: Lijfdocht van Wouter van Baexen, Hendriksz., heer van Koningsvrij, gehuwd met Janna, dochter van Dirk van Rijn van Jutphaes. Wouter

zou zijn overleden in 1559. Van Putten en Buiten verwijzen naar het register op de leenakten van het vorstendom Gelre (baron J.J.S. Sloet) waarin het vruchtgebruik op het leen van het gerecht Leeuwen op 17-8-1558 overging op Anna van Rijn. Na de dood van haar man ging het leen over op zijn broer Henrick van Baexen.

In voorgaande jaren, te weten 1532, 1540 en 1551 wordt Anna zonder echtgenoot genoemd in diverse leenregisters. Bij de overdracht van Rijnhuizen in 1573 is Anna de 'weduwe van Wouter van Baex'. Een zoektocht naar Wouter leverde veel informatie op, maar geen verwijzing naar zijn huwelijk met Anna. Zij lijken maar kort gehuwd te zijn geweest.

In de St. Maartenskerk te Zaltbommel ligt Wolter van Baexen met zijn echtgenote Peterke Echteld begraven. Hij wordt tevens aangeduid als Heer tot Coninxvrij en zijn sterfdatum is 1559. De sterfdatum van Peterke is 28 augustus 1557. Is deze Wolter tevens de echtgenoot van Anna geweest? Immers, ook haar man was heer tot Coninxvrij en zou zijn overleden in 1559. Het zou betekenen dat haar man bij zijn eerste echtgenote is begraven...

Anna wordt tot aan het einde van haar leven als weduwe van Wouter van Baex aangeduid, maar nergens is een vermelding van zijn graf, in relatie tot Anna. Sterker nog: in het testament van Anna verzoekt zij te worden begraven “bij haar ouders in de kerk van Jutphaes”

Haar grafsteen in de kerk, zoals die is beschreven in de Monumenta van Aernout van Buchel (Buchelius, pag. 271 (fol149v) 1610-1620) vermeldt haar naam en haar familiewapen, bestaande uit de wapens van vaders- en moederskant. Ook hier geen verwijzing naar wijlen haar echtgenoot. Nog bijna 50 jaar als ‘Weduwe van Baex’ in de akten door het leven gaan doet een gehechtheid vermoeden, terwijl aan de andere kant Anna iedere referentie aan haar man vermijdt. Daarentegen, wanneer het huwelijk werkelijk zo kort is geweest, kan het zijn dat andere (familie) banden zwaarder gewogen hebben bij de keuze voor een begraafplaats.

Anna de non

Het feit dat Anna überhaupt is getrouwd, werpt ook vragen op na de ontdekking dat Anna in 1539 non zou zijn geworden. In de kroniek van het Vrouwenklooster in De Bilt wordt het volgende daarover gezegd:

“In het jaar 1533, daags voor Simon-en-Judasdag [27 oktober] werd de bouw van het nieuwe dormitorium [in aanwezigheid van de volgende personen] aanbesteed: vrouwe Henrica van Erp, abdis; vrouwe Machteld van Groenestein, priorin; [...] [Het werk] kwam gereed – waarbij ook alle cellen betimmerd werden – op de eerste donderdag in de vastentijd van het jaar 1536 [5 maart]. [In de kosten] werd door diverse personen bijgedragen, terwijl ook acht morgen land in de Hoge Biezen [daarvoor] werden verkocht voor 546 gulden. Van Dirk van Rijn [kregen we] 79 gulden toen hij zijn dochter liet intreden [...]”

Verderop staat te lezen:

“In hetzelfde jaar [1539] werden Anna van Rijn, dochter van Dirk van Rijn, Margriet van Meerten, dochter van Ernst van Meerten en Catharina van Oostrum, dochter van Willem van Oostrum zaliger, hier [in ons klooster] geprofeest op de dag na Sint-Gertrudis [19 maart].”

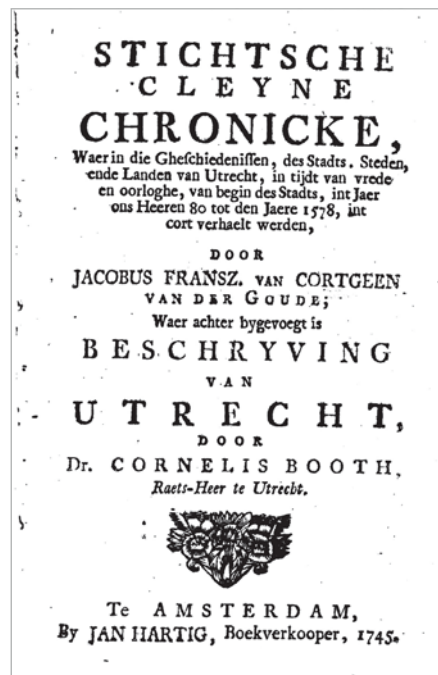
Bron: Utrechts Archief toegangsnr.

Kroniekhss_UB_Utrecht Verzameling

kroniekhandschriften UB Utrecht, inv.nr. 2.

Het Vrouwenklooster was één van de vijf adellijke vrouwenkloosters in en om Utrecht. Volgens een bepaling uit 1241 konden er maximaal dertig ‘jufferen’ zijn. In de tijd van abdis Henrica van Erp waren er tussen de vijftien en twintig zusters. Nadat het Vrouwenklooster in 1585 door Utrechters in brand was gestoken, verspreidden de jufferen zich langzamerhand over de stad. (Utrechts Archief, archieftoegang 1005-4)

Aangezien Anna later ambachtsvrouw van Rijnhuizen werd kan dat betekenen dat zij is uitgetreden, zeker als daaraan voorafgaand een huwelijk heeft plaatsgevonden. Het hoe en waarom staat nog open ter discussie. De 16e eeuw kende zeer roerige perioden die ieders leven een onverwachte wending konden geven.

Voorblad van de Stichtsche cleyne chronicke.

Anna's leven

De intrede in het klooster kan wel aangeven dat Anna tijdens haar gehele leven een godvruchtige vrouw is geweest. Mogelijk heeft zij pas werkelijk (geldelijk) verschil kunnen maken toen zij ambachtsvrouw werd in 1573. Wie is de vrouw die rond haar 85e nog fundaties voor de armen opricht, een school sticht, armenhuisjes laten bouwen en alles testamentair laten vastleggen? Het verbod op de rooms-katholieke godsdienst in 1581 is wellicht de aansporing geweest om haar

gulle gaven vast te laten leggen en zo een zekere uitvoer te garanderen.

Over het karakter van Anna verwijst A.E. Rientjes in ‘Het Kerspel Jutfaas’ naar de “Stichtsche Croniecke”. Na ook hier alle spellingsvarianten op losgelaten te hebben, werd duidelijk welk werk hij bedoelde: ‘De Stichtsche cleyne chroniecke’, geschreven door Jacob Franszn. van Cortgeen, met daarbij gevoegd een beschrijving van Utrecht door Dr. Cornelis Booth (1605-1678, uitgave 1745).

We komen hierin het volgende citaat tegen:

JUDITFAES.

Een Dorp 't welck den Rijnstroom doorloopt, heeft groote Hofsteden en Boomgaerden, boven en beneden, is met verscheyden plasierlijcke Edellieden-huysen en Casteelen verciert, aldaer noch

Wert by eenen rijcken Heere Mailiepaert een Lusthof

gebout, 't welck so het Volbrocht werde, zyns gelijck van fraeyheyt, cunst en cieraet, men niet en sal vinden: dit Dorp heeft twee Ambochts-heerlichheden, daer over de Heeren van Brederode

het beneden, d'Edele tot Godt ende den armen vruchtighe

Vrouwe van Baecx, het boven eynt presideerden.

Hoe Anna's leven verder is verlopen en welk karakter daarmee gepaard zou gaan, moeten we tot nu toe vooral uit de omstandigheden halen. Ze lijkt van sterke wil en goede gezondheid te zijn geweest. Te weten dat zij al haar naasten heeft overleefd en het tot op hoge leeftijd zonder man en kinderen heeft moeten rooien, is een gegeven wat toch ook een gevoel van eenzaamheid geeft. Daarentegen was er natuurlijk geen pensioen: het beheren van het landgoed ging door, het aansturen van personeel, de bemoeienissen met kerk en armenzorg, tol- en tienden inning; of zij zichzelf eenzaam voelde is de vraag. Haar geloof heeft haar ongetwijfeld troost gebracht en waarschijnlijk heeft ze vele vrienden en familieleden om zich heen gehad.

Over Anna's familie is een artikel op zich te schrijven, vandaar dat we die nu buiten beschouwing laten. Van Rijn, Van Eyll,

Goor en Van Hemert zijn allen ge-
goede families die hun sporen heb-
ben nagelaten.

Anna's dood

Het laatste testament van Anna
dateert 7 augustus 1607. De over-
dracht van Rijnhuizen aan haar
nicht Wilhelmina van Riebeeck
vindt plaats op 28 mei 1608. De
exacte overlijdensdatum van Anna
was niet bekend. Wel is inmiddels
in het Utrechts Archief een over-
zicht van de rekeningen van het
Domkapittel gevonden; de fabrieks-
rekeningen van het Domkapittel
1562-1595, inv.nr. 651. Voor het lui-
den van de klokken bij overlijden of
begrafenis moest immers betaald
worden.

De rekening voor het luiden van de
klokken bij het overlijden van Anna
zegt ons:

*"Item XI Octobris 1607 in obitu do-
micelle Johanne de Rijn (acq: erf-
dochter...van die van Rhijnhuysen,
ambachtsvrouwe van Jutphaes) vide quon-
dam domicelli Wolteri de Baecxen, Salva-
tor semel, VI fl."*

De klokken hebben aldus geluid op 11
oktober 1607 bij het overlijden van juf-
vrouw/jonkvrouw Johanne van Rijn,
weduwe van wijlen Wolter van Baecxen.
Salvator eenmaal (of ineens), voor 6 flo-
rijnen. Tussen haakjes wordt vermeld dat
er nog een acquitte is en met welke tekst.
Salvator is de aanduiding van de klok.

Nu een meer precieze sterfdatum bekend
is, rest te bepalen waar Anna uiteindelijk
begraven werd. Wanneer gehoor is ge-
geven aan haar testament is zij bij haar
ouders in de kerk van Jutphaas begraven.
In de Monumenta van Buchel, vinden we
een tekening van de grafsteen van Anna
met de tekst 'Joffrou Johanna van Rijn
van Jutphaes 1603'. Daarnaast schrijft hij:
"Onlangs is in de kerk Jo-
hanna van Rijn begraven,
van wie deze vier wapens
zijn. Er hangt ook een bord,
waarop in de landstaal de
tekst van een schenking is
geschilderd."

Vreemd genoeg vermeldt
hij de datum 1603. Nog
vreemder wordt het na het
lezen van Het Kerspel Jut-

Bladzijde uit de Monumenta van Buchel.

phaes, waarin Rientjes doet voorkomen
de grafsteen op het Kerkveld te hebben
gezien (dit moet rond 1910 zijn geweest).
"Haar wapen diep gebeiteld is nog duide-
lijk zichtbaar. Het half vergaan en moei-
lijk leesbaar opschrift zegt ons dat daar
ligt: Jonkvrou Johanna van Rijn van Ju-
tphaes." Een datum op deze steen: 1599.

Voor wat betreft de sterfdatum vertrou-
wen we op de overluidingen en is 11 ok-
tober 1607 de meest waarschijnlijke. Bij
de zoektocht naar de grafsteen bleken we
uiteindelijk in onze eigen archieven te
moeten duiken.

In 1986 is een inventarisatie gemaakt
door de HKN van vondsten op het land-
goed Rijnhuizen. Een gebroken steen met
een nog half zichtbaar familiewapen en

Grafsteen

vaag de datum 15..9 werd gevon-
den. De steen lag op zijn kop langs
de waterkant, waarschijnlijk daar
terechtgekomen en gebruikt als aan-
legsteiger ten tijde van de verbre-
ding van de vaart. Met het delen van
de beschrijvingen van Rientjes en
Buchel binnen de HKN werd weer
aan de oude vondst gedacht. De
beschrijvingen komen overeen met
elkaar en met de steen die op Rijn-
huizen is gevonden. De datum 1599
en het familiewapen zijn (deels) op
deze steen te zien. Helaas is de naam
nu juist afgebroken, maar het fami-
liewapen laat geen twijfel. De graf-
steen is na hernieuwd bezoek van de
HKN aan Rijnhuizen op het land-
goed veiliggesteld om te bepalen wat
ermee gaat gebeuren.

Hoe en wanneer de steen op Rijn-
huizen terecht is gekomen is on-
bekend. De datum 1599 is op geen
manier te verbinden aan Anna
en haar familie. Dat op het Kerk-
veld het nodige is veranderd in de vori-
ge eeuw moge blijken uit een foto in het
Utrechts Archief uit 1932 van fotograaf
W.F. De Wildt van het oude deel van de
begraafplaats.

Het vinden van deze en meer nieuwe
gegevens opent de deur naar een aan-
vullende beschrijving van Anna's leven.
Veel is via internet gevonden, en nu komt
het moment de papieren archieven in te
duiken en de vele gegevens in elkaar te
passen. Wie weet, kunnen we 20 jaar na
Van Putten en Buiten in hun voetsporen
treden en gewag maken van een nieuwe
uitgave over Anna van Rijn.

*In aanvulling op bovenstaande en in over-
leg met de schrijver merkt de redactie op
dat er documenten bestaan, waarin Anna
als erfgenaam procedeeert over de nala-
tenschap van Wolter van*

Baexen.

*Het huwelijk met Anna
heeft, gezien de bekende
data, hooguit ruim een jaar
geduurd. De grafsteen en het
graf waren waarschijnlijk
al gemaakt voor zijn eerste
vrouw met de bedoeling dat
hij daar zou komen te liggen.*

Prins Hendrikschool met internaat - 100 jaar

Jaap Boersema

Het draait uiteindelijk allemaal om onderwijs aan schipperskinderen. Begin 1900 bleven nog maar weinig kinderen aan de wal en waren zij aangewezen op een kosthuis om onderwijs te volgen. Lagen de ouders wat langer stil, dan ging het schipperskind naar school. Soms voor een paar dagen. Dit werd ligplaatsonderwijs genoemd.

Deze onderwijsachterstand werd o.a. onderkend door de predikanten in Vreeswijk. Zij beseften dat Vreeswijk op een knooppunt van internationale vaarwegen een goede vestigingsplaats voor een internaat zou zijn.

Voeren ouders internationaal, dan was er echt een probleem. Een flink aantal binnen- en buitenvaarders kozen dan ook voor Vreeswijk. Namen als Kunst, Hazenberg, Jonker, Smit, Swytink, Vellinga en De Weerd duiken op in de lange lijst van leerlingen. Bijna alle Groningers onder hen hadden een vast waladres bij de Groninger Winkel van kruidenier Fossen, later Kruise aan de Koninginnenlaan. De Friezen gingen naar de winkel van Bruinsma een aantal panden verderop.

v.r.n.l. de Zevenbergsche broodbakkerij en de Groninger winkel. Detail: de Wilhelminabrug staat open.

23 januari 1911 Oprichtingsvergadering

De oprichtingsvergadering op 23 januari 1911 begon later "door het ruwe weder". Een hoofdstuk uit de bijbel werd daarom achterwege gelaten...

We lezen verder in de notulen dat aanwezig waren: Ds. H. Buitenhuis, Ds. J.J. Kuiper, Nic. Schouten, J. Monster, A. van Oosterom, H. Hoek, G. Veen, E. Eerkes, J. v.d. Woerd, B. van Heeringen, A. Kruise, H. Haar, H. Fernhout, Joh. Fernhout Jr., J.H. van Zutphen, E. Zeilmaker, G. v.d. Woerd, H. van Beest GAZn, Gijsbert van

der Woerd, H. Vink, C. Brink, G. Struijk, C. Lenten Jr., J. Oudakker en C. Lenten Sr. Samengevat: de beide predikanten, de Vreeswijkse middenstand, een scheepsbouwer en een aantal schippers.

Om aan geld te komen worden er binnen de kortst mogelijke tijd obligaties in omloop gebracht voor de nieuwe "Vereniging tot stichting en instandhouding van eene School met den Bijbel voor Schipperskinderen".

Eind 1915 staan er al 94 leerlingen ingeschreven. Onder hen bekende namen, ook uit het Vreeswijkse, zoals: Brouwer, Fernhout, Huisman, Kranenburg, Kruit, Leenman, Lenten, Pol, Ridderikhoff, Schot, Steenbergen, Troost en de Vries. Wanneer Prins Hendrik op 28 augustus 1915 de naar hem genoemde school met internaat opent, wordt deze al bevolkt door familieleden van mijn moeders kant.

Jantje Kunst

Jantje Kunst (1903) -een nicht van mijn moeder- staat op 1 september 1915 als leerlinge nr. 40 ingeschreven.

Op 1 maart 1917 wordt achter haar naam, zoals bij velen geschreven: "De klassen doorlopen".

Het gaat ook wel eens anders... "Aan de wal gaan wonen", "Financiële omstandigheden", "Geroepen tot hulp in het bedrijf", "Ziekte" en één maal: "Wegens wangedrag van de school verwijderd".

In de notulen van het Bestuur wordt in 1917 genoteerd:

Aan Jantje Kunst die de school op 1 april 1917 zou verlaten, werd desgevraagd toegestaan te blijven om opgeleid te worden als zuster. Zij ontvangt kost, inwoning enz. en reparatie van schoenwerk."

Dit laatste bij Van der Woerd, die toen ook al 'hofleverancier' van de Schippers-school was, wanneer het om reparatiewerk ging.

Veertig jaar Prins Hendrikschool en Internaat. Meester Hardenbol met zijn klas. Buiten nog net zichtbaar de Emmaweg en links een van de spoorwagens

Op 3 november 1921 wordt het bestuur bijeen geroepen om te beslissen over een nieuwe bestuursconstructie. Dit resulteerde in "Het Nationaal Comité voor Christelijk onderwijs aan schipperskinderen".

De schippersschool

In het gebouw bevonden zich vier klaslokalen, hoge plafonds, grote verwarmings-radiatoren en tussen elk paar lokalen schuifdeuren, zodat er gecombineerd kon worden.

Schoolhoofd van het eerste uur was de heer J. Hazelaar. Later kwamen daar bij in de rij lesgevers, o.a. de heren Van de Bie, N. van der Blom, G. van der Wildt, L. Groen en P. Hardenbol.

Telde de school in december 1915 94 leerlingen, op 1 september 1917 waren het er al 162. En dat alles in dit ene gebouw.

Uit notulen van het bestuur: "6 september 1915: besloten werd 100 psalmboekjes aan te schaffen van 13 cent per stuk en de school telefonisch aan te doen sluiten onder nr. 20"

Pogingen om meer lokalen er bij te krijgen, strandden en al helemaal toen in de dertiger jaren de malaise ook de scheepvaart trof. Het aantal leerlingen daalde in 1932 zelfs tot 110. Vanaf 1934 is er weer een stijging te zien. Rond 1939 wordt zelfs les gegeven in de beide eetzaal. De lagere school –normaal zesjarig– kan door drie lestijden per dag aan te bieden in drie jaar worden doorlopen.

Op 1 november 1915 is al een Vakschool voor schippersjongens gestart, die de eerste vier klassen lager onderwijs hebben doorlopen. Naast theorie, samengevat: binnenvaartkunde krijgen zij praktijkvakken als: knopen en splitsen, zeilen en dekkleden repareren. Pas in 1971 wordt de Vakschool opgeheven.

Door verdere toename van het aantal leerlingen besluit het bestuur van het Nationaal Comité op 4 maart 1950 een aparte lagere school te bouwen. De vier vrijkomende lokalen worden groepsruimten. Wanneer er behoefte blijkt aan voortgezet onderwijs wordt de nieuwbouw verder uitgebreid met praktijklokalen voor huishoudkunde en natuurkunde, een gemeenschapsruimte en een hoofdtenkamer. Vanaf 1956 wordt besloten de

Een weekend in het buitenverblijf van het internaat in Overberg is jarenlang een welkome onderbreking van de lange periode waarin de meeste kinderen 'binnen zitten'.

driejarige opleiding te beginnen op resp. 1 mei en 1 november.

Instructievaarten

Van 1961 -1968 vinden er in het najaar Instructievaarten plaats met de passagiersschepen Alida en Jan van Scorel. Samen met de eigenaar W. Feenstra organiseert meester Gert Jan ter Stege deze praktijklessen.

Verder werden er ook zwemlessen en judolessen gegeven. Voor de zwemlessen gingen de leerlingen eerst naar de zweminrichting in het haventje bij de

schipbrug, vervolgens naar het openluchtbad Watergein en vanaf 1972 naar De Pinguïn. De laatste was een hele vooruitgang, zo vlak naast de school. Naamgeefster van dit bad was schippersdochter Gea van Dijk.

Naast deze noodzakelijke zwemlessen worden er vanaf 1956 judolessen gegeven.

Schoolgeld

Het schoolgeld bestond voor het grootste deel uit verblijfskosten. Cijfers laten zien, dat de bijdrage van f 160,- in 1915 oploopt naar f 275,- in 1927. Na een verlaging i.v.m. de crisis stijgt de bijdrage van f 450 in 1945, naar f 780,- in 1955. In 1973 is dit al opgelopen tot f 2.200,-, inclusief niet-subsidiabele kosten.

Rebus

Voor de familie Hornes van het m.s. Jamais Pensé is 1952 een bijzonder jaar. In De Loopplank, het internaatsblad verschijnt een rebus. "De beste en mooiste oplossing van deze puzzel geeft als eerste prijs recht op een jaar gratis verblijfskosten..."

Moeder Hornes borduurt de oplossing met nog wat fraaie afbeeldingen erbij.

Directeur Beverwijk bericht: "Het doet mij genoegen om U thans te kunnen berichten, dat de commissie welke de uitslag van de rebus heeft beoordeeld aan U de eerste prijs kan toekennen.

Wij zullen U dus vanaf 1 Dec. '52 tot 1 Dec. '53 geen verblijfskosten in rekening brengen."

Moeder Hornes met haar beide zonen Piet (links) en Ruud

In 1952 bedroegen de verblijfskosten f 702,00 per kind.

Jaagpad rond 1952

In Museum Vreeswijk -op Fort Vreeswijk- hangt een foto van een schippersmoeder, die haar kinderen voorleest, gezeten in het gras langs het Jaagpad met op de achtergrond het Internaat.

Ruimtegebrek

Op alle mogelijke manieren wordt er in woon- en werkruimte voorzien. Voor extra huisvesting worden passagiers-scheepjes ingehuurd, zoals de Lilly-R, de Zwaantje-S van de familie Stienstra en de Orca van Luc van Gent.

In 1953 worden er zelfs zes spoorwagens door de NS beschikbaar gesteld. Drie op het terrein in Vreeswijk en drie voor het recreatieterrein in Overberg.

Wanneer eind zestiger jaren veel leerlingen het voortgezet onderwijs gaan bezoeken en langer blijven, worden er dependances gebouwd op de plek waar nu het nieuwe internaat staat.

Hier worden de leerlingen van klas 6 en die van het Voortgezet Onderwijs gehuisvest in acht leefgroepen van rond de zestien kinderen.

Na lang wachten wordt in 1985 het nieuwe internaat door Prinses Margriet geopend.

Bronnen

- *Oud notulenboek van de Stichting (1911 – 1918)
- *60 jaar onderwijs en zorg voor schipperskinderen te Vreeswijk, een uitgave van het Nationaal Comité.

Lezing

De lezing "100 jaar Prins Hendrik Internaat" door Jaap Boersema die hij op 21 november 2015 op de Museumwerf hield, wordt op 6 april 2016 herhaald in de bibliotheek in het stadscentrum DE TWEEDE VERDIEPING. Aanvang: 20.00 uur.

1955 Veertig jarig jubileum

Deze 'jubileumkaart' geeft de situatie in 1955 goed weer. Links: de op 29 september 1951 geopende lagere school; daarnaast de eigen groentetuin en tuintjes voor de kinderen. Rechts onder de plek waar De Pinguïn in 1972 verrees.

Langs de Vaartse Rijn zien we het SHELL-bunkerstation van de firma Monster en het veevoederbedrijf van Van Eck. Aan de overzijde de restanten van boomgaarden en Zand- en grindhandel Van Loon.

Zuster Helma Vos verlaat de 'trein'. Hier bevonden zich de naaikamer, de administratie en een personeelskamer.

Schipperscafé

Ouders en (oud-)leerlingen, maar ook Vreeswijkse schippers ontmoeten elkaar maandelijks tijdens het schipperscafé in het Theehuys van de Museumwerf. Elke laatste vrijdag van de maand van 15.00 tot 18.00 uur staat de deur daar open ook voor de vrijwilligers van de Museumwerf en de schippers van het veer Vrevia.

De schipbrug Vreeswijk-Vianen

Ben Remie

Inleiding: plan voor een hangbrug

In deel 1 in de Cronyck van oktober 2015 eindigde het verhaal over de schipbrug met de komst van een plan om aan de Viaanse kant een dubbele ophaalbrug te bouwen met een doorvaartbreedte van twaalf meter. De aanleg van een schipbrug was op ongeveer f 60.000,- geraamd, de hangbrug zou driemaal zoveel moeten kosten, f 180.000,-. Niettemin was koning Willem I van het ontwerp gecharmeerd. Hij gaf op 27 augustus 1827 vier ingenieurs van de waterstaat opdracht het ontwerp nog eens kritisch te bekijken. Bij Koninklijk Besluit van 12 november 1827, gegeven te Brussel, beveelt de koning de aanleg van de kettingbrug over de Lek.

Genoegzame doortocht

De Opregte Haarlemsche Courant van krant van 4 december 1827schrijft: (spelling aangepast)

Brussel den 1sten December. Men verneemt, dat Z. M. heeft bevolen, dat over de Lek, tussen Vreeswijk en Vianen, zal worden gelegd een aan ijzeren kettingen hangende brug, rustende, onder andere, in 't midden der rivier, op een metselwerk ter hoogte van 11 ellen. Het vlak der brug zal 4 ellen boven hoog water liggen en voor de scheepvaart zal een genoegzame doortocht blijven. Men vleit zich, dat dit werk, 't welk de gemeenschap van Holland met het zui-

den des Rijks aanmerkelijk zou bevorderen, in 1829 tot stand zal kunnen worden gebracht. (Een el is 69,4 cm.).

Het Dagblad van 's Gravenhage van 7 december 1827 gaat er uitgebreider op in: Men verneemt, dat er van gouvernementswege een plan gemaakt is, om een in ijzeren kettingen hangende brug te leggen over de Lek te Vianen. Indien wij wel zijn onderricht, zal dezelve bestaan uit twee bogen, elk een lengte hebbende van nagenoeg 150 ellen. In het midden der rivier zal men het geheel ondersteunen door een stevig metselwerk, hetwelk behoorlijk zal

worden versterkt, ten einde tegen den aan-
drang van het ijs bestand te wezen. Achter
de brug zal een doorgraving plaats hebben
in een der veerdammen voor de scheep-
vaart, en zal, te dien einde, aldaar een
ophaalbrug worden gemaakt. Dit grootse
werk zal het eerste zijn, hetwelk in die uit-
gebreidheden in ons vaderland zal worden
uitgevoerd. Indien hetzelve aan de ver-
wachting beantwoordt, zal men het middel
gevonden hebben, om ook gedurende het
winterseizoen, tussen al de gedeelten van
het rijk een geregelde gemeenschap te be-
zitten. Intussen menen wij redenen te heb-
ben, te mogen in twijfel trekken, of er reeds

De schipbrug bij Vreeswijk door Christiaan Ostermann. Litho afkomstig uit de Utrechtsche Volksalmanak van 1841. Tijdschrift voor Geschiedenis en Oudheden en Statistiek; 6e jrg. 1840. De 25 scheepjes zijn duidelijk zichtbaar.

zo stellig tot de uitvoering dezer voorgenomen brug is besloten, als door sommigen wordt verzekerd. Het schijnt, dat de vrees voor de vernauwing van het riviervak, welke door het in het midden op te werpen metselwerk veroorzaakt zou worden, en de bekommerning voor daaruit voortvloeiende verstoppingen tot hiertoe wederhouden heeft, om tot het bouwen van deze brug bepaaldelijk te besluiten, daar het gevaar voor de waterkeringen aanmerkelijk hierdoor zou kunnen toenemen. Wenselijk is het, dat door gepaste maatregelen echter dit gevaar zal kunnen worden afgewend of dat men althans hetzelfde zal kunnen voorkomen, opdat, op deze wijs, dit hoogst nuttig werk zijn beslag moge verkrijgen.

Door de opstand van de zuidelijke Nederlanden op 25 augustus 1830 en de daarna door het Voorlopig Bewind op 4 oktober 1830 uitgeroepen onafhankelijkheid, waardoor later België ontstond, ging de

bouw van de brug niet door. Ook met Vifquain liep het niet goed af, hij stierf in 1854 op 65-jarig leeftijd in Ivry sur Seine in een verpleeghuis voor geesteszieken.

De derde schipbrug

In 1833 namen particulieren het initiatief om tot een schipbrug te komen. De Vreeswijker Hendrik Bennik, pachter van het grote veer, en de Vreeswijkse aannemer Willem Pallada vroegen op 29 juli van dat jaar een concessie aan voor het in eigen beheer bouwen van een schipbrug, die ze gedurende twintig jaar willen exploiteren. Als extra argumenten voeren ze aan dat ze beiden in Vreeswijk wonen en zich verplicht voelen de brug zo uit te voeren, dat deze een prijzenswaardig gedenkstuk voor hen en hun kinderen zal zijn. Bovendien heeft Pallada eerder, in 1813, ervaring opgedaan omdat hij gewerkt heeft aan de militaire

schipbrug ten behoeve van de opmars van de Pruisische en Russische troepen. Een openbare aanbesteding kan, volgens beide heren, dan ook achterwege blijven. Bij de Waterstaat en de minister zijn ze sceptisch en wordt de voorkeur gegeven aan een hang- of kettingbrug, hoewel zij realistisch genoeg zijn te beseffen, dat een dergelijke dure brug in de verslechterde economische tijd voorlopig niet haalbaar is. De concessie wordt dan ook geweigerd.

In Vianen bleven de hervormde predikant Gerrit van Duyl en notaris E.J. Mecima ijveren voor een schipbrug verbinding. Bij de opening ervan zou Mecima opmerken, dat Jan Blanken hem in 1824 al op het hart zou hebben gedrukt voor een dergelijke verbinding te blijven wedijveren.

In de jaren 1825 en 1826 is er tussen de burgemeester en wethouders van Utrecht en de heer Administrateur der Domeinen te Arnhem gecorrespondeerd over het aanleggen van een schipbrug. De stad Utrecht verklaart zich daarin bereid ten behoeve van de Domeinen afstand te willen doen van het Pinnemakersveer te Vreeswijk. Omdat echter met de schippers van het veer niet tot overeenstemming kon worden gekomen, moest zij wachten tot het pachtcontract van de schippers afliep. Die termijn liep omstreeks 1832 af.

In het jaar 1836 vond opnieuw correspondentie plaats tussen het Bestuur van Utrecht en de Domeinen ten einde het Pinnemakersveer van Vreeswijk te vervangen door een schipbrug. De gemeente Utrecht was nog steeds bereid om, onder dezelfde voorwaarden als in 1832, het Pinnemakersveer aan het Rijk over te dragen en af te staan. Daarnaast zou aan enige Vreeswijkse ingezetenen een jaarlijkse uitkering worden gedaan. En zo geschiedde het.

De aanbesteding

Op 18 juni 1839 vond de openbare aanbesteding plaats:

Administratie der Domeinen, in het tweede Ressort. Agentschap Utrecht.

A A N B E S T E D I N G

Op Dinsdag den 18den Juni 1839, des middags ten 12 ure, zal van wege het Bestuur

WIJ WILLEM, bij de gratie GODS KONING DER NEDERLANDEN, Prins van Oranje Nassau, Groothertog van Luxemburg, enz., enz.

Gezien het Rapport van Permanente Commissie uit het Amortisatie Syndicaat, d.d. 23 aug. 1838, daarbij naar aanleiding van Ons rescript d.d. 20 Oct. 1835, No. 75., overleggende een ontwerp tot het aanleggen van een Schipbrug over de rivier de Lek tusschen Vianen en Vreeswijk.

Onze Minister van Financiën gehoord. (Rapport de dato 28 Augustus 1838 1 No. 69-2372.) Gelet op het Rapport van Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken d.d. 29 Mrt. ten geleide van een met goedvinden der Permanente Commissie voornoemd ontworpen gewijzigd bestek voor het leggen der Schipbrug en aanhorigheden, alsmede van een dien ten gevolge vernieuwde raming van Kosten als nu ten bedrage van Acht en vijftig duizend Een honderd één en veertig Gulden, vijf en vijftig cents. (f 58.141,55)

Hebben goedgevonden en verstaan: te bepalen:

a) Dat over de Rivier de Lek tusschen Vianen en Vreeswijk in de strekking van den Grooten weg der 1e klasse no. 3. ter plaatse waar thans het pontveer bestaat, een Schipbrug zal worden aangelegd.

b) Dat de uitvoering van dat werk zal worden opgedragen aan de Permanente Commissie uit het Amortisatie Syndicaat en het maken van den brug en aanhorigheden in het openbaar zal worden aanbesteed volgens het bestek daarvan vanwege de voorgeschreven Commissie opgemaakt en met overleg van de Administratie van den Waterstaat vastgesteld.

c) Dat het zoogenaamde Pinnemakersveer waardoor verstaan wordt de overtocht van voetgangers van de beide oevers te Vianen en te Vreeswijk voor het eerst in stand zal worden gehouden, zoodanig echter dat zulks aan de voetgangers niet zal beletten naar verkiezing van de Schipbrug of van het voorschreven Veer gebruik te maken. Afschriften deses zullen worden gezonden aan de Permanente Commissie uit het Amortisatie Syndicaat ter uitvoering zoo mede aan onze Minister van Binnenlandsche Zaken en van Financiën tot informatie en narigt.

te 's-Gravenhage, den 5 April 1839.

(geteekend) WILLEM vanwege den Koning

(geteekend) VAN DOORN.

der Domeinen, te Utrecht, in het lokaal der publieke verkooping achter St. Pieter, wijk F. no. 363, ten overstaan van den Notaris H. van Ommeren, worden overgegaan tot de openbare aanbesteding van het leggen eener Schipbrug over de rivier de Lek, tusschen de stad Vianen en het dorp Vreeswijk, en de uitvoering van de daartoe gevorderde werken, bestaande in het maken van twee beschoeiingen tot landhoofden, het bouwen van 25 brugschepen, en al wat verder daartoe behoort; het maken van 2 veerhoofden en eenige aardwerken, alles breeder omschreven in het daarvan opgemaakte bestek, hetwelk kosteloos voor eenieder zal ter lezing liggen aan het Gebouw van het Gouvernement der provincie Utrecht, enz..

Deze aanbesteding zal geschieden bij inschrijving en opbod eerst in drie perceelen en vervolgens in massa, en zullen de gegadingden nader onderrigt en inlichtingen kunnen erlangen (= verkrijgen) aan het

kantoor der Domeinen te Utrecht en bij den opzigtter over den Grooten Weg der le klasse No. 3 aan den Arkelschendam, door wien de gegadingden, aanwijzing der werken zal worden gedaan op den 4den en 11den Junij 1839.

De Agent van het Domein,
VAN DOORN.

Aannemer Jan Cornelis Limbeek uit Vreeswijk verwierf, na inschrijving, de opdracht tot het bouwen van de brug, die een lengte had van 900 voet (een Rijnlandse voet is 31,4 cm., een Amsterdamse voet is 28,31 cm), het maken van twee beschoeiingen tot landhoofden, 25 brugschepen, twee veerhoofden en enig grondwerk voor de som van f 60.400,. Door gebruik te maken van onderaannemers wist Limbeek het karwei in korte tijd te klaren.

De brug rustte aanvankelijk op 25 houten scheepjes en was ruim 270 meter lang. In het midden kon een gedeelte worden uitgevaren om de scheepvaart op de Lek vrije doorgang te verlenen. Als de brug geopend werd mocht niemand zich op de brug bevinden. Zeilschepen werden geacht op voldoende afstand de zeilen te strijken en moesten roepen om te worden doorgelaten. Stoomboten mochten de brug slechts op halve kracht passeren. Voor het wegverkeer gold dat in geen geval meer dan vier rij- of voertuigen aan dezelfde zijde van de brug werden toegelaten die bovendien elk een onderlinge afstand moesten aanhouden van minstens drie brugschepen.

In het bestek en voorwaarden, waarnaar het driejarig onderhoud van de schipbrug enz. ingaande 1 april 1843 voor drie jaren zal worden aanbesteed staat het onderhoud van 27 brugschepen.

ADVERTENTIE

VERSTEGEN
TOGETHER WE GRAB MORE

Verstegen Grippers B.V. | Marconibaan 20 | 3439 MS Nieuwegein
030 - 606 22 22 | info@verstegen.net | www.verstegen.net

Jos Scholman

Uw totaalpartner op het gebied van Infra, Sport en Groen

Jos Scholman is een aannemingsbedrijf in de grond-, weg- en waterbouw en sport- en cultuurtechniek. Een hele mond vol voor dat wat we doen, namelijk alles op het gebied van Infra, Sport en Groen.

- Bouw- en woonrijp maken
- Bermen- en wegenonderhoud
- Sport- en cultuurtechniek
- Plein- en straatreiniging
- Onderhoud waterwegen
- Openbare groenvoorziening
- Weg- en waterbouw
- Natuur- en landschapsbouw
- Grondslag voor de paardensport
- Gladheidsbestrijding
- Calamiteitendienst
- Verhuur van machines en personeel

Hoofdvestiging:
Morsebaan 1, 3439 NA Nieuwegein

Postadres:
Postbus 1458, 3430 BL Nieuwegein

Tel.: 030-6044282
info@josscholman.nl

Museum Warsenhoek

MUSEUMWERF
VREESWIJK
DE PLAATS VOOR DE HISTORISCHE BINNENVAART

HET VREESWIJKS MUSEUM

Uitgave van de
drie erfgoedinstellingen in Nieuwegein
Jaargang 38 - Nummer 2 - 2016

Cronyck de Geyn

Colofon

Cronyck de Geyn is een gezamenlijke uitgave van de 3E's: de drie erfgoed-instellingen in Nieuwegein

ISSN 1384-7139

Redactie

Renée Blom, eindredacteur
Jaap Boersema
Wolfgang Herrlitz
Tim Oosterlee
Ben Remie
Loes Slooten
Ton Vis

Contact

cronyckdegeyn@
museumwarsenhoeck.nl

Vormgeving

Michiel Ridderikhoff

Foto omslag

Ruimte voor de rivier

Mede mogelijk gemaakt door de
gemeente Nieuwegein

Niets van deze teksten mag geheel of gedeeltelijk worden vermenigvuldigd, worden opgeslagen in een geautomatiseerd bestand en/of openbaar worden gemaakt op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever (de drie erfgoedinstellingen in Nieuwegein) p/a Geinoord 11, 3432 PE Nieuwegein.
©Copyright de drie erfgoedinstellingen in Nieuwegein

Losse nummers € 2,50

Redactioneel

Beste lezer,

Wij zijn erg blij met de positieve reacties die wij op het magazine krijgen, maar ook met de aanvullingen en correcties op artikelen. Wij proberen die mee te nemen. Ook deze keer kregen we twee reacties die u hieronder aantreft.

Verder vinden we het ook altijd leuk als u suggesties heeft voor onderwerpen en/of zelf een artikel wilt schrijven. U kunt dat laten weten door een mail te sturen aan de redactie. Zie colofon voor het adres.

De redactie heeft ook weer twee nieuwe leden mogen verwelkomen, te weten Jaap Boersema, Ton Vis en Wolfgang Herrlitz. Daar tegenover is Janneke Kluit gestopt. Wij bedanken haar voor haar inzet.

Namens de redactie wens ik u natuurlijk weer veel leesplezier

Renée Blom (eindredacteur)

Inhoud

Redactioneel	26
Jutphaas-Wijkersloot (slot) <i>Loes Slooten en Bart Jan Damstra</i>	27
Scholenproject <i>Nathalie Vermin</i>	31
De schipbrug Vreeswijk-Vianen (slot) <i>Ben Remie</i>	33
Nazareth in 't Gein: kroniek van een klooster <i>Kaj van Vliet (Rijksarchivaris provincie Utrecht en gemeentearchivaris voor Nieuwegein)</i>	35
Ruimte voor de Lek én voor archeologie <i>Rogier de Groot (RAAP)</i>	40
Beurtvaart, Bodediensten en Pakketpost <i>Jaap Boersema</i>	44
Activiteiten	46
Kort nieuws	46
Fiets-App brengt het verleden dichterbij <i>Tim Hagt</i>	47

Rectificatie

In het vorige nummer stond een artikel over Anna van Rijn. De redactie heeft verzuimd de auteur Nathalie Vermin te vermelden bovenaan het stuk.

petroleumboer als doodgraver. Toen Jan's overgrootvader stierf in 1933 nam Jan's vader diens handel als olieboer over. Jan's vader was petroleumboer voor heel Jutphaas; tot aan de Meerdijk, de Leidse Rijn in de Meern en tot aan IJsselstein en tot Houten. Hij bracht zijn handel eerst rond met een hondenkar maar die was al snel te klein. Toen liet hij een speciale wagen bouwen met een grote tank erin waar petroleum uit getapt kon worden. Ook nam hij klompen, laarzen en butagasflessen van "Pol" mee. Deze wagen werd door een paard getrokken. Hij werkte 6 dagen per week en ging elke dag langs andere huizen van een stukje van het betreffende gebied. "Omdat mijn vader de enige petroleumboer was in Jutphaas kwam hij zowel bij protestante als katholieke winkeliers. Mijn ouders moesten hun boodschappen doen bij alle winkels omdat mijn vader die als klant had. Dus ze moesten heel diplomatiek hun boodschappen doen."

Eind veertiger, begin vijftiger jaren, werd Jans's vader benaderd door de dominee van Jutphaas. Er was in Jutphaas een Katholieke doodgraver (dit beroep heet nu "begrafenisondernemer") die ook de Protestantse mensen begroef. (75% van de Jutphanezen was katholiek en 25% protestant) De dominee zei: "Bart, jij bent veel beschikbaar door die oliezaak. Als kleine zelfstandige heb je veel vrijheid. Ik vind dat we een Protestantse doodgraver moeten hebben in Jutphaas." (Het denken in zuilen was sterk in die tijd) De dominee vond het geen probleem dat Jan's vader niet wist hoe het werkte. "Bij de eerste begrafenissen droeg mijn vader geleende kleding. Omstreeks 1957 verkocht hij de petroleumhandel aan een zoon van de firma Pol. Naast zijn werk als doodgraver werkte hij ook als dierenverzorger bij de faculteit Diergeneeskunde. Mijn vader had afspraken gemaakt dat hij altijd vrij kon krijgen voor zijn werk als doodgraver. In dit laatste werk was hij heel succesvol; hij gooide zijn ziel en zaligheid erin. Hij wilde het met alle eer doen die een overledene toekwam. Het heeft nooit

het geld opgebracht naar de uren die hij erin stopte. Hij regelde alles." Jan hoort nog steeds terug van mensen die zijn vader als doodgraver hebben gekend dat hen altijd is bij gebleven hoe hij het deed. Zijn vader heeft "naam" gemaakt met dit beroep en heeft veel Jutphanezen en later Nieuwegeiners begraven. Hij heeft het werk altijd als zelfstandige gedaan. Jan's moeder en haar zuster verzorgden de koffie- en broodmaaltijd na de begrafenis. Dit werd altijd in het Geinlicht gedaan. Uitvaarten vonden plaats op het Kerkveld [z4] en later ook op Noorderveld.

Het Kerkveld, met links de Anna van Rijnhuisjes aan de Vlierensteeg (collectie HKN)

Het dragen van de kist over de begraafplaats van het Kerkveld naar het graf toe vond plaats langs een rituele route. Vanaf het hek van begraafplaats het Kerkveld ging de stoet linksom en liep helemaal de buitenrand rond tot aan het opbaarhuisje. De stoet ging door het huisje heen de begraafplaats op en naar het betreffende graf. Als de stoet vertrok van het graf, dan ging deze weer door het baarhuisje heen en dan rechtsom langs de rand weer door het hek de begraafplaats af. "Mijn vader heeft zich altijd strikt aan dit ritueel gehouden. "De "modernere" begrafenisondernemers die niet bekend zijn met dit traditionele ritueel lopen vanaf het hek rechtdoor de begraafplaats op. Als mijn vader dit had meegemaakt, had hij gegruwd."

Jan vertelt dat op de begraafplaats van het Kerkveld nu alleen nog "speciale" mensen begraven worden of mensen die hier al een graf hebben. Zo wordt Jan zelf op het Kerkveld begraven als hij sterft. Zijn hele

familie ligt er, zijn ouders, opa en oma, de man van zijn zus, een doodgeboren kindje van zijn zus en andere familie.

Jan's vader heeft het beroep van "doodgraver" uitgeoefend tot 1980 en toen overgedragen aan een begrafenisonderneming in Utrecht. Dergelijke ondernemingen kwamen in die tijd steeds meer in opkomst.

De plaats van het Kerkveld waar de Anna van Rijnhuisjes stonden werd toen de "Vlierensteeg" [z5] genoemd. Dit gedeelte liep dood in het weiland; eind zestiger

jaren naar de vorming van Nieuwegein toe, werd deze weg die nu "Kerkveld" heet verbonden met de Claylaan. Het betreffende weiland was van boer Miltenburg die aan de Nedereindseweg tegenover boerderij Zuilenstein [z6] woonde. Deze boer was verplicht minimaal 1x per jaar door de Vlierensteeg naar zijn weiland te gaan om het recht op overpad te behouden. Hier en daar in de Vlierensteeg (nr 6) stonden hekken van particuliere huizen en die moesten hem overpad verlenen. Normaal gesproken ging

hij via een andere uitgang achter zijn boerderij het weiland op.

In de 40-er, 50-er en 60-er jaren was het Kerkveld een plein met een hele aparte mentaliteit. Jan geeft aan dat het een "buurtje" was dat erg op zichzelf was, asociaal en tegelijkertijd sociaal. "Er waren een aantal families die probeerden de boel te terroriseren, de baas te spelen. De sociaal zwakkeren woonden hier. Maar met elkaar waren de bewoners heel sociaal."

Jan vertelt dat na de tweede wereldoorlog een buurtvereniging opgericht werd. In de zomervakanties werd er altijd een groot feest georganiseerd. "Daar werkte iedereen aan mee en juist de asociale stonden vooraan om het feest te organiseren. Je kon bij dat soort dingen altijd op ze rekenen. Die buurtfeesten zijn zo bekend geworden dat er op een bepaald moment landelijk bekende artiesten optraden, zoals Rita Corita."

De kerk op het Kerkveld op een 18e eeuwse prent (collectie HKN)

In Jutphaas waren drie buurtverenigingen, die van het Kerkveld, in de toenmalige Wilhelminastraat (nu Stormerdijsstraat) en op Huis de Geer. Maar degene van het Kerkveld was het meest succesvol.

“Het was echt een afgesloten plein” vertelt Jan. “Er was een soort hek aan de voorkant bij de Nedereindseweg, met wel een open doorgang. Er waren een aantal cafés, een bakker, winkeltjes en een schoenmakerij. De bewoners waren over het algemeen arbeiders die bij een boer werkten of als bouwvakker. Waar nu het buurthuis is, stond een boerderij. Deze is in de vijftiger jaren/ begin jaren ‘60 gesloopt. Achter deze boerderij stonden de boerderijen van de Nedereindseweg met de hooibergen die erachter stonden. En daarachter waren weilanden. De boerderij van het Kerkveld had het land aan de Nedereindseweg, naast boerderij Zuilenstein. De boer is op een bepaald moment van het Kerkveld weg gegaan en heeft daar een boerderij gebouwd. Deze heeft inmiddels ook moeten wijken voor de plannen vanuit de nieuwe gemeente Nieuwegein. Jutphaas was een agrarische gemeente.

Een aantal mensen op het huidige Kerkveld is er geboren en opgegroeid. De meesten echter niet. De sociale omgang van de jaren ‘50 en ‘60 is er niet meer, de tijd is veranderd.”

Jan’s vader kocht in 1948 noodgedwongen drie huizen, Kerkveld 43, 44 en 45. Deze huizen werden verkocht door de

“Diaconie der Nederduitsch Hervormde gemeente te Jutphaas” voor een bedrag van fl. 1200,- totaal. In 1946 heeft hij één van de Anna van Rijnhuisjes gekocht van de familie die Rijnhuizen bezat voor een bedrag van fl. 550,-. Door het beroep van Jan’s vader als petroleumboer had hij opslagruimte aan de overkant van het “Anna van Rijnhuisje” en dit was achter het geboortehuis van Jan, Kerkveld nr. 45 (nu nr. 54) waar ook nog twee huisjes stonden. Jan’s ouders hadden in 1945 hun huis geruild met Jan’s grootouders, dus Jan woonde toen in het “eerste Anna van Rijnhuisje”. “Omdat de grond waarop de huizen stonden erg verweven was en omdat mijn vader de opslag moest behouden, was hij verplicht de twee andere

huisjes ook te kopen. Dus hij was gelijk grootgrondbezitter met vier huizen. Dat was een enorme uitgave voor 1946/1947. Dus dan had je fl. 2000,00 schuld. Daar hebben mijn ouders hard voor moeten werken. Als kleine zelfstandige kon mijn vader een lening krijgen bij de Boerenleenbank, die gericht was op kleine zelfstandigen.”

Jan vertelt dat zijn ouders in 1950 al een eerste verbouwing lieten plaatsvinden. “Ze waren heel laag en gelijk bij het plafond begon het dak al. Ik sliep op zolder en daar keek je zo tegen de dakpannen aan. ’s Winters met sneeuw, lag er ook sneeuw op zolder. Deze kwam door de dakpannen naar binnen. In die periode had je veel van dergelijke huisjes. Mijn ouders hebben het toen al vrij snel verbouwd en hiermee comfortabeler gemaakt. Zo is het huis telkens een stukje uit- en opgebouwd. Het is hoger en dieper geworden.”

De grootouders van Jan woonden tot 1965 op Kerkveld 45. In 1966 heeft Jan’s vader die twee huisjes achter Kerkveld 45 verkocht aan de Gemeente en die ze direct sloopte. De Anna van Rijnhuisjes zijn in 1976 gesloopt. Jan’s ouders hebben in het “eerste Anna van Rijnhuisje” gewoond totdat Jan het kocht eind 1979. Er vond toen nieuwbouw plaats in het kader van renovatie van het Kerkveld. Jan’s ouders verhuisden naar een andere huis op het Kerkveld.

Het Kerkveld werd vroeger ook wel Kerkplein of (Kerk)brinck genoemd. Op de ‘kerkterp’ stond tot omstreeks

De hofstede ‘de Acht Zaligheden’ op een ansichtkaart (particuliere collectie).

1820 de kerk van Jutphaas zie afbeelding 3. Deze kerk is wegens bouwvalligheid gesloopt, slechts een deel van de toren (12e/13e eeuw) resteert [z4]. De kerkterp is nog steeds in gebruik als (algemene) begraafplaats en is rijksmonument. Op de begraafplaats bevinden zich enkele familiegraven van enkele vooraanstaande families uit het verleden, waaronder die van de families de Geer en de Malapert. De westzijde van het Kerkveld werd voorheen ook wel Koningsstraat genoemd. Aan de oostzijde (voorheen ook wel Keizersstraat) bevindt zich nog altijd het St. Elizabetshofje uit 1904 [z7], vernoemd naar de stichtster. Ter hoogte van de Marisplantsoen sloot de Groenweg of Wijkerslootseweg (met daarnaast de Wijkersloot) aan op de Nedereindseweg. Hier bevond zich de hoeve het Hoenderhof. [z8] Ter hoogte van de Rietveldlaan bevond zich tot omstreeks 1970 de zogenaamde Diaconiehoeve [z9]. Ter hoogte van het winkelcentrum het Nedereind stond de hoeve Welgelegen (voorheen 'Kievietskamp') [z9] die moest wijken voor de aanleg van de Sluyterslaan. Tussen het Kerkveld en de hoeve Welgelegen bevonden zich volkstuintjes, het pad dat via de volkstuintjes verder zuidwaarts liep stond ook wel bekend als het Melkpaadje. De Nedereindsewetering ter hoogte van het Kerkveld werd omstreeks 1960 gedempt. De oorspronkelijke kenmerkende aanblik is hiermee ook geweld aangedaan.

Het Sluisje en omgeving

In het westen van dit gebied bevindt zich het Drilleveld [r1]. Hier stonden vanaf de eerste wereldoorlog soldatenbarakken en op dit terrein werden de soldaten 'gedrild'. Een andere, oudere lezing is dat de naam een afgeleide is van 't Rijnveld. De Stormerdijkstraat is in feite de eerste nieuwbouw van het dorp. Ter hoogte van de aansluiting van de Stormerdijkstraat op de Nedereindseweg bevindt zich sinds omstreeks 1930 de 'Jutphase Boulevard', het eerste winkelcentrum van het dorp. Op deze plek stond tot 1921 de hofstede 'de Acht Zaligheden' [r2].

Het 'zwaartepunt' van Jutphaas verschoof in de loop van de tijd van het Kerkveld naar de Vaartse Rijn. Dit zal dan ook de reden zijn geweest om begin 19e eeuw de nieuwe kerk [r3] hier te bouwen. Het betreft een eenvoudig zaalkerkje, dat echter

Het Sluisje omstreeks 1905 (particuliere collectie).

nog diverse elementen uit de oude kerk aan het Kerkveld bevat. Verder richting de Vaartse Rijn bevindt zich het Sluisje. Op deze plek kwam de Nedereindsewetering uit in de Vaartse Rijn. Tot 1646 werden beide waterwegen van elkaar gescheiden door een overtoom. Daarna zorgde een sluisje voor de verbinding van de beide wateren. Dit sluisje is in 1956 gedempt en vervangen door een duiker. Naast het sluisje bevond zich het brandspuithuisje [r4].

Op de hoek van het Sluisje en de Vaartse Rijn bevindt zich al sinds de 17e eeuw herberg/café De Zwaan [r5]. Tegenover De Zwaan stond ten zuiden van de brug over de Vaartse Rijn het zogenaamde 'Brughuis' [r6]. Deze herberg moest echter wijken vanwege de verbreding van de Vaartse Rijn tot het Merwedekanaal eind 19e eeuw. Vervolgens werd onze weg zuidwaarts langs het kanaal, dan valt ook direct een witgepleisterde trapgevel op. Dit is een 17e eeuws pand [r7].

Omgeving huis De Doorslag en stoomkorenmolen De Batavier

Tussen de Hildo Kropstraat en de Karwei bevond zich achter de bebouwing het eerste voetbalveld van JSV [g1]. Verder noordwaarts komen we aan op het punt waar het Merwedekanaal naar het oosten afbuigt en waar De Doorslag begint. Het huis De Doorslag is gebouwd rond 1700 en is onder andere als rechthuis,

logement/herberg en tolgaarderswoning in gebruik geweest. De woning is in 1931 verbouwd tot twee woningen, wat met name goed te zien is aan de ingangspartij [g2].

Het Brughuis eind 19e eeuw (collectie HKN).

Tegenover het huis bevond zich de draaibrug die de verbinding vormde met de Vreeswijksestraatweg langs het Merwedekanaal. De brug is begin jaren '70 verwijderd. De oorspronkelijk 17e eeuwse schutsluis is wel bewaard gebleven [g3]. Enkele meters noordwaarts bevindt zich de stoommolen De Batavier uit 1889. Deze molen staat op de locatie van een 17e eeuwse voorganger die in 1888 afbrandde [g4].

We sluiten dit artikel af met het gegeven dat de Jutphase molen oorspronkelijk stond nabij de witte trapgevel aan de Herenstraat en dat bij een grote brand in 1680 geprobeerd is de kostbare molenkap te redden door deze op een kar te vervoeren. Ter hoogte van nummer 55-57 viel deze kar om [g5]. Deze plek is nog altijd bekend onder de naam 'Valom' en de inwoners van Jutphaas staan bekend als 'Molenkruiers'.

Zicht op de splitsing van Merwedekanaal en Doorslag vanaf de Persilfabriek richting het noorden (collectie HKN)

Erfgoed en de jeugd

Het Oosterlicht College onderzoekt

Nathalie Vermin

Op 30 september 2015 zaten de Nieuwegeinse Erfgoedinstellingen weer klaar om de leerlingen van de tweede klassen van het Oosterlicht College te ontvangen. Voor de “opdrachtgevers” Museum Warsenhoeck, de Museumwerf, De Tweede Verdieping, Digitale Stad Nieuwegein en de Oudheidkamer werd door de leerlingen een presentatie gemaakt over een door hen gekozen onderwerp. Na het vooronderzoek op school gingen zij op pad om bij hun opdrachtgever meer informatie te verzamelen. Vervolgens werd een bezoek gebracht aan het gekozen erfgoed zoals de Wipwatermolen, de Katholieke Jongensschool, Fort Jutphaas, de Plofsluis en de Koninginnensluis.

Daar konden foto's en filmpjes gemaakt worden, en werd de aanwezige “senior” op de locatie geïnterviewd.

De presentaties zijn ook deze keer zeer divers uitgevoerd. Meestal met een Powerpointpresentatie, maar ook middels film en brochures werden de opdracht-

gevers en docenten getraakteerd op de resultaten van de onderzoeken. Dit project behelst dan ook meer dan alleen iets leren over je omgeving; het opzetten en uitvoeren van een onderzoek, het verwerken van de gegevens en het geven van een gezamenlijke presentatie geeft leerlingen

inzichten die ze in de toekomst op vele gebieden kunnen inzetten.

Namens de Erfgoedinstellingen bedanken wij het Oosterlicht College voor de prettige samenwerking en de kans op deze manier de jeugd te betrekken bij onze historie.

De jongens- en meisjesschool

Charity van den Breul, Kaja Karkutowska en Fleur de Ruiter

Ons erfgoedproject gaat over de Katholieke Jongensschool. We vonden het interessant en het was leuk om de heer W. Brok van de Historische Kring te interviewen. We hebben er veel van geleerd en we wisten niet dat het vroeger zo was. En vooral dat er strenge straffen waren.

Wat is het verschil tussen het gebruik van de gebouwen tussen 1910 en 1950 en wat is er nu?

Vroeger was het een groot gebouw met alleen maar tafels en stoelen om les te geven en een ruimte om te gymmen. Toen was het er kaal en griezelig en er stond een griezelig hek bij. Nu staan er alleen computers en verder bijna niks anders. Er

staan bomen en planten en een slagboom waar je moet parkeren. Er zijn houten luifels boven de ramen en vroeger was dat niet. De meisjesschool was vroeger een stuk kleiner, later is een verdieping bijgebouwd.

Hoe was het onderwijs in die tijd?

Het onderwijs in die tijd was vooral heel streng. Ze waren ook heel gelovig en de klassen bestonden soms uit wel meer dan 100 leerlingen. De school werd gesplitst in een meisjesschool en een jongensschool. Sommige kinderen werden naar een school gestuurd van hun eigen kerk. Meisjes hadden ook andere vakken dan

de jongens. De meisjes hadden bijv. borduren en leren hoe je later in de keuken moest werken en de jongens hadden dat niet. De scholen hadden 8 lokalen waarvan 1 bestemd was voor gymnastiek. Alle kinderen moesten bidden als ze binnenkwamen en als ze weg gingen. Ze gingen om 9 uur naar school tot 12 uur en in de middag van half 2 tot half 4 en ze moesten zaterdag ook naar school. De jongens en de meisjes hadden gymnastiek, taal, rekenen, muziek en biologie. Er waren voor de meisjes andere rechten dan voor de jongens. Bij de jongensschool was er een toneel boven in het gebouw en daar werd iedere week wat georganiseerd, maar op een dag was er brand en werden ze in noodlokalen gezet.

Welke functie hebben de gebouwen tussen 1910 en 1950 en nu?

Vroeger was het ene gebouw een jongensschool en het andere gebouw een meisjesschool met ertussen een groot hek, omdat de jongens en meisjes geen contact met elkaar mochten hebben op school. Nu

De meisjesschool

St Nicolaasschool

wordt het jongensgebouw gebruikt als meubelhandel en kantoorgebouw, en de meisjesschool als partycentrum.

tikken. Nu moet je alleen op de gang gaan staan, nablijven of strafwerk maken,

Waarom zijn er andere straffen dan nu?

Vroeger werden de kinderen gestraft met een lini-aal op hun handen of hun billen en als je er iets thuis over zei dan kreeg je nog een paar

maar toen waren er andere rechten en onderwijssetten.

Nawoord

We vonden het een leuke opdracht en leuk om informatie te vinden en samen was het supergezellig. Het was nog best wel lastig om informatie te vinden op internet en er waren ook weinig foto's te vinden. Maar het was leuk om het te proberen. Wij hopen dat jullie het leuk vonden en dat dit artikel wordt uitgekozen op de facebookpagina of in het tijdschrift van de Historische kring.

De Plofsluis

Emily Wright, Sana Lhaji en Sakkarin Mansaket

Wij hadden de opdracht gekregen om over de plofsluis in Nieuwegein een artikel te schrijven. Bijvoorbeeld wat er nu in de plofsluis is of wat er vroeger mee is gebeurd. En wat de functie was en nu misschien is. Misschien heb je ooit wel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie gehoord, en wat heeft dat te maken met de plofsluis in Nieuwegein? Je krijgt al die antwoorden gewoon hier!

Onze hoofdvraag is:

- waar maakte de plofsluis een onderdeel vanuit?

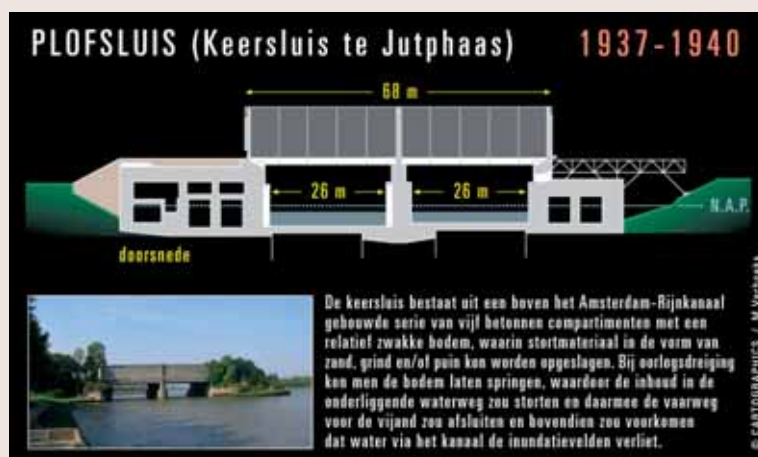
Onze deelvragen zijn:

- Wat is een plofsluis?
- Wanneer werd deze plofsluis gebouwd?
- Met welke doel werd er toen een plofsluis gebouwd?

De plofsluis of keersluis bij Jutphaas is een onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie.

De Hollandse Waterlinie is een belangrijke verdedigingslinie uit de Nederlandse geschiedenis. De Hollandse Waterlinie is een waterverdediging, het water is 3 tot 5 kilometer breed en 30 tot 60 cm diep. De boot kan er niet door want het is te ondiep en het is te diep voor de soldaten om door heen te lopen. In 1934 begonnen ze met de bouw van het Amsterdam-Rijnkanaal, dat hield een verruiming en gedeeltelijke vervanging van het Merwedekanaal in. Er werd voor deze ingreep in de waterlinie een oplossing gezocht die het scheepvaartverkeer niet zou belemmeren, maar de functie van de plofsluis, het snel kunnen afsluiten van het kanaal, zichtbaar zou houden. Boven het Amsterdam-Rijnkanaal ligt een reeks van vijf betonnen onderdelen met een zwakke

bodem. In de bakken kon ongeveer 40.000 ton zand, grind of puin worden opgeslagen. Bij oorlogsdreiging zou de bodem van deze onderdeel kunnen worden opgeblazen. De sluis is ongeveer 70 m lang, 40 m breed en 8,5 m hoog. De bodem lag ongeveer 6

meter boven het kanaalpeil. Het Amsterdam-Rijnkanaal werd in 1952 voltooid.

Vanwege de kosten die gemoeid zouden zijn met het afbreken van de Plofsluis werd in 1981 het kanaal ter plaatse om de sluis heen gegraven.

Vanaf februari 1978 zit de schietsportvereniging Ultrajectum in de Plofsluis. Ze hebben een paar schietbanen gemaakt. Dit is een prima locatie voor een schietvereniging, omdat niemand last van ze heeft en het is veilig.

De schipbrug Vreeswijk-Vianen (slot)

Ben Remie

Voor de schipbrug over de Lek tussen Vreeswijk en Vianen gold een reglement dat vooral bedoeld was om misbruik en ongelukken te voorkomen. Een paar van de meest opvallende artikelen en delen van artikelen waren (red. spelling aangepast):

Artikel 1. Het is aan niemand geoorloofd zijne paarden of vee, achter schuiten of anderszins de rivier te laten overzwemmen, zoo als het ook aan een iegelijk die daartoe niet van wege het Bestuur der Domeinen mocht zijn gekwalificeerd, verboden is om personen, vee of goederen, met aken of schuiten van den ene oever van de rivier naar de andere, binnen de uitgestrektheid der gemeente Vianen, over te brengen.

Art. 8. Voetgangers, te paard zittende personen, rij- of voertuigen, elkander op de brug ontmoetende, zijn gehouden voldoende uit te kijken, en wel van de hand of naar de rechterzijde, en zullen de rij- of voertuigen moeten acht geven, dat zij niet anders uitwijken, dan boven een brugschip en daartoe het ene desnoods moeten stilstaan, tot dat het andere zal zijn voorbij gereden.

Art. 9. Het is verboden anders dan stapvoets en buiten het geval van uitwijken, anders dan op het midden van de brug te rijden, en elkander opvolgende rij- of voertuigen zullen zich niet dichter mogen naderen, dan op de afstand van ten minste drie brugschepen tussen beide. In geen geval zullen meer dan vier rij- of voertuigen tegelijk aan dezelfde zijde, op de brug worden toegelaten.

Art. 10. Gevaarlijke dieren, stieren, ossen, enz., zullen nimmer anders dan aan de hand geleid, en onder behoorlijke en zorgvuldige hoede over de brug mogen worden vervoerd.

De brugwachter en pachter zijn bevoegd de voorzieningen te regelen, welke ter voorkoming van onheilen, bij het overvoeren van talrijke kuddes of van gevaarlijke dieren, kunnen gevorderd worden.

Art. 11. Het overdragen van vuur, mag niet plaatshebben, en niemand zal op de brug tabak mogen roken, anders dan in een gesloten of met een dopje gedekte pijp.

Art. 12. De schippers en bootslieden van vaartuigen en houtvloten, welke door de brug moeten varen, zullen op genoegzame afstand de zeilen moeten strijken en roepen om doorgelaten te worden, en des-

noods het anker uitwerpen, tot dat de brug geopend zal wezen.

Art. 15. Zodra 's winters, of in andere omstandigheden, de brug is weggenomen, zal, zolang de gelegenheid van het water dit toelaat, de overtocht langs de Reep, plaats vinden en overigens door middel van een zogenaamde pijper of kleine zeilpont, en van roei- en ijsboten.

Art. 18. Wanneer de rivier begint toe te vriezen, zal ter plaatse van het veer een slop of bekwame opening voor de overvaart worden open gehouden, doch wanneer dat slop, bij felle vorst, niet langer kan open gehouden worden, zullen er over het ijs, zo veel mogelijk goede en veilige paden worden aangelegd, met vaste bruggen om de toegang op het ijs gemakkelijk te maken, welke bruggen, bij oplopen van het water, met horden en stro zullen worden aan- en opgehoogd.

Art. 19. De lantaarns op de brug zullen 's avonds vóór het vallen van de duisternis ontstoken en brandende moeten worden gehouden tot het aanbreken van de dag.

Art. 20. Alle overtredingen tegen dit reglement begaan, zullen, naar gelang van zaken, worden gestraft, ingevolge de voorschriften van de wet van de 6de Maart 1818, terwijl de vervolgingen bij de bevoegde rechtbanken zullen worden ingesteld op aanklacht van het bestuur.

De openingsplechtigheid

De Utrechtsche Courant van 6 april 1840 geeft de volgende beschrijving van de plechtigheden, waarmede de openstelling van de schipbrug heeft plaats gehad: "Het was heden voor Vianens en Vreeswijks ingezetenen een dag van vreugde en dankbaarheid, daar de schipbrug, welke beide oevers van de Lek vereenigt, werd ingewijd. Reeds in den vroegen morgen wapperde eene menigte vlaggen van beide zijden dezer schipbrug, en in weerwil van het minder gunstige weder, waren er zeer velen van de omliggende plaatsen, die het grootste belang in deze verbetering stelden, hier te zamen gevloeid, om de inwijding bij te wonen, terwijl leden van

het gewestelijk bestuur en van verscheidene gemeenten door den heer Agent van Domeinen Van Doorn waren uitgenoodigd. Om 11¼ uur begaf men zich naar dit belangrijk werkstuk, alwaar de heer van Doorn in allezins welsprekende bewoordingen, in naam van het Domein, deze schipbrug voor het algemeen openstelde, en dezelve in de bescherming van provincie en stad aanbeval. Nadat de heer gouverneur ad interim baron van Heeckeren hierop geantwoord had, wandelde men deze 900 voeten lang zijnde brug over, waarop de burgemeester van Vianen in gepaste termen het belang deed zien van deze verbeterde wijze van communicatie, en den Vorst van Nederland, het Domein, de Architecten en Aannemers eene plegtige hulde toebragt. De heer Mecima las vervolgens nog eenige ter dezer gelegenheid bestemde dichtregelen voor waarna men ten huize van den gewezen Veerman eenige verkwikking gebruikte, door de gulheid van den heer van Doorn in ruime mate beschikt. Was deze dag op eene plegtige wijze begonnen, de vaderlandsche toasten, en die, welke op de verschillende besturen en corporaties werden ingesteld, deden zien, hoe veel belang allen in deze ten uitvoer gebragte onderneming stelden; in één woord, deze plegtige en feestrijke dag kenschetste zich weder ten volsten door een "echt Liberalen en Nationalen geest, en zal allen steeds eene aangename herinnering achter laten."

Van houten naar ijzeren brugschepen

In de nacht van 3 maart 1845 was het ijs in de Lek bij Vreeswijk 23 duimen dik en konden aan de Viaanse kant met veel moeite twee brugschepen worden losgemaakt en achter het bruggenhoofd in veiligheid gebracht. In de nacht van 8 op 9 maart 1845 had het 60-80 cm. dikke ijs zich zo in de rivier vastgezet dat ze de brugdelen pas 20 dagen later in de noodhaven kon krijgen. Van de 25 brugschepen waren er 23 zo zwaar beschadigd dat ze naar de helling moesten om hersteld

noodhaven, ten oosten van de Veerweg. Daar waar tegenwoordig het appartementencomplex langs de Veerweg aan de Veermonde staat. Achteraf bleek in de praktijk dat deze noodhaven niet voldeed. De haven lag stroomopwaarts en daardoor konden de losse bruggdelen bij hoogwater en daardoor een sterke stroming en als het vroor bij zware ijsgang deze haven moeilijk bereiken. De oostelijke noodhaven werd in het begin van de twintigste eeuw in het gebruik genomen als zanddepot voor de kalkzandsteenfabriek. Het zou nog ruim acht jaar duren voor er een nieuwe noodhaven kwam, nu aan de westzijde van de Veerweg, het later zwembad en nu jachthaven.

te worden. In eind januari 1849 verpletterde het ijs opnieuw een brugschip dat direct zonk en sloegen de ankers los en werden kettingen en balken vernield. Bijna elke winter met kruierend ijs zonk er wel een brugschip. Vanaf 1843 werden de houten spanten vervangen door ijzeren en in 1852 is sprake van een geheel nieuw houten brugschip gebouwd met gegoten ijzeren krommers (spanten), die goed bevallen.

De storm van 26 december 1868 sloeg de schipbrug geheel uit elkaar. Zes brugschepen zonken en van de vijftientwintig oorspronkelijke brugschepen uit 1840 bleken er nog zestien bruikbaar.

In 1874 werd gestart met de vervanging van de houten brugschepen door ijzeren. Om de paar jaar werden er een of twee aanbesteed. De aanbesteding voor de laatste twee vond plaats op 23 april 1906, laagste inschrijver A.F. Volker uit Sliedrecht voor f 6.287,-. In maart 1907 volgde de oplevering en waren alle houten brugschepen verleden tijd.

Veerhuis

De tolbrug en het veerhuis werden telkens voor 3 jaar verpacht. De eerste pachter per 1 april 1840 was de aannemer van

de brug J.C. van Limbeek voor f 8.600,-. In 1855 bedroeg de pachtsom f 8.800, per jaar. Ingaande 1 mei 1891 was dit f 3.932,-.

Als op 26 mei 1936 de nieuwe brug over de Lek officieel wordt geopend, wordt de schipbrug diezelfde dag gesloten en naar Zutphen verscheept om daar de tijdelijk buiten gebruik gestelde IJsselbrug te vervangen. In 1937 volgt in Vianen de sloop. Daarmee was een eind gekomen aan een brug die veel problemen opleverde voor de scheepvaart en het wegverkeer. Talloze keren was de brug door hoog water, ijsgang en stormschade niet bruikbaar en moesten sleepboten of de pont worden ingezet om een verbinding tussen Vreeswijk en Vianen te onderhouden. Na de komst van de nieuwe vast brug werd het stil in Vreeswijk nu het doorgaande verkeer niet langer over de Handelskade ging, maar ver buiten het dorp langs.

De noodhavens of vluchthavens

Bij extreem hoog water en ijsgang in de rivier moest de brug in veiligheid gebracht worden. Op 9 november 1840 werd door de agent van de domeinen opdracht gegeven tot het graven van een

Baileybrug

Als op 3 januari 1945 de Lekbrug door een bombardement in de rivier zakt, wordt de motorpont van Wageningen-Lexkensveer, geleid langs in de Lek gelegde kabels, ingezet. De Engelsen lieten in augustus 1945 materiaal aanvoeren dat op 16 door Rijkswaterstaat gevorderde zolderschuiten van 25 meter breed en 5 meter lang werd gemonteerd. Werkspoor uit Utrecht zette tientallen arbeiders in. Manschappen van de Tweede Nederlandse Genie Compagnie belasten zich met de montage van het Bailey-systeem. Op 4 oktober 1945 werd de brug, geschikt voor verkeer in beide richtingen, door de verloofde van de compagnie geopend door een lint door te knippen en de vlag te hissen. De Baileybrug werd naar haar, Eva van der Steur, vernoemd. De baileybrug was voorzien van twee uitdrijfvakken met een doorvaartbreedte van 42 meter. In december 1948, toen het verkeer weer gebruik kon maken van de Lekbrug, waarin ook een Baileybrug was gelegd, werd de schipbrug verwijderd. De geheel herstelde boogbrug werd op 1 juli 1949 weer in gebruik genomen.

Literatuur:

Jan Schut: *Vreeswijk-Vianen vice versa voor 1840*. In periodiek Historische Kring Nieuwegein 1ste jrg. no. 2 (april 1979).

Rina Copier-van den End: *Van pinnemakersveer tot pontveer. De verbindingen tussen Vreeswijk en Vianen in vroeger eeuwen*. Uitgave Oudheidkamer Vreeswijk (1999).

M.J. Ververs: *Brug tussen Vreeswijk en Vianen moet pont vervangen*. Artikel in het U.N., december 1989.

M.J. Ververs: *Kruising De geschiedenis van pont en brug*. Europese Bibliotheek, Zaltbommel 1999.

Nazareth in 't Gein: kroniek van een klooster

Kaj van Vliet (Rijksarchivaris provincie Utrecht en gemeentearchivaris voor Nieuwegein)

Tot de talrijke kloosterstichtingen in de Nederlanden die gerekend worden tot de Moderne Devotie, behoort ook het weinig bekende klooster Nazareth, of Onze-Lieve-Vrouwe in Nazareth, gelegen in 't Gein. Dit vrouwenklooster werd in 1423 gesticht in wat toen nog over was van de handelsnederzetting 't Gein aan het zuidende van de Vaartsche Rijn, bij de aantakking op de Hollandse IJssel. Deze nederzetting had in 1295 heuse stadsrechten ontvangen van de bisschop van Utrecht maar was in de veertiende eeuw meermalen verwoest. Begin vijftiende eeuw stonden er alleen nog een parochiekerk en wat huizen. Vlak bij deze parochiekerk ontstond in 1423 het klooster.

Relaties

Bij aanvang telde het convent twaalf zusters. Zes van hen waren afkomstig uit een klooster in Almkerk bij Woudrichem, dat twee jaar eerder, bij de Sint-Elisabethsvloed van 1421, verloren was gegaan. De andere zusters kwamen uit het Mariaconvent in Amsterdam en het Utrechtse Nicolaasconvent. In de beginfase bestonden er ook relaties met twee andere Utrechtse zusterhuizen, het Ceciliaconvent en het daaruit afgesplitste klooster Bethlehem. Al deze kloosters behoorden tot de wat de derde orde van Franciscus wordt genoemd, waarbij de zusters als tertiariessen en de broeders als tertianen worden aangeduid.

Na een moeizame start namen convent en bezit vanaf midden jaren 1430 snel in omvang toe.

In 1441 volgde de incorporatie van de parochiekerk. Zoals veel stichtingen van de derde orde zocht ook dit klooster weldra aansluiting bij de orde van de regulieren, waarbij de Regel van Franciscus werd ingeruild voor die van Augustinus. Al vroeg waren er contacten met Windesheim bij Zwolle, het belangrijkste centrum van de Moderne Devotie, en enkele andere daaraan gelieerde regulierenkloosters. De overgang vond uiteindelijk

plaats in 1459-1460 onder supervisie van het klooster Vredendaal tussen Utrecht en De Bilt.

Onbeschermd

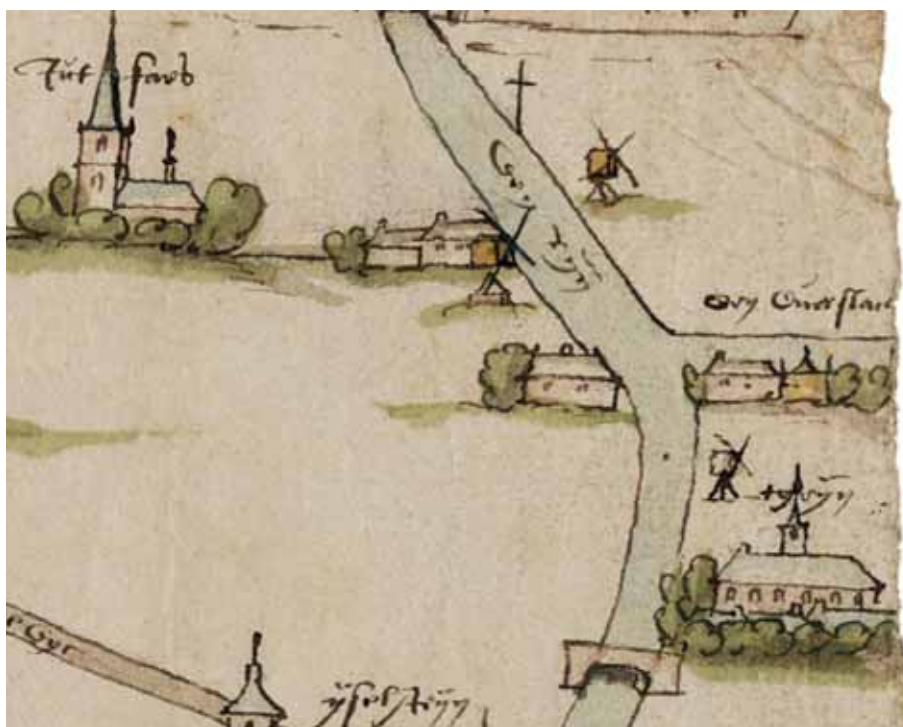
In 1572 besloten de zusters hun convent te verplaatsen van het Gein naar Utrecht. Oorzaak vormde de in die dagen heersende geuserie, die een grote bedreiging vormde voor de continuïteit van dit onbeschermd klooster. Dat uitgerekend Hendrik van Brederode, heer van Vianen, zich in 1565 had ontpopt als voorman in de Opstand tegen het Spaanse gezag en aanhanger van de protestantse religie, zal de zaak ook geen goed hebben gedaan. Generaties lang hadden de heren van Brederode nauwe banden onderhouden met het klooster en vervulden zij de facto de rol van beschermheer.

In Utrecht trokken de zusters uit 't Gein in bij de zusters in het Annaklooster. Dit klooster, gesticht in 1558 en daarmee de jongste kloosterstichting van de bisschopsstad, was gelegen aan het zuidende van de Nieuwegracht in Utrecht. Na de overgang van Utrecht naar de Reformatie in 1580 kwamen de goederen van het klooster onder bestuur van de stad. De priorin en enkele zusters in het klooster bleven echter nog lang in het klooster wonen. De laatste priorin overleed daar in 1606.

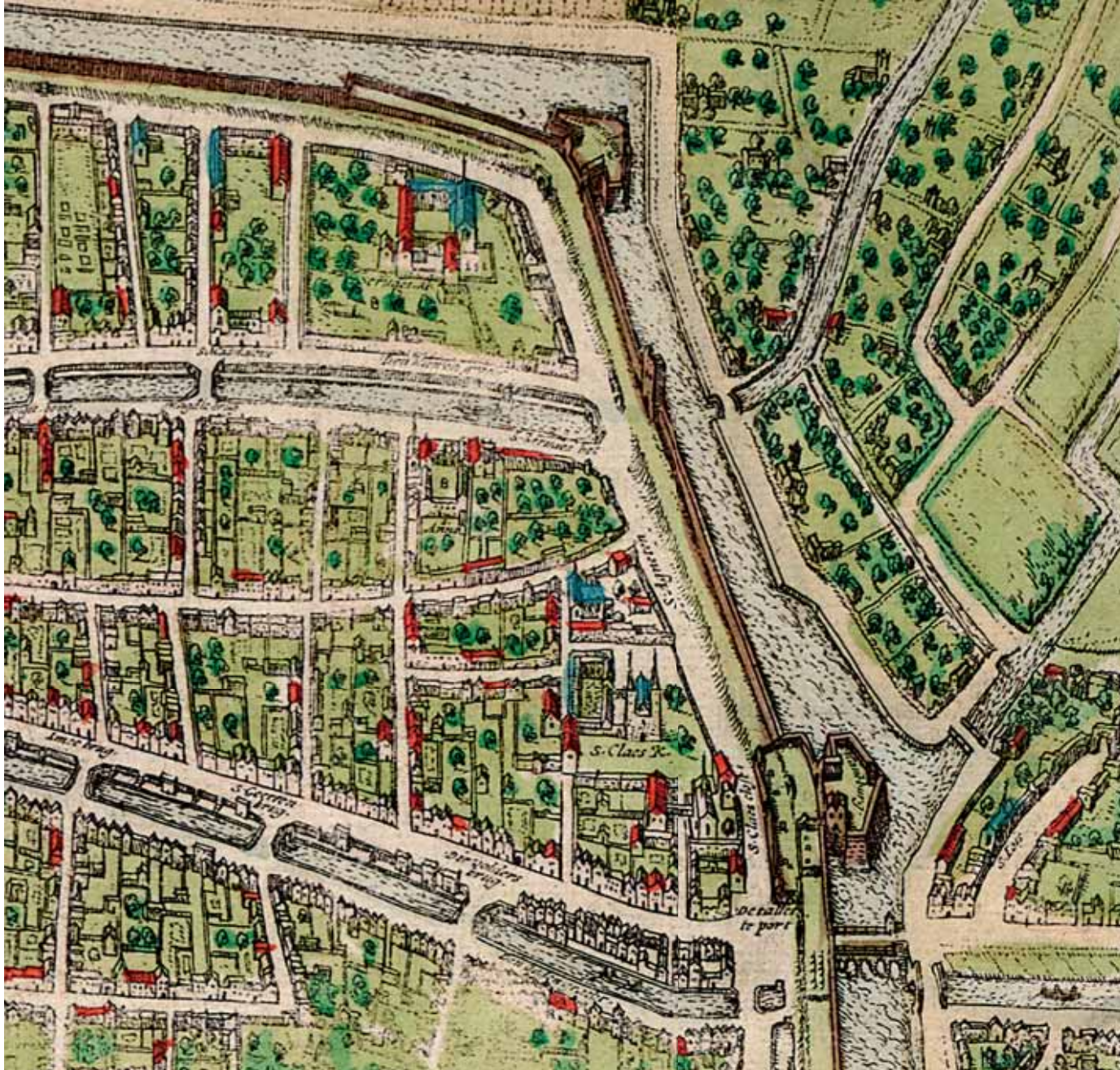
Ontstaan van de kloosterkroniek

Twee jaar na de verhuizing naar Utrecht tekende de biechtvader van het klooster, pater Jan Aertsz. Buysling, een kroniek op van het klooster. Over hem weten we

niet veel meer dan dat hij in 1565 rector van het klooster was geworden, nadat zijn voorganger wegens protestantse sympathieën was teruggetreden. In of kort na 1574 lijkt hij te zijn overleden; in 1582 blijkt hij voor het eerst door een ander te zijn opgevolgd. De kroniek van Buysling is niet in origineel overgeleverd maar alleen in kopie: een twintig bladzijden tellend afschrift, dat deel uitmaakt van een bundel met een bonte verzameling teksten, allemaal in de hand van de Utrechtse oudheidkundige Aernout van

Klooster Nazareth in 't Gein aan de Vaartsche Rijn. Detail van een kaart van het gebied ten zuiden van Amsterdam, ca. 1554. Stadsarchief Amsterdam, Kaartencollectie.

Het zuidoostelijke deel van de stad Utrecht, met aan de zuidzijde van de Nieuwegracht, tegenover de abdij van Sint-Servaas, het Sint-Annaklooster. Hier schreef pater Jan Aertsz. Buysling zijn kroniek. Fragment van de stadsplattegrond van Utrecht door Braun en Hogenberg, ca. 1570. Het Utrechts Archief, collectie Beeldmateriaal.

Buchel (1565-1641). Zijn afschrift van de kroniek valt te dateren halverwege de jaren 1620.

Dit afschrift geeft een enigszins verkorte versie van het origineel, gelet op een aantal passages die Van Buchel kortweg afsluit met 'etcetera'. Aan het eind vertoont het bovendien enkele hiaten.

Ik heb mij afgevraagd hoe de interesse van Van Buchel voor de kroniek van dit klooster te verklaren. Niet zonder belang in dit verband is dat dit klooster vanaf 1568 werd geleid door priorin Sweertgen van Buchel. Dat duurde overigens maar kort want al twee jaar later kwam ze te overlijden. Deze Sweertgen was een tante van Aernout, een jongere zuster (geboren

1516) van zijn vader Aernt (1505-1573). Sweertgen van Buchel was al in 1562 aan de kloostergemeenschap in 't Gein verbonden, die in dat jaar zeventien leden telde. Zo blijkt uit een losse notitie die Aernout van Buchel achterin het kroniekhandschrift invoegde.

Diezelfde aantekening vermeldt de naam van nog een tweede, mogelijk verwante: Maria Ruysch, die Sweertgen na haar dood opvolgde als priorin. Via zijn moeder was Aernout ook verwant aan de familie Ruysch. Nader onderzoek zal moeten uitwijzen hoe de verwantschap met Maria Ruysch precies in elkaar zit. Zoals gezegd woonde deze laatste priorin tot haar dood in 1606 nog in het Annaklooster aan de Nieuwegracht, dus wellicht

heeft Van Buchel de kroniek bij haar voor het eerst in handen gehad.

Korte typering van de kroniek

De kroniek van Buysling kan worden gezien als jongste representant van de Utrechtse kloosterkronieken. Van dergelijke kloosterkronieken zijn er in Utrecht diverse overgeleverd uit de late Middeleeuwen. Een aantal daarvan is op de Utrechtse kronieken-website te vinden: de kroniek van Vrouwenklooster in De Bilt, de kronieken van het kartuizerklooster Nieuwlicht en de beide versies van de kroniek van het Nicolaasconvent. In aanvulling daarop kan ook nog worden gewezen op het fragment van de kloosterkroniek van het Ceciliakloos-

ter aan de Neude en de kroniek van het Regulierenklooster aan de Oudegracht. Wat opvalt is dat het merendeel van deze kronieken, net als die van Nazareth in 't Gein, afkomstig is uit kloosters van de Derde Orde van Franciscus of van de regulieren. Ook elders blijkt dat juist in deze kloosters het schrijven van een eigen kloosterkroniek bijzonder populair was. Ook van het klooster Windesheim, dat een centrale plaats innam binnen deze groep van kloosters, is zo'n kroniek overgeleverd.

Helena Verstappen, die in 2007 aan de Universiteit van Gent promoveerde op Zusterboeken en kloosterkronieken van de Moderne Devotie, waarbij ze een aantal vijftiende- en zestiende-eeuwse voorbeelden uit vrouwenkloosters in de Zuidelijke Nederlanden onderzocht, geeft een heldere omschrijving van het genre:

“Kloosterkronieken focussen dan specifiek op de eigen klooster-geschiedenis; historische gebeurtenissen kunnen ook vermeld worden, maar meestal gebeurt dit slechts in de mate dat deze gebeurtenissen rechtstreeks of onrechtstreeks een zekere impact hebben op het eigen kloosterleven. ...de evolutie van het beleid binnen het klooster wordt beschreven, evenals de levensloop van de kloosterlingen en hun leiders. Het tempo en de indeling van de tekst worden aan deze inhoud aangepast. Door de nadruk op de opeenvolging van leiders krijgt een [kloosterkroniek] de vorm van een soort genealogie, waardoor de gemeenschap als het ware als een familie wordt voorgesteld.”

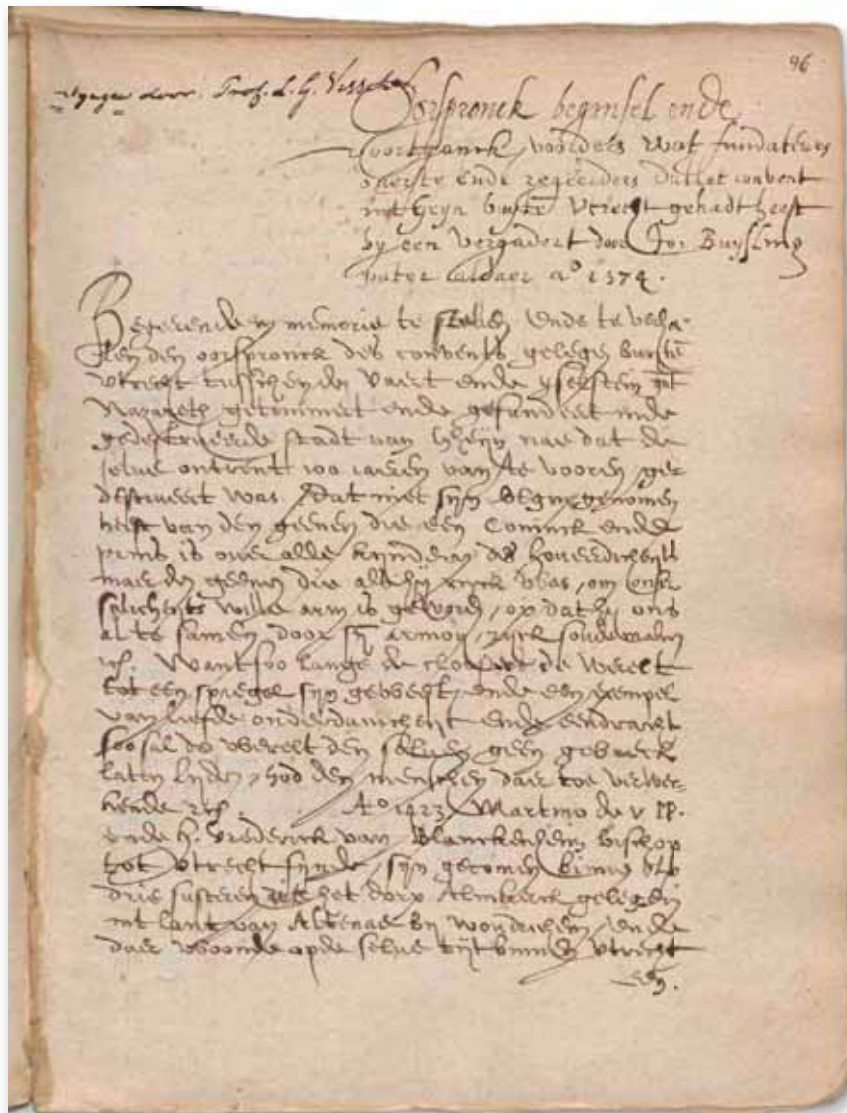
Nauw aan het genre van de kloosterkroniek verwant maar daarvan wel te onderscheiden is het de zogenaamde zusterboek, een verzameling met biografieën van zusters uit een bepaald klooster, soms ook van hun biechtvaders. Tussen beide

past binnen de door Verstappen gegeven contouren.

Het begin van de kroniek handelt uitvoerig over de stichting van het klooster in 1423. Voor het beschrijven van de verdere ontwikkeling van het klooster hanteert

Buyssling de opvolgingsjaren van de opeenvolgende maters, priorinnen en paters als kapstok. Daarbij maakt hij veelvuldig melding van belangrijke schenkingen en transacties ten behoeve van het klooster, soms ook van andere gebeurtenissen, zoals de visitaties van het klooster ca. 1432 en in 1448, de incorporatie van de parochiekerk in 1441, de overgang naar de orde van de regularissen in 1459-1460 en de vernieuwing van de kerk in 1515. Hiervoor lijkt hij zich te hebben gebaseerd op stukken uit het archief van het klooster, zoals privileges van de bisschop en de paus, schenkingsoorkonden, testamenten en rekeningen. Eenmaal verwijst hij expliciet naar het memorieboek van het klooster. Een deel van dit archief is bewaard gebleven in het archief van het Utrechtse Sint-Annaklooster, dat berust in Het Utrechts Archief.

Af en toe komen ook historische gebeurtenissen buiten het klooster aan de orde, zoals de overstromingen van de Lek uit 1496 en 1523, de pestepidemieën uit 1438/39 en 1574 en een aantal gewapende conflicten en oorlogen die het Sticht teisterden in de loop van de vijftiende eeuw. Benoemings- en overlijdensjaren van de bisschoppen van Utrecht worden enkel genoemd voor de beginperiode. Deze berichten zijn doorgaans zeer beknopt en vaak onnauwkeurig. Geografisch reikt de horizon van de auteur niet veel verder de

Eerste bladzijde van het afschrift dat Arnout van Buchel omstreeks 1625 maakte van de kloosterkroniek. Universiteitsbibliotheek Utrecht, handschrift 1251 (7 E 10), f. 96r.

genres bestaat een zekere overlap. Net als zusterboeken hadden ook kronieken vaak een stichtend karakter. Beiden waren geschreven voor de zusters van de eigen kloostergemeenschap, vaak door de rector/biechtvader of de mater/priorin van het klooster, soms ook door een van de zusters.

Schenkingen en transacties

Als we nader inzoomen op de inhoud van onze kroniek, zal blijken dat die goed

nabije omgeving van het klooster, waarbij de blik niet verder reikt dan de steden Utrecht, IJsselstein en Vianen.

Mondelinge overlevering

Naast het stichtingsverhaal zijn het vooral de verhalen over afzonderlijke zusters die deze kroniek maken tot een interessante bron voor de kloostergeschiedenis. Welbeschouwd gaat het om vier verhalen, waarvan drie met een sterk biografisch karakter.

Het eerste wordt door de auteur betiteld als 'een aardich fabelken' en handelt over de herkomst van de relieken in de parochiekerk van het Gein. Het heeft betrekking op de periode omstreeks 1400, nog voordat aan deze kerk een zusterhuis werd verbonden.

Het tweede verhaal gaat over Herman Voscuyl, de eerste pater van het klooster (1433-1448). Deze raakte in een hevig conflict verwikkeld met de Utrechtse edelman Jan van Buren, met als inzet de bezittingen van de rijke Utrechtse weduwe jonkvrouw Petronella Scade. Tijdens de pestepidemie van 1438/39 had zij haar toevlucht gezocht in het klooster, maar vier of vijf jaar later was ze in weerwil van haar belofte aan pater Herman weer naar Utrecht getrokken en daar opnieuw in het huwelijk getreden met Jan van Buren. Na haar overlijden in 1445 slaagde pater Herman er na een rechtszaak voor het gerecht van de stad Utrecht in het grootste deel van haar nalatenschap voor het klooster veilig te stellen. Daarbij maakte hij echter veel vijanden en na een visitatie van het klooster op aandrang van de bisschop zag hij zich in 1448 gedwongen terug te treden.

Het derde verhaal gaat over Mechteld, de dochter van Gerrit van Roden, die in 1489 met haar beide dochters intrad in het klooster. Deze dochters waren onechte kinderen van mr. Elias van Noort, kanunnik van het Utrechtse kapittel van Sint-Marie. Deze had Mechteld eerst aan een rijke weduwnaar willen helpen maar toen zij daar geen trek in had, bezorgde hij haar en hun beide dochters een plaats in het klooster.

In het vierde verhaal trakteert de kroniekschrijver ons op enkele ontboezemingen over de voorgangster van Sweertgen van Buchel, priorin Elisabeth van Eck (1551-1568), die er een wel erg familiaire omgang op nahield met Hendrik van Brederode (1531-1568), heer van Vianen.

Ook vertelt hij hoe deze priorin zichzelf in 1561 te schande maakte door zich te laten beet nemen door een groep vrouwen die haar met tovenarij een verborgen schat in het klooster wilden onthullen. Het is duidelijk dat deze priorin er bij Jan Buysling niet best op staat. Daarbij kan ik mij niet geheel aan de indruk onttrekken dat dit ook iets te maken heeft met haar protestantse sympathieën. Van haar broer

vermeldt Buysling expliciet dat hij in 1565 protestant werd en zoals eerder al naar voren kwam, bewandelde Hendrik van Brederode hetzelfde spoor.

De vier verhalen missen de historische precisie die de rest van de kroniek kenmerkt en vertonen duidelijk de sporen van mondelinge overlevering. Het is heel goed denkbaar dat Janna van Noort, een van de dochters van Mechteld van Ro-

Openingsbladzijde met penwerk en decoratie van een handschrift met psalmen en liederen in de vertaling van Geert Groote en Johan Scutken, afkomstig van een zuster uit het klooster Nazareth in 't Gein, ca. 1440. Leeds, University Library, Brotherton Collection Ms. 24, f. 14r.

den, een belangrijke bron van informatie voor pater Jan Buysling is geweest. Deze zuster woonde in het klooster vanaf 1489 en bereikte daar de zeer hoge leeftijd 99 jaar. Volgens Buysling stierf zij in 1573 en werd ze in het Annaklooster in Utrecht begraven. De twee laatste verhalen kende zij uit de eerste hand, terwijl zij het verhaal over pater Voscuyt nog persoonlijk kan hebben gehoord van Willemken van Kleef, de jongste dochter van Petronella Scade, die priorin was toen Janna in het klooster kwam.

De laatste tien jaar uit de kroniek tenslotte bestrijken de periode dat Jan Buysling zelf actief was als biechtvader van het klooster. Hier zal de informatie gebaseerd zijn op zijn eigen ervaringen. Opmerkelijk is dat juist in deze jaren ook enkele sterfdata worden genoemd van gewone zusters. Vrij uitvoerig schrijft hij over het vertrek van de zusters uit het Gein naar Utrecht vanwege de daar heersende geuserie en hun vestiging in het Annaklooster aan de Nieuwegracht, tegenover de abdij van Sint-Servaas. Mogelijk vormde deze ingrijpende gebeurtenis ook de aanleiding voor het vastleggen van de geschiedenis van het klooster in het Gein. De kroniek eindigt vrij plots met de vermelding van de pestepidemie in 1574 en maakt daarmee een onvoltooide indruk. Zoals gezegd is pater Buysling in of kort na dat jaar overleden. Zou Buysling zelf ook slachtoffer geworden van de pestepidemie die hij aan het slot van zijn kroniek vermeldt?

Hernieuwde uitgave

Enkele fragmenten van de kroniek verschenen al in druk in een bronnenpublicatie uit 1704 van de Leidse

rechtsgeleerde Anthonius Matthaeus. Een eerste volledige uitgave van de kroniek werd in 1842 gepubliceerd door Lodewijk Gerard Visscher. Deze was vanaf 1831 tot aan zijn overlijden in 1859 als hoogleraar Bespiegелende wijsbegeerte en letteren aan de Utrechts universiteit verbonden, waar hij ook tweemaal het ambt van Rector Magnificus bekleedde. Zijn bekendste werk op taalkundig vlak was zijn editie van de Ferguut uit 1838, die overigens slecht te boek staat door de talloze fouten. Zijn uitgave van de kloosterkroniek van 't Gein verscheen vier jaar later in het door Nicolaas van der Monde uitgegeven Tijdschrift voor Geschiedenis, Oudheden en statistiek van Utrecht, tevens voorzien van uitgebreid historisch commentaar. Ik vermoed dat de tekst hem onder de aandacht is gekomen toen het handschrift twee jaar eerder was aangekocht door het Provinciaal Archief, de voorloper van het Rijksarchief in Utrecht.

Ook deze teksteditie van Visscher vertoont nogal wat onnauwkeurigheden. Bovendien past hij daarin veel storende hypercorrecties toe, waarmee hij zijn tekst een meer consequent Middelnederlandse karakter wilde geven. Het historisch commentaar dat hij bij zijn uitgave voegde, is bovendien sterk achterhaald. Alle reden dus om het werk van Visscher nog eens dunnetjes over te doen. Temeer daar deze kroniek eigenlijk de enige verhalende bron is die ons enige informatie verschaft niet alleen over dit klooster maar ook over de laatmiddeleeuwse geschiedenis van 't Gein als zodanig. Met veel plezier heb ik daarom de afgelopen jaren gewerkt aan een hernieuwde uitgave van de oorspronkelijke tekst met een hertaling om de inhoud ook voor hedendaagse lezers goed te ontsluiten.

Zegel van het klooster in 't Gein, 1498. Het zegel hangt aan een oorkonde, uitgevaardigd door priorin Willemke van Kleef en haar convent. Archief Ridderlijke Duitse Orde, Balije van Utrecht.

De namen van alle plaatsen en personen die erin voorkomen heb ik gecheckt aan de hand van historische bronnen, waarbij de archivalische overlevering van het Annaklooster zeer waardevol bleek. Bij de uitgave vindt u ook meer informatie over het klooster, de auteur, de kroniek, het handschrift en de overlevering. Met de lancering van de website Utrechtse kronieken door Het Utrechts Archief en de Universiteitsbibliotheek is het resultaat van dit werk in juni 2015 voor een breed publiek beschikbaar gekomen: www.utrechtsekronieken.nl.

Enkele van de geraadpleegde bronnen

- Daalhuizen, P., 'Het klooster "Nazareth" in Geyne. 150 jaren historie in een verwoeste stad', Cronyck de Geyn (1994), p. 14-19.
- Daalhuizen, P., 'Het zusterhuis Nazareth in Gein (1423-1573)', gepubliceerd op www.pen.nl d.d. 17 jan. 2012.
- Geer van Oudegein, J.J. de, *Bijdragen tot de geschiedenis en oudheden der provincie Utrecht. Uit de oorkonden bewerkt* (Utrecht 1860), p. 268-303.
- Verstappen, H., *Zusterboeken en kloosterkronieken van de Moderne Devotie* (diss. Gent 2007).
- Visscher, L.G., 'Oorspronck, beginsel ende voortganck, voorders wat Fundateurs, Overste ende Regeerders dattet convent int Geyn buyten Utrecht gehadt heeft, byeenvergadert door Io. Buysling, pater aldaer, anno 1574', Tijdschrift voor Geschiedenis, Oudheden en statistiek van Utrecht 8 (1842), p. 181-196.
- Vliet, K. van, 'Liefdesdrama in klooster Nazareth in 't Gein of de droevige historie van Petronella Scade', Tijdschrift Oud-Utrecht 89 (2016), p. 21-26.
- Vliet, K. van, 'Nazareth in 't Gein (1423-1460)', binnenkort te verschijnen bijdrage aan het *Monasticon Trajectense*, online toegankelijk via <http://www2.let.vu.nl/oz/monasticon>.

Ruimte voor de Lek én voor archeologie

Archeologisch onderzoek naar steenovens 'Het Oude Werk' en 'Het Heiwerk'

Rogier de Groot (RAAP)

Tussen ongeveer eind 2013 en eind 2015 vond in de uiterwaarden van de Lek ingrijpend grondverzet plaats. De werkzaamheden ('Ruimte voor de Lek') maken deel uit van het door Rijkswaterstaat opgezette programma Ruimte voor de Rivier. In de Bossenwaard bij Nieuwegein bestonden de plannen uit het graven van enkele nevengeulen, het afgraven van de zomerkade en het verstevigen van de dijk. Deze werkzaamheden zijn aanbesteed aan en uitgevoerd door de Combinatie Martens & Van Oord/ Heijmans. Onderdeel van het contract vormde niet alleen het civieltechnische werk, ook de archeologie diende een rol te spelen. In het kader daarvan zijn, na uitgebreid vooronderzoek vanaf 2007 en 2011 (Bekius, 2008; id., 2009; Smit, 2010; Exaltus & Orbons, 2011), verschillende proefsleuvenonderzoeken en opgravingen uitgevoerd. Twee van die onderzoeken vonden plaats in de Bossenwaard bij Nieuwegein en leverden bijzondere resultaten op

Vooronderzoek

Op de kaarten van de Lek door Bolstra en Klinkenberg uit de tweede helft van de 18e eeuw staan in de Bossenwaard verschillende (dan al als vervallen aangegeven) steenovens aangegeven. Het betreft onder andere 'Het Oude Werk' en 'Het Heiwerk'. Bij het booronderzoek werd op deze plekken veel baksteenpuin gevonden en/of zijn enkele boringen gestuit op ondoordringbaar puin (Smit, 2010). Vervol-

catie van steenovens 'Het Oude Werk' en 'Het Heiwerk' naar verwachting nog sprake kon zijn van intacte resten van de betreffende ovens. Op overige locaties (bijvoorbeeld steenoven 'De Kikvors') bleken daarvoor geen aanwijzingen te zijn (Exaltus & Orbons, 2011).

Om de resultaten van het magnetometeronderzoek te verifiëren, zijn op de betreffende steenovenlocaties proefsleuvenonderzoeken uitgevoerd. In eerste instantie gebeurde dat alleen de locatie van 'Het Oude Werk'. Bij dit proefsleuvenonderzoek werd in de ene sleuf een bakstenen vloer van een steenoven gevonden, alsmede twee delen van de buitenmuren.

Omdat deze resten niet behouden konden blijven, is een opgraving uitgevoerd waarbij de resten volledig zijn opgegraven.

Op de andere locatie ('Het Heiwerk') werd geen proef-

sleuvenonderzoek uitgevoerd, aangezien deze net buiten de geplande loop van de nieuwe nevengeul leek te liggen en daarmee behouden kon blijven. In tweede instantie bleek deze steenoven echter ook bedreigd te worden en is ook hier proefsleuvenonderzoek uitgevoerd.

Opgraving steenoven 'Het Oude Werk'

Bij de opgraving werden op het terrein niet, zoals verwacht resten van één steenoven met een bijgebouw gevonden, maar was sprake van drie steenovens en één bijgebouw (De Groot, 2015a). De ovens volgen elkaar in de tijd op. De oudste ligt namelijk onder een andere oven. Bij de andere twee is duidelijk te zien dat bij de bouw van de jongste oven, en deel van de in ouderdom middelste oven werd afgebroken.

De oudste steenoven bevindt zich in het zuidwestelijke deel van de opgraving. Dit is een permanente oven met aan drie zijden een muur (afmeting circa 20 bij 13 meter, open zijde aan de westkant). De muurresten zijn bij de bouw van de oven die er later opgebouwd is, grotendeels gesloopt. De oven heeft een vloer van gebakken klei waar stookkanalen in zijn ingegraven.

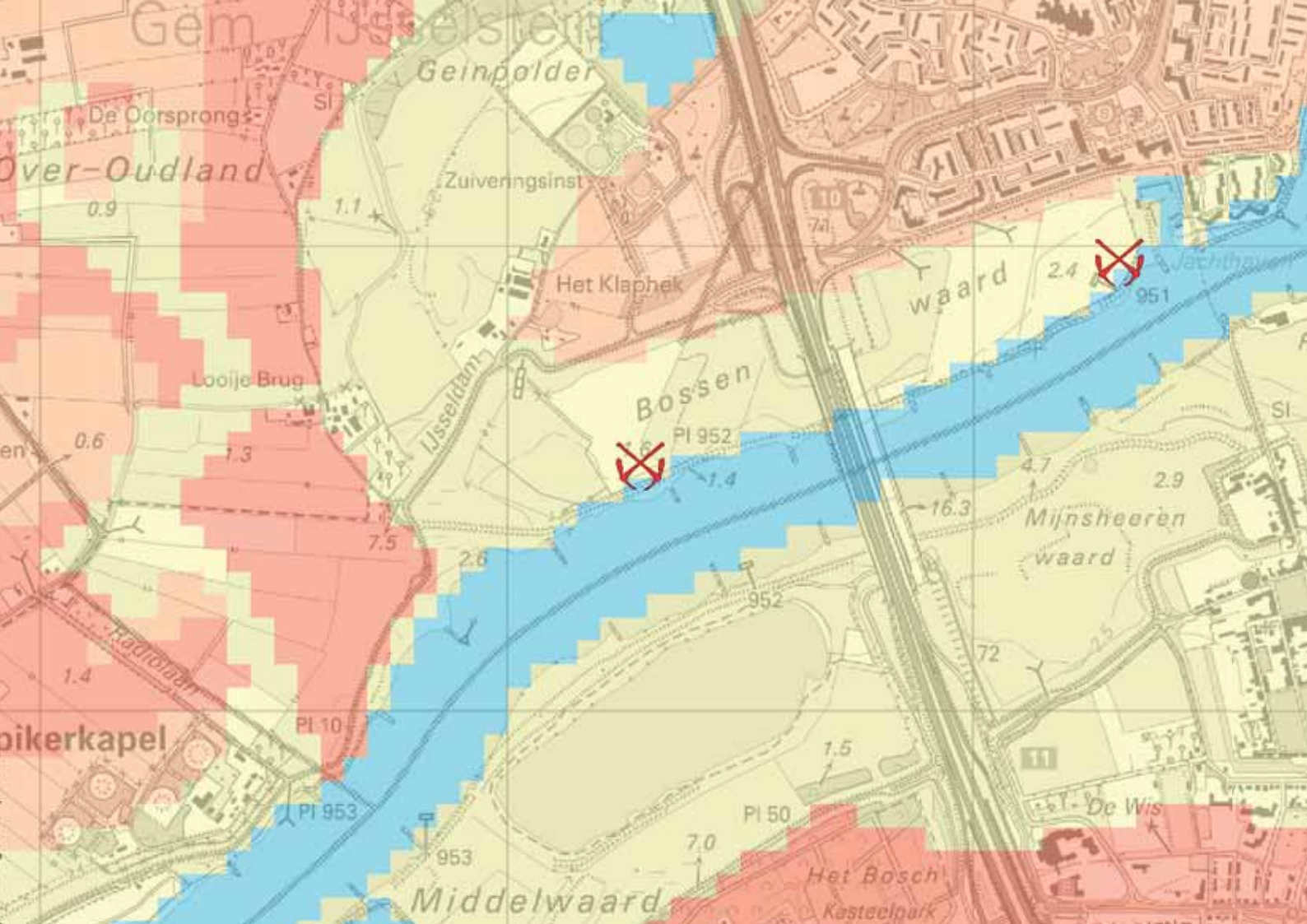
De oriëntatie van de stookkanalen was noord-zuid. Bij het vrij leggen van de muren op de steenoven zijn fragmenten aardewerk uit de 16e of het begin van de 17e eeuw gevonden. Daarmee kan worden gesteld dat deze oven waarschijnlijk in de 16e eeuw of daarvoor in gebruik was.

De overige twee steenovens op het terrein komen in bouw sterk overeen. De meest westelijke van de twee, tevens de jongste is daarbij het meest uitgebreid beschreven. Beide zijn aan drie zijden voorzien van muren met de opening respectievelijk aan de zuid- en noordkant. Beide waren rechthoekig en ongeveer 15 bij 20 tot 25 meter groot. Alleen de meest westelij-

Delen van de oven, zoals die zijn gevonden in de proefsleuven. In de andere sleuf werd eveneens een vloer, met stookplaats, gevonden, samen met een kelder.

gens zijn de locaties van deze steenovens nader onderzocht door middel van een magnetometer onderzoek. Daarbij worden afwijkingen in het aardmagnetisch veld gemeten, waarmee bijvoorbeeld muurresten duidelijk zichtbaar worden. Uit dit onderzoek bleek dat er op de lo-

De ligging van beide onderzoekslocaties geprojecteerd op de Indicatieve Kaart van Archeologische Waarden.

ke oven zal hierna uitgebreid beschreven worden.

Deze oven was voorzien van forse muren, van maximaal 2,5 meter dik. Om die reden was de oven aan de noordzijde voorzien van steunberen. Dit is ook bij andere steenovens aangetroffen (bijvoorbeeld 't Goy: De Keijzer, 1990). Op de hoeken van de oven is sprake van verschillen-

de uitbreidingen. Dat blijkt uit stukken muur die minder diep gefundeerd zijn met daaronder puin- en stortlagen en uit oude gevels die nu middenin een muur liggen. De muren waren gevoegd met klei. Dit werd dan meegebakken en zorgde voor stevigheid van het muurwerk. Mortel zou door de hoge temperaturen juist uitvloeien.

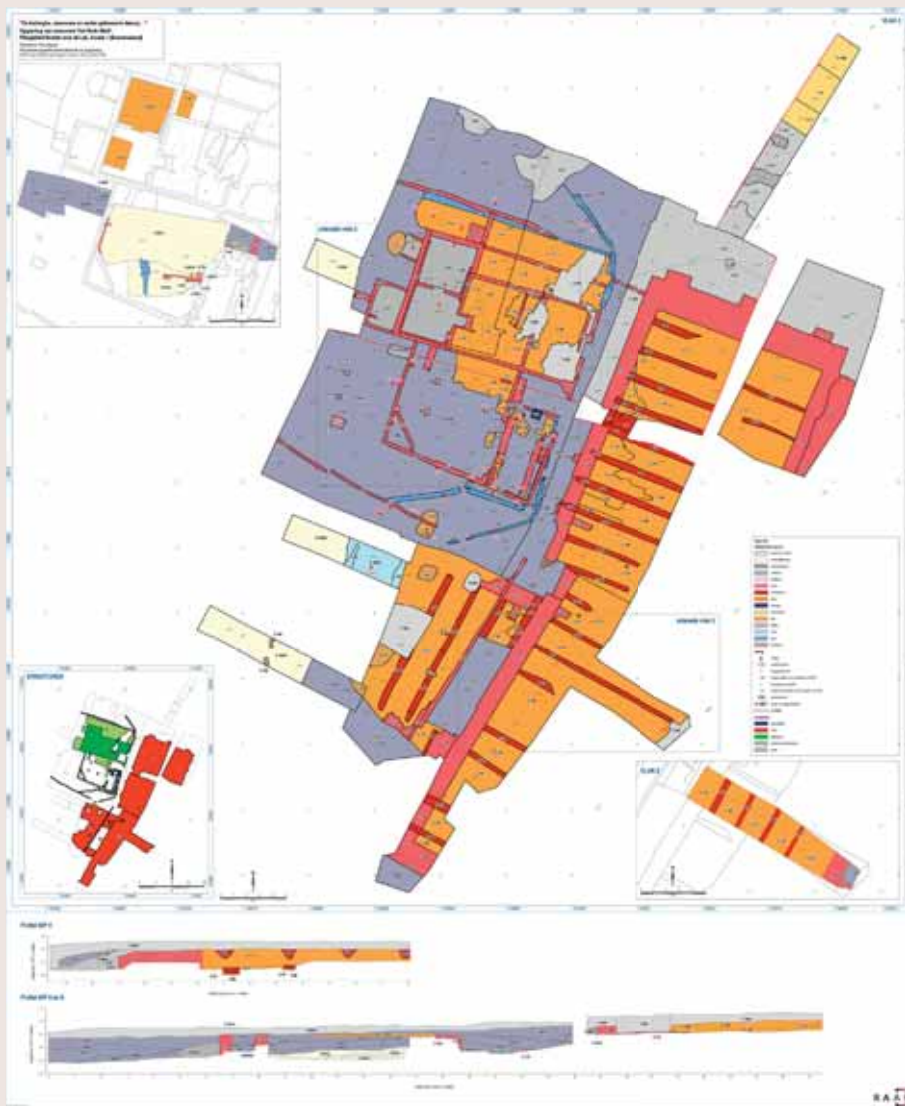
Aan de binnenzijde was de oven voorzien van een vloer van bakstenen tasstroken, die van elkaar worden gescheiden door stookkanalen. Deze waren opgevuld met puin, afkomstig van de voormalige overkluizing, en houtskoolresten van de gebruikte brandstof. Zij waren noordwest-zuidoost georiënteerd. In het profiel dat van deze steenoven is gedocumen-

Deel van de vloer met stookplaats.

Overzicht van de werkzaamheden tijdens de opgraving (Foto: Rijkswaterstaat)

Figuur 6. Deel van de oudste steenoven in de westelijke Bossenwaard

teerd, is waargenomen dat sprake was van minimaal twee fasen van gebruik van de oven. De oudste fase wordt gerepresenteerd door de stookgangen die in het vlak zijn waargenomen. Deze hebben een vierkante doorsnede en zijn ongeveer 20 cm diep. De stookgangen van de tweede fase zijn alleen in het profiel en in de westelijke muur van de oven waargenomen en liggen grotendeels op dezelfde locatie als de stookkanalen uit fase 1. In de westelijke muur van de oven zijn zij herkenbaar als duidelijk geblakerde stukken en verzakkingen.

Dit is het gevolg van het feit dat de oude stookkanalen, hoewel deze dichtgezet zijn met bakstenen, kennelijk niet met voldoende stevig materiaal waren dichtgestort, waardoor de muurdelen boven de oude stookkanalen konden verzakken. Deze steenoven kan niet nauwkeuriger worden gedateerd dan vanaf ongeveer 1625, hoewel deze ouder kan zijn vanwege de mogelijke afbeelding van de onderzochte steenoven op de kaart van Jacob van Deventer (circa 1560).

De meest westelijke steenoven ligt vrijwel direct tegen de derde steenoven aan en lijkt deze te hebben verstoord. De derde steenoven is daarmee de middelste qua datering. Bij de bouw van deze oven werd de oudste oven afgebroken en werd met het puin het terrein vlak gemaakt. Qua bouw en gebruik komt de oven sterk overeen met de meest westelijke.

De samenstelling van de bakstenen uit de ovenmuren en van twee restanten van de voorraad is chemisch vergeleken met die van de klei die van nature op het terrein voorkomt. Daaruit blijkt dat waarschijnlijk gebruik is gemaakt van de klei die ter plaatse aanwezig was. Ook de restanten van de brandstof in de stookkanalen is geanalyseerd. Daarbij bleek het te gaan om turf, afkomstig van hoogveen. Dit moet wel van elders zijn aangevoerd, want hoogveen kwam in de buurt niet voor.

Het bijgebouw dat bij de ovens stond, was in verschillende fasen opgericht. De oudste fase betrof een houten boerderij, gefundeerd op poeren. Van deze fase

zijn alleen deze poeren nog aangetroffen. Dit houten gebouw hoorde bij de oudste steenoven. De precieze datering van de houtbouwfase van het bijgebouw kon niet worden bepaald. Vermoedelijk dateert deze voor 1625.

In de volgende fase werd het bijgebouw in stappen versteend. Naar verwachting zal eerst het onderkelderde westelijke deel als een soort stenen kamer in het houten gebouw zijn opgetrokken. Vervolgens zijn ook de andere delen, inclusief de werkschuur aan de zuidkant, in baksteen opgetrokken. Uiteindelijk verkreeg het bijgebouw de vorm van een krukhuisboerderij met aan de zuidkant een werkschuur en een waterkelder. Aan de noordkant werd een bestraat, niet overdekt buitenterrein gerealiseerd. Wanneer de versterking precies plaatsvond, is aan de hand van het vondstmateriaal lastig te bepalen. Waarschijnlijk kan dit in de 16e of het begin van de 17e eeuw geplaatst worden. Als laatste werd aan de westkant een kleine kelder aangebouwd, vermoedelijk in de 17e of 18e eeuw.

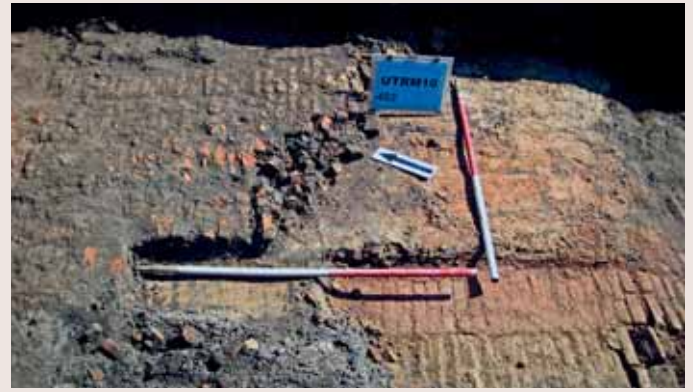
Twee fasen van stookkanalen in de westelijke muur van de jongste steenoven.

De woonkamer van het gebouw was voorzien van een tegeltableau, dat later was verdwenen onder een laag pleister. Uit de vondst van een glasroede kan worden geconcludeerd dat het gebouw (deels) voorzien was van glas-in-lood ramen. De vondst van een geheng wijst er op dat de ramen ook voorzien waren van luiken. Er zijn zowel binnen de werkschuur als het bijgebouw geen resten van dakbedekking gevonden (bijvoorbeeld dakpannen, dakleien, etc.). Voorlopig wordt er dan ook vanuit gegaan dat het bijgebouw en de werkschuur waren voorzien van een dak dat was bedekt met riet.

In de oostelijke Bossenwaard zijn uiteindelijk drie elkaar opvolgende permanente baksteenovens met een bijbehorend

Foto waarop de meerdere gebruiksfasen binnen steenoven 'het Heiwerk' (oostelijke Bossenwaard) te zien zijn.

Het wegdek dat ter plaatse van de voormalige zomerkade werd aangetroffen.

houten en later bakstenen bijgebouw, daterend vanaf ongeveer 1625 tot ongeveer 1760. Dit past goed bij hetgeen over steenoven 'Het Oude Werk' bekend is uit de historische bronnen (Remie, 2005).

Steenoven 'Het Heiwerk'

Ook in de Bossenwaard-west, op de locatie van steenoven 'Het Heiwerk' is naar aanleiding van het bureauonderzoek (Bekius, 2008 en 2009) en booronderzoek (Smit, 2010) nader onderzoek uitgevoerd met een magnetometer. Daaruit bleek dat ook hier rekening gehouden diende te worden met resten van een of meerdere gebouwen, hoogstwaarschijnlijk steenovens met bijgebouwen (Exaltus & Orbons, 2011). Toen bleek dat deze resten wel degelijk bedreigd werden door de aanleg van een nevengeul, is ook hier een proefsleuvenonderzoek uitgevoerd (De Groot, 2015b).

Tijdens het proefsleuvenonderzoek zijn de resten van meerdere steenovens, die elkaar in de tijd opvolgen, aangetroffen. Vermoedelijk was er sprake van twee ovens naast elkaar en werden op elk van deze twee locaties meerdere ovens na elkaar gebouwd in minimaal twee fasen.

Behalve de ovens zelf zijn er ook aanwijzingen gevonden voor enkele bijgebouwen in de vorm van muren en vloeren. De precieze omvang en functie

van de ovens en de andere gebouwen kon vanwege de beperkte omvang van het proefsleuvenonderzoek, niet worden achterhaald. Wellicht betreft het een werkschuur, droogloods en/of woning.

Dat de vindplaats in meerdere fasen in gebruik was, blijkt niet alleen uit de verschillende vloerniveaus onder elkaar, maar ook uit het feit dat enkele steenovens worden oversneden door muren uit een jongere fase. De steenovens en overige structuren kunnen lastig gedateerd worden, aangezien vrijwel geen vondsten zijn aangetroffen.

Het terrein van de steenovens werd afgescheiden van de omgeving door middel van 'tuinmuren'. Deze muren grensden het deel van het terrein met de steenovens, dat door ophoging hoger was komen te liggen, af van het lager gelegen achterland. In dit lagere deel zijn verschillende kuilen gevonden, die waren gevuld met baksteenpuin. Dit betreft hoogstwaarschijnlijk kuilen die werden gegraven voor kleiwinning en later zijn gedempt met afval uit de steenovens.

Behalve de steenovens is ook een wegdek uit (vermoedelijk) de 18e eeuw gevonden. Dit wegdek bestond uit klinkers en bakstenen en lag bovenop de resten van de ovens.

Het lijkt in het hele plangebied aanwezig te zijn ter plaatse van de (voormali-

ge) zomerkade. Ook elders is dit wegdek waargenomen in de zomerkade (Van der Heijden, 2012; De Groot, 2016), waarmee gesteld kan worden dat dit deel van de zomerkade verhard was

Conclusie

Uit de archeologische onderzoeken die in het kader van Ruimte voor de Lek zijn uitgevoerd, blijkt dat in de Bossenwaard nog intacte resten aanwezig waren van de productie van bakstenen en bijbehorende structuren zoals het bijgebouw en de Bossenwaard-Oost. Dit in tegenstelling tot de meldingen uit historische bronnen die aangeven dat de steenovens gesloopt zijn nadat zij in onbruik raakten. De resultaten van het onderzoek sluiten ook aan bij die elders in Nederland en Vlaanderen, maar hebben ook een schat aan nieuwe informatie opgeleverd, aangezien de schaal van de geplande werkzaamheden het mogelijk maakte de steenoven 'Het Oude Werk' vlakdekkend op te graven en daarnaast ook natuurwetenschappelijk onderzoek naar brand- en grondstof van de ovens te kunnen doen.

Met de inzet van alle betrokken partijen (Rijkswaterstaat, Combinatie Martens & Van Oord/ Heijmans, provincie Utrecht en RAAP) kon daarmee een bijzonder stuk van de Nieuwegeinse geschiedenis worden blootgelegd.

Literatuur o.a.:

- Bekius, D., 2009. *Plangebied Ruimte voor de Lek (versie 2009): gemeente Vianen, IJsselstein, Nieuwegein en Houten; archeologisch vooronderzoek: een bureauonderzoek*. RAAP-rapport 1959. RAAP Archeologisch Adviesbureau, Weesp.
- Groot, R.W. de, 2015a. "De huizinghe, steenoven en verder getimmerte daarop...": opgraving van steenoven 'Het Oude Werk'. Een proefsleuvenonderzoek met doorstart naar een opgraving. RAAP-rapport 2800. RAAP Archeologisch Adviesbureau Weesp. En 2015b. *Onderzoek naar steenoven 'Het Heiwerk' in plangebied Ruimte voor de Lek, locatie 3 (Bossenwaard-west), gemeente IJsselstein*. Archeologisch vooronderzoek: een inventariserend veldonderzoek (proefsleuven). RAAP-rapport 2946. RAAP Archeologisch Adviesbureau.
- Remie, B.C., 2005. *De steenovens en de Stoomsteenfabriek "De Lek" in Vreeswijk*. Stichting Oudheidkamer Vreeswijk.

Beurtvaart, Bodediensten en Pakketpost

Jaap Boersema

De talloze bestelbusjes van post- en pakketbezorgers, die we dagelijks 'bij ons in de straat' aantreffen, doen denken aan de drukte op onze vaarwegen en zeker in onze Koninginnensluis tot dat in 1938 de Beatrixsluis in bedrijf werd genomen. Die drukte werd veroorzaakt door beurtschepen, die ook nog eens 'voorschutting' kregen, waardoor lange wachttijden ontstonden voor anderen.

De ansichtkaart uit 1949 toont ons de 'naden' van deze vorm van vrachtverkeer over water.

Uit alle hoeken van Nederland kwamen ze: de Hunze-boten uit Groningen, de schepen uit Maastricht van Rederij J. & A. van der Schuyt en vele anderen. Vreeswijk ligt dan ook op een knooppunt van waterwegen dichtbij de centraal gelegen stad Utrecht.

Rijd je nu door Tull en 't Waal of Schalkwijk dan is het amper meer voor te stellen, dat onder de gemetselde boogbruggen kleine beurtschepen van en naar Utrecht voeren met goederen, waaronder agrarische producten.

Zij passeerden de Koninginnensluis niet, maar kwamen hier via de Schalkwijkse Wetering en voeren verder over het Merwedekanaal.

De talloze grote en kleine beurtschepen werden vervangen door vrachtauto's en

TIJDGEEST X vaart de Koninginnensluis in

werden 'bodediensten'. Van der Schuyt bijvoorbeeld ging op in SBS (Schuyt-Boom-Stanfries) met haar blauw-gele vrachtauto's.

In onze omgeving ontstonden zo transportbedrijven, die begonnen waren van uit beurtvaartconcessies naar de stad Utrecht. In Schalkwijk waren dat Van

De scheepjes uit deze plaatsen hadden –links op de foto- een vaste afmeerplaats bij de Bezembrug in Utrecht

Een beurtscheepje met eigen los/laadgerei.

Galen en Kool. De laatste met hun schip TRIO II. Het bedrijf zit nu in Vianen. Langs de Houtense Wetering voer de fa. Bos tot 1933 met de ANNA. En niet onvermeld mag blijven: J.G. van de Lit uit Tull en 't Waal. Zittend op het terras van de Linielanding probeer ik me voor te stellen dat Jan van der Lit hier langs kwam.

In 1925 waren er 193 rederijen en expeditie-urs, die Utrecht een of meer keren per week aan deden (Bron: Wijk-C Museum). Het bedrijf dat het het langst heeft volgehouden was N.V. REEDERIJ DE TIJDGEEST van H.F.L. Reimus uit Utrecht. Het bedrijf heeft met elf schepen gevaren. De TIJDGEEST X en de XI waren in de periode 1929 - 1930 gebouwd op de werf van Brandsma en Zonen in Franeker. Een aantal van de schepen had afmetingen waarmee ze ook nog door de Oude Gracht konden. Grotere schepen gingen over de Catharijnesingel naar de Nieuwekade. Daarnaast hadden ze ook vrachtau- to's voor het aanvullend vervoer.

De TIJDGEEST X op de eerste foto onderhield een beurtdienst op Rotterdam. Bekijken we deze foto nog eens goed, dan zien we dat de brugwachter/sluismeester rustig een shagje draait. Op de Konin- ginnenlaan moet de melkrijder met zijn bijrijder wachten. Hij is waarschijnlijk onderweg naar de melkfabriek van P. Stam, die op de Handelskade, hoek Noor- derstraat zat. Bekend nog bij velen zat hier garage Cluistra met een SHELL-sta- tion. Cluistra nam het bedrijf in 1978 over van Piet de Vor (Bron: Molenkruier 14 maart 1978).

Net voor het wachtende paard staat een rond schuilhuisje voor het sluispersoneel. Door de constructie kon je daar vrijwel altijd uit de wind/regen staan. Het werd dan ook wel een 'paraplu' genoemd. Me- nig vriend stel had dat in die tijd ook wel ontdekt.

Utrecht Wijk C. Kantoor en bedrijfsruimte had Reimus aan de Nieuwekade, waar nu -bij de Monicabrug- 's nachts de rondvaartboten van Rederij Schuttevaer liggen. (foto: Nationaal archief)

In de zestiger jaren werd er nog gevaren, getuige een personeelsadvertentie uit die tijd waarin een ervaren schipper werd gevraagd tegen een hoog loon.

In Museum Vreeswijk, de vroegere Oud- heidskamer in Vreeswijk, staat de sluis compleet nagebouwd, dus ook met de paraplu's. Ik zie modelbouwer Ad Tuk- ker nog achter de naaimachine zitten om de zeiltjes van de scheepjes in de sluis te vervaardigen.

Kijken we nog even verder op de an- sichtskaart, dan ontdekken we aan het Jaagpad behalve woonarken ook 3 HARMONIE-boten, sleepboten van de Vreeswijkse Sleepboot Maatschappij "HARMONIE" van P. van Loon.

Openbaar vervoer over water...

Het affiche dat onlangs bij de Museumwerf opdook laat zien dat er na de oorlog een poging gedaan is om personenvervoer over water naar Vreeswijk nieuw leven in te blazen. Maar daarover later meer.

Kort nieuws

In memoriam Hans Manschot (1945-2016)

In de Hospice Nieuwegein overleed op 29 februari 2016 Hans Manschot, 70 jr. De Historische Kring heeft veel aan Hans Manschot te danken. Naast uitstekende contacten maakte hij het mogelijk dat de Kring boeken kon uitgeven. Hij gaf op hoeveel hij dacht er te verkopen en betaalde vooraf, waardoor de Kring de drukker kon betalen.

Na de HBS werkte Hans een paar jaar bij boekhandel Van der Galie in Utrecht en behaalde het diploma voor de boekhandel en uitgeverij. Hij nam de zaak van zijn vader aan de Dorpsstraat (na het opgaan van Jutphaas in Nieuwegein Herenstraat genoemd) over die bestond uit een drukkerij en daarnaast een winkel in kantoorbenodigdheden en boeken.

Er kwamen drukke tijden met, vooral in het begin, naast de gebruikelijke boeken, tijdschriften en kantoorbenodigdheden, de handel in (tweedehands) schoolboeken. Daarnaast exploiteerde zijn vrouw Tineke verderop aan de Dorpsstraat een boetiek in excentrieke kleding, sieraden en oorbellen.

Na de komst van City Plaza in 1985 verhuisde de boekwinkel daar naar toe. Het werd een ongekend succes en nog geen twee later zag het echtpaar Manschot zich genoodzaakt de afdeling kantoorartikelen in een iets verderop vrijgekomen pand onder te brengen, waarover Tineke de leiding had. Ook deze winkel was een succes.

In 2004 deed hij de boekhandel over aan een drietal van zijn medewerkers.

Hans Manschot: „Ik was klaar, de boekhandel was klaar. Vanaf 2001 ben ik bezig geweest met bouwen. Het is ook beter de winkel achter te laten, te verkopen, als de zaak in topconditie is, dan dat je dat doet als er gebreken gaan ontstaan. ‘Goh, dat vind ik leuk’ zou mijn vader vast gezegd hebben.”

De tragische afloop in 2015 van de boekhandel van Nieuwegein is iedere boekenliefhebber uit onze gemeente bekend.

Hans was, naast een bijzonder aimabel mens, actief in de ondernemersvereniging van Jutphaas en later van City Plaza, een verwoed schaker en voorzitter van de stichting die het pontje over de Lek “de Vrevia” op de kaart zette en, last but not least, vrijwilliger bij de Terminale Thuiszorg.

Bestuur en leden van de Historische Kring Nieuwegein en vele boekenliefhebbers uit Nieuwegein en omstreken zullen uitsluitend goede herinneringen aan Hans Manschot bewaren.

Activiteiten

Vreeswijks Museum

Op woensdag 4 en 5 mei a.s. is de tentoonstelling Tweede Wereldoorlog te bezoeken van 14.00 uur tot 17.00 uur. Verder de hele maand mei op de reguliere dagen.

Van 9 april t/m 28 december is er een tentoonstelling ingericht over de Renovatie van de Koninginnensluis.

Lezing Begraafplaats Kerkveld, een levend monument

Tot 1820 was op het Kerkveld van Jutphaas de middeleeuwse Nicolaaskerk gelegen. De kerk werd toen op een deel van de toren (thans barenhuisje) na

gesloopt. De kerk was gelegen op een met een gracht omgeven verhoging, die thans nog te herkennen is op de Begraafplaats.

Bijzonder is dat een aantal historische grafkelders, die voor een deel nog uit de middeleeuwen dateren, na de sloop van de kerk zijn blijven bestaan. Dit heeft er mede toe geleid dat de begraafplaats als het enige monument in Nieuwegein zowel als gebouwd én als archeologisch monument beschermd is. Dit jaar organiseert de Historische Kring Nieuwegein een lezing met excursie naar dit unieke monument dat nog steeds als begraafplaats functioneert en hiermee een levend monument is.

De lezing wordt op 4 juni, 27 augustus en 1 oktober in het Buurthuis op het Kerkveld 63A gehouden. De zaal is boven en heeft geen lift. Start: 9.45 uur. Entree is € 7,50 p.p. voor leden en niet-leden. Betaling bij binnenkomst. Na een lezing van ongeveer 40 minuten nemen wij u mee naar deze bijzondere begraafplaats voor een uitgebreide rondleiding. De excursie eindigt rond 12.30 uur.

Inschrijven via www.museumwarsen-hoeck.nl. Onder “activiteiten” kunt u zich via een formulier inschrijven. Of stuur een e-mail naar cultuurhistorie-warsenhoeck@gmail.com.

Fiets-App brengt het verleden dichterbij

Tim Hagt, lid Comité 4 en 5 mei Nieuwegein

Mobilisatie 1940

Het Comité 4 en 5 mei Nieuwegein heeft een fietsrouteapp voor androids (nog niet voor i-phones) ontwikkeld die het verleden dichterbij brengt. Nieuwegeiners kunnen al fietsend verschillende plekken bezoeken, die in het Nieuwegeinse oorlogsverleden een rol hebben gespeeld. Deze plekken zijn met elkaar verbonden door een 13 kilometer lange route, die zowel fietsend als lopend gedaan kan worden.

Leden van het comité hebben de teksten voor de app geschreven. De leden van de Historische Kring hebben gecontroleerd of de informatie daadwerkelijk klopt.

Het hele Nieuwegeinse oorlogsverleden komt aan bod, van de mobilisatie van eind jaren '30 tot en met het schietincident in Jutphaas net na de bevrijding in 1945.

De route is in Google Maps gemaakt, waardoor de fietser duidelijk kan zien waar die is en ziet hoe je van plaats A naar plaats

B moet komen. Er is geen begin of eindpunt. De app is inmiddels of op zeer korte termijn te vinden in de app-store onder de naam: Nieuwegein in WOII.

Hennie Monrooij, voorzitter van het Comité 4 en 5 mei. "Als er mensen zijn die meer informatie over een gebeurtenis hebben of menen dat het toch anders zit: meld jullie! Want we willen de app aanpassen en updaten waar nodig."

Rond het oude stadhuis van Jutphaas vond op 7 mei 1945 het schietincident plaats.

Reacties van lezers

§ De heer P.A.Blok, lid HKN en Voorzitter monumentencommissies gemeenten Nieuwegein en Renswoude, herkende op bladzijde 8 in de foto met het bijschrift "eind jaren '60" zijn huis links boven aan de rand, dat in aanbouw was. Dat was in het jaar 1972.

§ Dirk Hofland liet de redactie weten dat het bijschrift bij de foto op pagina 5 van twee boerderijen niet juist is omdat de foto op de achtergrond niet de boerderij van de familie Kool is, maar van de familie Versteeg. De familie Kool woonde in de boerderij tegenover Kerkveld genaamd Zuilenstein.

Jos Scholman

Uw totaalpartner op het gebied van Infra, Sport en Groen

Jos Scholman is een aannemingsbedrijf in de grond-, weg- en waterbouw en sport- en cultuurtechniek. Een hele mond vol voor dat wat we doen, namelijk alles op het gebied van Infra, Sport en Groen.

- Bouw- en woonrijp maken
- Bermen- en wegenonderhoud
- Sport- en cultuurtechniek
- Plein- en straatreiniging
- Onderhoud waterwegen
- Openbare groenvoorziening
- Weg- en waterbouw
- Natuur- en landschapsbouw
- Grondslag voor de paardensport
- Gladheidsbestrijding
- Calamiteitendienst
- Verhuur van machines en personeel

Hoofdvestiging:
Morsebaan 1, 3439 NA Nieuwegein

Postadres:
Postbus 1458, 3430 BL Nieuwegein

Tel.: 030-6044282
info@josscholman.nl

Colofon

Cronyck de Geyn is een gezamenlijke uitgave van de 3E's: de drie erfgoedinstellingen in Nieuwegein

ISSN 1384-7139

Redactie

Renée Blom, eindredacteur

Jaap Boersema

Wolfgang Herrlitz

Ben Remie

Loes Slooten

Ton Vis

Contact

cronyckdegeyn@museumwarsenhoeck.nl

Vormgeving

Michiel Ridderikhoff

Foto omslag:

Kaart van "...twe hoeven Lants...zoe weijlant als boulant, mette Ridder hotste oude Geyn genaempt, streckende uut monden vanden Rijn aff tot int zuijden over den Geynse wech..." van landmeter Henrick Verstralen uit ca. 1630. Het noorden is links. Herkenbaar zijn (rechts) Huis Oudegein en de Warsenhoeck, de Oudegeinse molen (midden) en de Doorslagbrug en huis De Doorslag (linksonder). Bovenin zijn (van links naar rechts) De Houtense wetering, de Schalkwijkse wetering, huis De Bongenaar, de molen aan de Vreeswijkse molenwetring te zien. De Lange Laan bestaat dan nog niet (Archief Heereman van Zuydtwijck 4.HZF, inv.nr. 13).

Mede mogelijk gemaakt door de gemeente Nieuwegein

Niets van deze teksten mag geheel of gedeeltelijk worden vermenigvuldigd, worden opgeslagen in een geautomatiseerd bestand en/of openbaar worden gemaakt op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever (de drie erfgoedinstellingen in Nieuwegein) p/a Geinoord 11, 3432 PE Nieuwegein.
©Copyright de drie erfgoedinstellingen in Nieuwegein

Losse nummers € 2,50

Redactioneel

Beste lezer,

De zomervakantie staat weer voor de deur. Wij hopen dan ook dat u in het zonnetje van deze Cronyck kunt genieten. Zoals u ook in dit nummer zal zien, nemen we ook wat kortere verhalen en berichten mee. Dus heeft u suggesties voor onderwerpen en/of wilt u zelf een artikel schrijven, laat ons dat dan weten door een mail te sturen aan de redactie. Zie colofon voor het adres.

Ook deze Cronyck bevat weer een afwisselende verzameling verhalen. Zo staat in de serie over de wijken nu park Oudegein centraal. Verder wordt er o.a. aandacht besteed aan de Reünie bedrijfsvaartuigen die eind juli in Vreeswijk plaatsvindt.

De redactie begint zo langzamerhand goed bemenst te raken. Vanuit iedere erfgoedinstellingen zitten er mensen in de redactie. Toch moeten we wederom afscheid nemen van een redactielid. Tim Oosterlee gaat vanwege zijn vele andere werkzaamheden stoppen. Namens de hele redactie bedanken we hem voor zijn inzet.

Namens de redactie wens ik u natuurlijk weer veel leesplezier

Renée Blom (eindredacteur)

Inhoud

Redactioneel	50
Park Oudegein <i>Bart Jan Damstra</i>	51
De Nederlandse Hervormde Gemeente Vreeswijk <i>Jacques Lemmink</i>	58
Nieuws	63
VreeswijkVolVaart!	64
Johan Frits Bennik kunstschilder uit Vreeswijk <i>Ben Remie m.m.v. Jan Smith jr.</i>	68
Activiteiten	71

Afbeelding 2: "Kaarte van de hofstede gekoomen van Jan Kool, genaempt Warsenhoeck". Uitsnede van een kaart van landmeter Jan Eyckmeyer uit ca1685. De hofstede is onder 'A' zichtbaar. Het noorden is onder (Archief Heereman van Zuydtwijck 4.HZF, inv.nr. 12). Op Huis Oudegein bevindt zich een vrijwel identieke kaart.

Vreeswijk. Het gebied tussen De Doorslag en deze nieuwe vaart staat later bekend als de Oudegeinse polder. Het gebied ten noorden van de Fokkesteeg maakt deel uit van de ontginning van het Overeind van Jutphaas, die dateert van 1060-1076. Het gebied ten zuiden van de Wiersdijk is onderdeel van de rond 1000 gestarte ontginningen en maakt later deel uit van de Zandveldse polder. De Fokkesteeg ligt op het tracé van het stroompje het Gein. Iets ten noorden van de Fokkesteeg bevond zich de Hoensloot of Vuilcopperwetering en dit water fungeert als zuidelijke grens van de ontginning van het Overeind. Hierdoor ontstaat (groveweg tussen Zuidstedeweg/Plettenburgerbaan en de Fokkesteeg) een grote 'geer'. Een geer is de aanduiding voor een driehoekig stuk land, dat vaak, net als in dit geval, ontstaat als 'restgebied' tussen twee ontginningen dat pas later wordt ontgonnen. De naam geer duikt op diverse plekken op in Nieuwegein. Het heeft overigens geen relatie met de familienaam de Geer. De ontginningsactiviteiten hebben er voor gezorgd dat het hier beschreven gebied

bewoond raakt en gebruikt wordt. Het komt op een snijpunt van diverse waterwegen te liggen. De Fokkesteeg zelf fungeert ook als grens tussen de gerechten Vreeswijk en het Overeind van Jutphaas (en later als gemeentegrens tussen Vreeswijk en Jutphaas) en als grens tussen de beide parochies.

Het Gein

Als begin 12e eeuw de ontginningen grotendeels gereed zijn, verandert de situatie drastisch. In 1122 en 1148 wordt door de stad Utrecht het kanaal De Vaartse Rijn aangelegd. Omdat de Rijn bij Wijk bij Duurstede is afgedamd, is dit kanaal nodig als nieuwe verbinding met de IJssel. Langs deze nieuwe waterverbinding ontstaat de stad het Gein, dat zich langs De Doorslag ontwikkelt als overslaghaven. Ter hoogte van de boerderij de Warsenhoeck, gelegen in een gebied genaamd 'Werrenhoeck', ligt een dam, die in 1148 wordt doorgeslagen. Vanaf dat moment wordt dit deel nabij de Hollandse IJssel 'De Doorslag' genoemd. Hier wordt in 1200 reeds 'vanouds' tol geheven. Om-

streeks 1200 wordt deze tol verplaatst naar het zuiden, daar waar De Doorslag aansluit op de IJssel en het stadje het Gein is gelegen. Volgens Buysling (zie toelichting verder op in dit artikel) is hier ook het (versterkte?) stenen huis Ruwesen gelegen. In 1217 lijkt het Gein groot genoeg voor een eigen parochiekerk. De parochies van Eiteren en Vreeswijk staan hiertoe beiden een deel van hun grondgebied af. Het kapittel van St. Marie dat veel goederen in bezit heeft langs de IJssel, is in bezit van deze kerk en het daarbij behorende patronaatsrecht (het recht op het benoemen van de pastoor).

In 1285 wordt de IJssel afgedamd ter hoogte van het huidige Klaphek. Voor Utrecht is de verbinding met het open water van de Lek weg waarmee ook het bestaansrecht van het Gein als overslaghaven is weggenomen. Er wordt oostelijk van het Gein een nieuw kanaal gegraven naar de Wiers, de Nieuwe Vaart. Later wordt een sluis aangelegd in Vreeswijk waar het kanaal uitmond in de Lek; Vreeswijk neemt de rol van rivierhaven

(oude) kerkhoff' en 'Poortland'. Door de archeologische Werkgroep Zuidwest Utrecht worden in de jaren '80 proefsleuven aangelegd, waarbij funderingen worden aangetroffen. Onbekend is waarvan deze funderingen zijn. In de jaren '90 worden een fietspad en sloten aangelegd, waarbij de begraafplaats van het klooster en een deel van de omgrachting wordt aangesneden. Daarnaast zijn er diverse vondsten bekend die verwijzen naar het rijke kerkelijke verleden: glas-in-lood, klokkenbrons, trotseerlood, snuiterdoos en een deel van een boeksluiting (deze vondsten zijn te bezichtigen in museum Warsenhoeck).

Oudegein

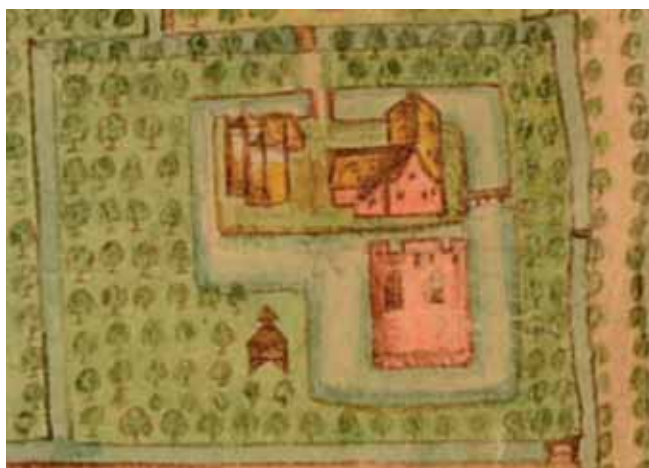
De naam Oudegein lijkt geïntroduceerd te zijn om het te kunnen onderscheiden van de stad het Gein. Mogelijk heeft het Huis, dat in zijn eerste verschijningsvorm een woontoren was, een geschiedenis die terug gaat tot de tijd vóór de aanleg van De Doorslag. Dit vermoeden is ingegeven doordat de toren zich op de scheiding van twee ontginningen bevindt, net als bijvoorbeeld de woontoren van Oud Heemstede. Vanaf ca 1200 dient de toren ter bescherming van de bisschoppelijke tol, die westelijk van de toren aan de Doorslag was gelegen. Deze toren is een voorganger van het huidige Huis, dat in de huidige vorm uit 1633 dateert, maar waar de resten van de middeleeuwse woontoren in zijn opgenomen. Na 1200 wordt de tol verplaatst, naar het zuiden nabij de oude Geinbrug. De toren blijft bestaan en is eeuwenlang een twistpunt tussen de graven van Holland en de bisschoppen van Utrecht. Ten gevolge van geldgebrek van de bisschop wordt het Huis Oudegein in 1329 voor een periode van vijf jaar verpand aan de graaf van Holland (de akte uit dat jaar vermeld 'den Oudengheijn [...] onse steenhuijs ten Oudengheijn'). Het geldgebrek is overigens mede ontstaan door strijd tegen diezelfde graaf van Holland. Uiteindelijk komt de toren weer toe aan de bisschop na een scheidsrechterlijke uitspraak van Reinoud van Gelre. In 1400 heeft Splinter van den Ouden Gheine het Huis in

leen, dat dan omschreven wordt als 'dat huijss ende hofstede ten Ouden Gheine, mit twee houe lants'. Een 'hoeve land' is 16 morgen groot, dus 32 morgen in totaal (1 morgen = ca 0,85 hectare). Zie ook de situatie van ca 1630 op afbeelding 4, waarop duidelijk een toren met een defensief karakter zichtbaar is. Huis en goed zijn in het Overeind van Jutphaas gelegen. Het Huis wordt net als het nabijgelegen het

erkenning gepaard gaan, is het toenmalige Huis omgracht en voorzien van een ophaalbrug. De ovaalvormige aanleg van de huidige omgrachte voorburch met hofstede en de deels omgrachte boomgaard ten oosten hiervan en de omgrachting van het Huis als zodanig waren toen reeds aanwezig.

Oudegein ondergaat omstreeks 1633 een grote metamorfose, als eigenaar Adriaan Ploos van Amstel het Huis laat verbouwen, waarbij de bestaande woontoren in het westelijke deel van het pand op souterrain niveau wordt opgenomen (de muren zijn in de kelderetage bijna 2 meter dik). Het oostelijke deel waar de twee ramen zich rechtsonder in de gevel bevinden wordt dan aangebouwd. Er ontstaat een statig, niet-symmetrisch landhuis in de Hollands-classicistische stijl. Boven de ingang op de bel-etage bevindt zich in de kroonlijst het wapen van het Huis Oudegein. Het Huis wordt dan, net als bij de naastgelegen hofstede het Bouwhuis, dat in dezelfde periode wordt verbouwd, nog gesierd met korbogen boven de ramen en er vindt een andere vensterindeling plaats.

Het Huis, de omliggende parkaanleg en de infrastructuur vormen een eenheid. Het park staat in de monumentenbeschrijving van de RCE te boek als "gaaf bewaarde en zeldzame uiting van het gedachtengoed uit de eerste helft van de 17de eeuw met betrekking tot de architectuur van een ensemble van een riddermatig Huis en park". Het park is tegelijk met de verbouwing van Het Huis in de 17e eeuw gerealiseerd. Deze parkaanleg in (vroeg)renaissancestijl is in Nederland uniek in zijn soort en dit geldt vooral voor de drie omgrachte eilanden voor het huis. Het landgoed wordt dan ook gekenmerkt door rechte lanen (Lange laan, Bokkelaan), boomgaarden en smalle stroken (griend)bos en weiland. De Achterdijk is een 17e eeuwse 'bypass' waarbij het verkeer over de Fokkesteeg (oudst bekende vermelding in 1686 als 'Fockersteegh') en Oudegeinse steeg ten

Afbeelding 4: Kaart van "...twee hoeven Lants... zoe weijlant als boulant, mette Ridder hotste oude Geyn genaempt, streckende uut monden vanden Rijn aff tot int zuijden over den Geynse wech..." van landmeter Henrick Verstralen uit ca 1630. Uitsnede van de toenmalige toren en 'het Bouwhuis' (de boerderij). Het noorden is links (Archief Heereman van Zuydtwijck 4.HZF, inv.nr. 13).

Gein geregeld verwoest, dit gebeurt respectievelijk in 1225, 1332 en in 1355. Delen van het na 1355 herbouwde Huis (dan 11,5 x 9,5m) zijn opgenomen in het huidige Huis Oudegein. In de 14e eeuw staat de toren ook wel bekend als 'Snoyen tooren', naar de leenman Berend Snoy. In 1536 wordt Oudegein als ridderhofstad erkend en gezien de voorwaarden die met deze

Afbeelding 5: "Caerte van den Wierschen Tient gekoft van Jan Kool, ao.1706". Kaart van landmeter Jan Eyckmeyer uit ca 1685. Het noorden is onder. Uitsnede met Huis Oudegein (links) en hofstede Warsenhoeck (rechts) (4.HZF, inv.nr. 11).

zuiden van de tuinen wordt geleid en dus niet meer via het voorplein voor het Huis. In 1809 wordt door tuinarchitect Hendrik van Lunteren ten westen en noorden van het Huis de tuin aangepast naar de Engelse landschapsstijl. Dit gebeurt binnen de oudere (renaissance) vakindeling. Daarnaast wordt ook de gracht rond het huis vergraven naar een meer natuurlijke vorm, waarbij een (extra) zichtlijn naar het noorden naar de Utrechtse Domtoren ontstaat. Voor de gelegenheid wordt de Oudegeinse steeg verbreed en wordt een nieuwe laan richting het noorden aangelegd, de Lange Laan (dan ook wel 'de nieuwe steegh' genoemd).

Landgoed tot 1971

Vanaf de 17e eeuw, maar met name in de 18e en 19e eeuw worden door de verschillende eigenaren grote stukken land rondom het Huis aangekocht. Het landgoed groeit van 32 morgen (ca 27,5 hectare) uit naar ca 140 hectare in de 19e eeuw, waarvan twee-derde in Vreeswijk is gelegen. In deze periode komen Huis en landgoed achtereenvolgens in handen van leden van de families Ploos (van Amstel) (1626), Alendorp (1698), Heereman van Zijldtwijck (1705), Van Wassenaar (1764) en tot slot de familie de Geer (1773-heden). Prominente telgen uit het geslacht de Geer zijn Jan Jacob (1820-1911), als historicus bekend van publicaties over Het Gein en Oudegein, Dirk Jan, CHU premier (woonachtig in Den Haag) en zijn neef Lodewijk Eduard, die Oudegein erft, burgemeester van Vreeswijk. Een kenmerkende gewoonte van de familie de Geer is om de boomgaarden op het landgoed te vernoemen naar de kinderen. Deze traditie wordt voortgezet door het planten van een boom bij een bijzondere gebeurtenis, zoals een geboorte of overlijden. Naast 'Het Grote Huis', zoals Huis Oudegein ook wel wordt genoemd, wordt ook het koetshuis bewoond, onder andere door Lodewijk Eduard de Geer. Voor het beheer van het landgoed zijn diverse mensen in dienst of worden ingehuurd, zoals tuinmannen, een rentmeester (verantwoordelijk voor de exploitatie), een jachtopziener, een molenaar, etc. Bij het landgoed horen privileges en rechten zoals het recht op de visserij en het jachtrecht.

Prominent onderdeel van het functioneren van het landgoed is de verpachting

Afbeelding 6: Resultaat van een jachtpartij, 1905 (collectie streekarchief Zuid-West Utrecht)

van een viertal boerderijen (en enkele daglonerswoningen) en de bijbehorende landerijen. Het gaat om de boerderijen het Bouwhuis (naast Oudegein), de Warsenhoeck, het Erckel Clooster/Nazareth/Geinoord (gesloopt in 1932) en de boerderij aan de Fokkesteeg nabij de aansluiting op de Vreeswijkse- en Jutphase straatweg. De landerijen lagen in de polder en het waterschap van Oudegein. Als de (natuurlijke) afwatering wat moeilijker verloopt wordt eerst in 1534 ter plekke van de latere Oudegeinse molen in het noordelijke gedeelte van het landgoed aan De Doorslag een molen gebouwd, die in 1627 wordt vervangen. In 1599 verschijnt aan de oostzijde de 'Wierse molen' (ter plekke van het huidige gemaal in de wijk Fokkesteeg) die tot in de 17e eeuw in gebruik is. Als grootste grondbezitters in het gebied treden leden van de familie de Geer – vanzelfsprekend – op als bestuurder van het waterschap Oudegein, dat in 1962 opgaat in een groter geheel. Het gebied is ingedeeld in drie tiendblokken, te weten de (Eerste) Hoektiend of Hoef-tiend, de Middeltiend of Tweede tiend en de Derde of Kleine tiend. Deze blokken worden tot 1909 (als het tiendrecht wordt opgeheven) jaarlijks aan zogenaamde tiendkervers verpacht. In de periode 1925-1935 worden grote stukken land verkocht tussen Het Huis en de Wiersdijk en ten zuiden daarvan, onder andere ten behoeve van de woningbouw nabij de Handelskade en Jutphase straatweg. In de jaren '50 en '60 worden volkstuintjes in de volkstuincomplexen "Wiersdijk" en "Bosland" verpacht.

Park Oudegein: groene long van Nieuwegein

In de jaren '60 wordt het plan opgevat om ten zuiden van Utrecht een stad te realiseren voor 50.000 inwoners. Dit betekent dat het gebied van het latere Nieuwegein grotendeels op de schop zou gaan, waarbij wijken en infrastructuur worden gerealiseerd. Door stedelijke uitbreiding van Nieuwegein komt Oudegein in de stad te liggen. Een groot deel van het landgoed Oudegein wordt (uiteindelijk) in 1973 verkocht. Op het verkochte deel van het landgoed worden de wijken Fokkesteeg, Merwestein (eerst Centrum-Oost genaamd) en het stadspark Oudegein gerealiseerd. De kern van het landgoed, ongeveer 7 hectare, blijft behouden. De in 1985 opgerichte Stichting Oudegein heeft tot doel "Het in het algemeen belang doen voortbestaan van de reeds in 1202 bekende ridderhofstad Oudegein te Nieuwegein, met de daarbij behorende gebouwen en haar omgeving als cultuurhistorisch en natuurmonument". Verspreid over het landgoed worden enkele woningen gebouwd, die onder meer door de familie de Geer worden betrokken.

Park

Park Oudegein beslaat ca 70 hectare en heeft als doel om Nieuwegein leefbaarder te maken en wordt gezien als goed tegenwicht voor de dan nieuwe uitbreidingswijken. "Groene long van Nieuwegein" is de titel van een artikel uit 1979 in NieuwegeinNieuws over het park Oudegein. Het voorlichtingsblad van de gemeente geeft inzicht in de totstandkoming van de

Afbeelding 7: Planvorming van het Park Oudegein in: *NieuwegeinNieuws*, 1977. Horizontaal gearceerd = de geplande woningbouw.

inrichting van het park. In 1975 wordt een werkgroep opgericht die zich gaat bezighouden met de inrichting van het gebied. Door middel van enquêtes kunnen bewoners hun visie inbrengen. De thema's blijken recreatie, natuur en educatie te zijn. Een meerderheid wil de huidige toestand (lees: 1975) intact houden en 'maak er geen pretpark van' is hierbij het devies. Deze doelstelling is deels gerealiseerd: het Landgoed zelf en de kavelstructuur ten zuiden van de Achterdijk blijven intact. Het wensenpakket bevat: een kinderboerderij, trimbaan, wandel- en fietspaden, manege, verkeerstuin, wildparkje, bouwspelaarsplaats en een boerderij in bedrijf. De latere kinderboerderij heeft duidelijk het karakter van een traditionele boerderij. Er wordt een horecavestiging gepland, de aanleg van een jachthaven blijft achterwe-

ge omdat dit een te grootschalige voorziening zou zijn. In het 'middengebied' komt ruimte voor een tijdelijke voorziening, voor bijvoorbeeld concerten (Parkdagen en Geinbeat).

In 1977 wordt gestart met de aanleg van de hoofdstructuur, met bebossingen (vooral in noorden en westen), fiets- en wandelpaden en aanpassingen in de watergangen t.b.v. de toekomstige waterhuishouding. De rest wordt in fasen 'ingevuld'. Zo wordt in 1979 in het zuiden Sportpark Parkhout/Zandveld van respectievelijk de voetbalverenigingen Geinoord en VSV vergroot tot 12 velden. Begin jaren '80 wordt Parkhout uitgebreid met velden voor de honk- en softbalafdeling. Ten noorden van het Landgoed wordt in dezelfde periode het tenniscomplex van TV Oudegein aangelegd. Aan de Wiersdijk verschijnen een bouwspelaarsplaats en het zwembad Watergein. In het zuidwesten van het Park wordt een ijsbaan gerealiseerd. Belangrijke veranderingen op het gebied van infrastructuur en ontsluiting van het gebied zijn de realisatie van de nieuwe Geinbrug in 1978, de aanleg van de 's Gravenhoutseweg (als onderdeel van de S15) en de weg Parkhout en de aanleg van de trambaan in 1981. In de jaren '90 wordt de derde en laatste fase van de aanleg van het park afgerond. Het plan om woningbouw te plegen ten noorden van de Wiersdijk werd onlangs weer actueel in het kader van de Visie Park Oudegein (in november 2015 verschijnt het rapport (Concept) Visie Park Oudegein. Stadspark voor alle inwoners).

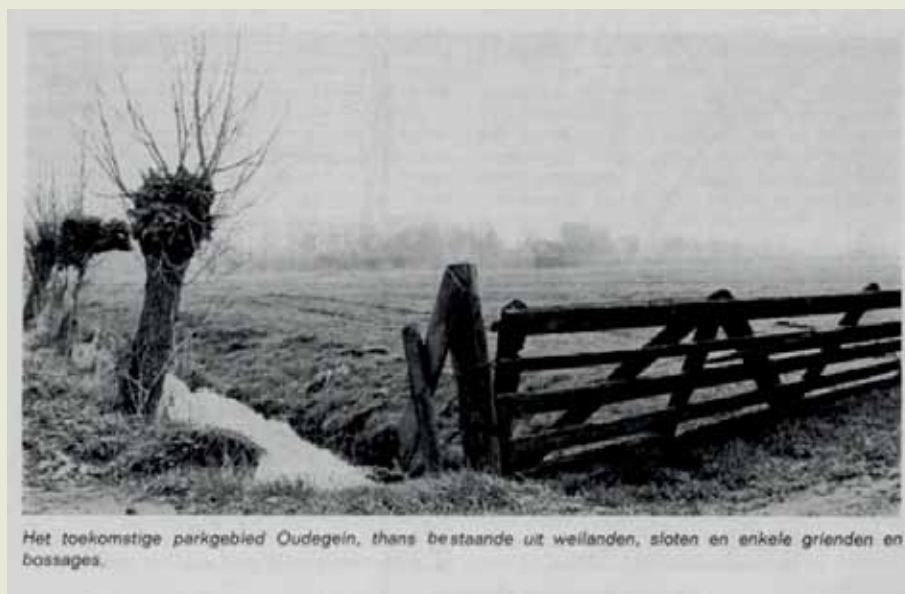

Afbeelding 9: Uitsnede van de Warsenhoeck van dezelfde kaart als afbeelding 4. Het noorden is links.

Natuurkwartier en museum Warsenhoeck

Het Natuurkwartier wordt gevormd door kinderboerderij IJsselstee, het Milieu Educatie Centrum (MEC), poldermolen Oudegein en Museum Warsenhoeck. Ook zijn hier een natuurspeelplaats, moes- tuin en boomgaard met hoogstambomen te vinden. In 1972 wordt door inwoners van Nieuwegein officieel geïnformeerd naar de mogelijkheden voor realisatie van een kinderboerderij. Overigens wordt hierbij in eerste instantie gedacht aan een locatie aan de Nedereindseweg. In 1978 verschijnt de nota kinderboerderij waarna deze ook wordt opgericht. Het dient 'vormende waarde [te] hebben en moet bijdragen in de opvoeding tot milieubese- f, liefde voor de natuur in het algemeen en het dier in het bijzonder'. Hierin staan schapen scheren, dierenweide, knuffel- weide en de konijnenberg centraal. Op 18 augustus 1979 vindt de officiële opening plaats. De laatste agrariër van de Warsen- hoeck, dhr. J. Verweij, wordt aangesteld als dierenverzorger.

De kinderboerderij wordt gevestigd op het erf van de Warsenhoeck, één van de voormalige pachtboerderijen van het landgoed Oudegein. De hofstede gaat eind 17e eeuw deel uitmaken van het landgoed Oudegein. Op de achterzijde van een kaart van ca 1685 staat vermeld "kaarte van de hofstede gekoomen van Jan Kool genaempt warsenhoeck". Het wordt blijkbaar weer verkocht, want in 1808 wordt de hofstede door Jan Jacob

Afbeelding 8: Een beeld van het oorspronkelijke landschap, in: *NieuwegeinNieuws*, 1975.

Cultuurhistorische waarden in park en Landgoed Oudegein

Het gehele landgoed Oudegein heeft de status van beschermd rijksmonument. Daarnaast zijn er in het park Oudegein en omliggende wijken nog veel cultuurhistorisch waardevolle elementen, die het verhaal vertellen van de rijke geschiedenis van dit gebied. Laten we dan ook voortbouwen op de doelstelling van de Stichting Oudegein en deze breder toepassen op de nog aanwezig cultuurhistorische elementen en waarden en de groene rijkdom in park Oudegein! Dit kan verder inzichtelijk worden gemaakt door middel van herstel en beheer van cultuurhistorische elementen door middel van (subtiele) zichtlijnen, informatieve borden en door oude namen voor percelen, gebieden en waterlopen opnieuw toe te passen en dus – letterlijk – op de kaart te zetten. Het park leent zich per definitie voor een wandel- of fietstocht!

Afbeelding 10: Luchtfoto van het gebied in vogelvluchtperspectief, richting het noorden (afbeelding BingMaps, bewerkt door auteur). Nog aanwezige cultuurhistorische waarden in het gebied: 1. Het landgoed Oudegein, met Huis, Bouwhuis, koetshuis, lanen, tuinen en boomgaarden; 2. Boerderij de Warsenhoeck en directe omgeving (de kinderboerderij); 3. De 17e eeuwse Wipwatermolen; 4. Perceelstructuur met sloten, weilanden, boomgaarden en griendbossen. Gelegen ten zuiden van het huis Oudegein aan de Achterdijk, tussen de Warsenhoeck in het westen en de trambaan in het oosten; 5. (Bos)percelen en diverse oude fruitbomen ten noorden van de Warsenhoeck; 6. Griendpercelen op de drassige, aangeplempte oevers van de Kromme of Enge IJssel ten westen van de Geindijk bij de ijsbaan; 7. Grotendeels nog aanwezige lanen en wegenstructuur, zowel in het Park Oudegein als in de omliggende wijken. Nu als wandel- of fietspad. Direct rond het Huis Oudegein of hier beginnend zijn dit de Bokkelaan, Achterdijk (voorheen ook wel Ringrijk genoemd), Langelaan, Geinse steeg en de Fokkesteeg. De Fokkesteeg en Lange laan zijn ook buiten de grenzen van het park bewaard gebleven in respectievelijk de wijken Fokkesteeg en Merwestein. Daarnaast is de Wiersdijk (deels Helmkruid) als zuidelijke begrenzing prominent aanwezig; 8. Structuren en contouren van greppels, grachten en gebouwen en het bodemarchief in het Gein en het latere kloostergebouw en –terrein; 9. Waterwegen als De Doorslag met bijbehorende karakteristieke, ononderbroken gesloten 'groene muur' van bomen, de Gein of Hoon waarvan het tracé goed zichtbaar is tussen De Doorslag bij de Warsenhoeck en het Huis Oudegein.

de Geer aangekocht. De vroegst bekende afbeelding van de dwarshuisboerderij de Warsenhoeck stamt uit ca 1630 (zie afbeelding 9). Uit bouwkundig en ander historisch onderzoek in de jaren '80 blijkt dat het woonhuis uit de 16e/17e eeuw stamt en dat het bouwkundig gezien overeenkomsten vertoont met het Bouwhuis naast Huis Oudegein, dat uit dezelfde periode dateert. Belangrijke overeenkomst is de korfboogversiering boven deur en ramen, welke nu echter schuil gaan onder een pleisterlaag. In de 18e eeuw wordt aan de zuidzijde een zijbeuk aangebouwd, met de kaaskamer. In de 19e eeuw wordt het stalgedeelte vernieuwd en begin 20e eeuw wordt het bakhuis vervangen. De boerderij, een

rijksmonument, verkeert in zeer slechte staat en er zijn dan ook plannen om de boerderij af te breken. In 1986 ziet men hier definitief van af en wordt gestart met de restauratie, die tot 1989 zal duren. Het stalgedeelte wordt bestemd als museum voor de Historische Kring Nieuwegein. Op 24 april 1990 vindt de opening plaats van Historisch Museum Nieuwegein (later Historisch Museum Warsenhoeck en nu Museum Warsenhoeck). Zie ook het artikel 'van boerderij tot museum' van Loes Slooten in: Cronyck de Geyn juli 2013.

Het MEC wordt in de jaren '90 gevestigd nabij de kinderboerderij. Het is de verzamelplek voor natuurexcursies, thema-avonden, jeugdactiviteiten en cursus-

sen en informatiecentrum voor allerlei natuur- en milieuonderwerpen. De 17e eeuwse wipwatermolen tegenover het MEC is sinds 2003 te bewonderen in het Natuurkwartier. Deze molen heeft eeuwenlang een belangrijke rol in de waterbeheersing in de Oudegeinsepolder en is afkomstig van de noordelijker gelegen locatie nabij de Doorslagbrug. Het Utrechts Landschap is eigenaar van de molen en beheert de naastgelegen boomgaard (vanouds de 'IJsselboomgaard') met diverse hoogstamfruitbomen. Het Natuurkwartier ontstaat in 2009 als samenwerkingsvorm van de genoemde organisaties die actief zijn in dit gebied.

De Nederlandse Hervormde Gemeente Vreeswijk

bijdrage tot de kerkgeschiedenis van Nieuwegein

Jacques Lemmink

1.1 De ware religie

Vanwege het ontbreken van (collectief) leiderschap is de start van de Nederduitsch-Gereformeerde Kerk in de provincie Utrecht in de Nederlandse historiografie eens als chaotisch gekarakteriseerd. Het protestantisme in het gewest Utrecht kan immers pas vanaf 1612 als georganiseerd worden beschouwd. Behoudens een enkele uiting van anabaptisme heeft het protestantisme onder de Utrechtse bevolking vóór 1566 weinig vat gekregen. De trage en daarmee uitzonderlijke ontwikkeling van de gereformeerde kerk in het Utrechtse werd veroorzaakt door de omstandigheid dat het proces van hervorming had plaatsgevonden op libertijnse grondslag. Ofschoon in augustus 1581 alle katholieke bijeenkomsten door het Hof van Utrecht waren verboden, zouden pas vanaf 1618/19 de calvinistische beginselen – vastgesteld tijdens de Synode van Dordrecht – ook leidend worden voor de politiek van de wereldlijke overheid in het gewest Utrecht.

De Staten van Utrecht waren tegen inmenging in het wereldlijke bestuursstelsel en zagen in de kerkrechtelijke ontwikkeling van met name de calvinistische stroming een concurrerend bestuursstelsel opdoemen. Reeds in 1590 hadden de Staten een kerkorde uitgevaardigd voor de gehele provincie. Daardoor werd de uitvoering van (politieke) aspiraties van de kerk aanzienlijk ingedamd. Het zou echter tot in juli 1606 duren eer een eerste provinciale synode van de Nederduitsch-Gereformeerde Kerk in het gewest Utrecht kon worden gehouden. Tijdens de Dordtse Synode van 1618/19 kwam de officiële classicale indeling van de provincie tot stand. Zowel de geloofsgemeenschap van Jutphaas als die van Vreeswijk behoorden vanaf dat moment tot de Classis Utrecht.

Op het platteland van 't Sticht, zoals het gewest ook wel bekend stond, had zich vanaf 1593 in het proces van protestantisering een merkwaardige ontwikkeling afgespeeld. Het waren vooral de kerkenraad en de predikanten van de stad

Utrecht geweest die zich hadden geërgerd aan de situatie op het platteland. Op hun aandrang hadden de Staten van Utrecht een commissie 'den opdracht gegeven de kerken te lande te visiteren'. In haar rapport uit juli 1593 werd geconstateerd dat de grote meerderheid van het landvolk te onwillig bleek om protestant te worden. Het proces was namelijk sterk afhankelijk van de religieuze opvattingen van de ambachtsheren. Als zij katholiek waren gebleven, deden zij er vervolgens weinig aan om het proces van hervorming te bevorderen. Ook het tekort aan predikanten en een gebrek aan financiële middelen om hun aanstelling te bekostigen, waren debet aan de trage ontwikkeling van de hervorming in de ommelanden van de stad Utrecht.

De enquête van 1593, maar ook die van 1606, had uitgewezen dat het proces van protestantisering zich traag had voltrokken. De tweede Utrechtse synode volgde in 1612 en er zouden er meer volgen. Steeds moest worden geconstateerd dat het Utrechtse landvolk tot midden van de zeventiende eeuw voor meer dan de helft als katholiek volhardde. Zeer katholiek is gebleven het gebied in de driehoek Kromme Rijn, Vaartse Rijn en Rijn. In 1839

spande Schalkwijk met 83,64 % de kroon, gevolgd door Tul en 't Waal 69,42% en Houten met 67,33%. In de gehele katholieke driehoek is de steun van de landadel een belangrijke bijdrage geweest tot het behoud van het katholicisme. Dit geldt overigens ook voor het gebied ten westen van deze driehoek. Zo bleef het aandeel van katholieken in IJsselstein (55,61%), Jutphaas (52,93%) en Vreeswijk (41,28%) relatief groot. Ruim één en een kwart eeuw later zou bij aanvang van de gemeente Nieuwegein (1 juli 1971) blijken dat 28,2 procent Nederlands-hervormd was, 6,2% gereformeerd, 44,9% katholiek terwijl geen-gezinde 16,3% van de bevolking vertegenwoordigde; met een overige-percentage van slechts 4.4%.

1.2 Kercke by die vaert

Op de dag van het kerkelijk feest van Pinksteren 1582 werd de pastoor van Vreeswijk gedwongen af te treden en de kerkelijke goederen over te dragen. In tegenstelling tot het naburige Jutphaas, heeft Vreeswijk nadien gedurende de gehele periode van het Ancien Régime nimmer het verschijnsel (katholieke) huiskapel of schuilkerk gekend. Het duurde nog bijna een jaar vooraleerst in

fig. 1. Gezicht op Vreeswijk of De Vaart. Gezien vanaf de Viaanse kant van de Lek. Links de Stellingkoren molen aan de Molenstraat, daarnaast de N-H Kerk, de ingang van de Oude Sluis. Rechts het Raadhuisplein. Links de bootjes van het pinnemakersgilde die passagiers naar Vianen brachten.

	Jutphaas	Vreeswijk
predikant	Cornelis Egbertsz.	Cornelis Braeckel
lidmaten	15-16	20-30
kerkenraad	geen	geen
ouderlingen	kerkmeesters	2 kerkmeesters aangesteld door de stad Utrecht op denominatie van de schout en die van het gerecht.
diaconie	kerkmeesters	?
onderwijs	1 schoolmeester	1 schoolmeester (= secretaris-koster)
koster	gemeentesecretaris	secretaris-koster

fig. 2. Organisatie van de Nederduitsch-Gereformeerde gemeente Vreeswijk afgezet tegen de gegevens van de Nederduitsch-Gereformeerde gemeente van Jutphaas van omstreeks 1606.

kiescollege voor kerkelijke benoemingen waren op calvinistische leest geschoeid.

fig. 4. Gebruiksvoorwerpen ten behoeve van het Avondmaal. De authentieke kannen en schalen zijn nog steeds in gebruik in de oude Dorpskerk.

1583 voor de standplaats Vreeswijk een predikant kon worden aangesteld. Intussen werd de jonge gereformeerde gemeente bediend door een predikant uit Utrecht-stad.

De eerste voorganger van Vreeswijk was ds. Petrus van Berck. Zijn opvolgers zouden voortaan worden benoemd door de Staten van Utrecht. Van de groei van de Vreeswijkse gereformeerde gemeente in de beginjaren zijn enkel incidentele mededelingen overgeleverd. Voor het jaar 1594 werd geconstateerd dat aan het avondmaal slechts werd deelgenomen door acht of negen ingezetenen, van wie nadien zelfs werd vermoed dat zij niet-Vreeswijkers waren. Ruim tien jaar later meldden classicale visitatoren dat de predikant van Vreeswijk weliswaar 20 tot 30 protestantse lidmaten had, maar dat hij blijvend last ondervond van de pastorale activiteiten van zijn katholieke confrater Dirk van Eck van Malse, pastoor uit Honswijk.

Pas in 1632 werd aangevangen namen van lidmaten, die in belijdenis waren aangenomen, te registreren. Het bijhouden van een kerkelijke administratie was niet aan regels gebonden. Elke predikant kon naar eigen inzicht handelen. Bij aanvang waren de mededelingen meestal kort en zakelijk van aard. Met de komst van de reformatie werd door de wereldlijke overheid de registratie van de doop-, trouwen en begraafgegevens alleen als rechtsgeldig beschouwd als ze waren uitgevoerd door de Waals-Gereformeerde of de Nederduitsch-Gereformeerde kerk.

Deze gereformeerde kerken waren daarmee geprivilegieerde kerken, hetgeen inhield dat andere geloofsgemeenschappen door de wereldlijke overheden werden

uitgesloten. Ruim een eeuw later werd in 1759 geconstateerd dat onder de geschatte bevolking van + 630 ingezetenen er zich ongeveer 100 lidmaten bevonden. Opnieuw een eeuw later bleek rond 1880 dat van de ongeveer 1330 zielen tellende bevolking er zo'n 830 ingezetenen het protestants geloof beleden. En zo'n tien jaar later kon een lichte terugval worden bespeurd: 728 gereformeerden op het 1459 inwoners tellende dorp aan de rivier. Wellicht laat deze geringe teruggang zich verklaren uit de opkomst van de sinds 2 september 1888 wettelijk erkende afdeling van de Dolerende Kerk, de afscheidingsbeweging van de zich inmiddels Nederlands(ch)e Hervormde noemende kerk.

fig. 3. De Statenbijbel uit 1682 werd door een vernielzuchtige soldaat uit het leger van Napoleon van de kansel gestoten en vernield met een scherpe bajonet. Uit oogpunt van dit historisch voorval zal de opgelopen papierbeschadiging van de bijbel nimmer worden hersteld (bron: <http://www.hervormdvreeswijk.nl>).

Tijdens de eredienst van de gereformeerde kerk, die zich houdt aan de beginselen van Johannes Calvijn (1509-1564), stond de prediking van Gods Woord centraal. Ook de lokale organisatie van de kerk met de ambten van predikant, ouderling en diaken en het plaatselijk kerkbestuur in de vorm van een kerkenraad en een

Ten behoeve van de zorg voor alle stoffelijke aangelegenheden van een kerkelijke gemeente - voor zover niet van diaconale aard - werd een kerkvoogdij in het leven geroepen. Het ging daarbij vooral om het beheer van onroerende goederen zoals het kerkgebouw, de kosterswoning, eventuele verenigingsgebouwen en overige kerkelijke onroerende goederen. Kerkvoogden waren verantwoordelijk voor het onderhoud en verhuur van deze gebouwen.

Op politiek gebied toonde de hervormde gemeente in de twintigste eeuw initiatief. Zo bevorderde ze kort voor de Eerste Wereldoorlog de oprichting van een protestantse kiesvereniging. Naast politieke invloed van de publieke kerk, speelde de gereformeerde kerk ook op sociaal terrein een belangrijke rol, hetgeen bijvoorbeeld tot uiting kwam in het (godsdienst)onderwijs en de diaconale zorg voor armen. In de twintigste eeuw zien we dat ook vertaald in de opkomende gezinszorg alsook in de geestelijke verzorging voor speciale groepen, zoals schipperskinderen. Zij waren vanaf 1915 gehuisvest in het schippersinternaat vernoemd naar hun beschermheer Hendrik, Prins der Nederlanden (1876-1934). Tevens voorzag de kerk in een behoefte binnen het verenigingsleven.

Binnen de Nederlandse Hervormde gemeente Vreeswijk bestond kort na de Tweede Wereldoorlog een kleine meerderheid die sympathiseerde met de Gereformeerde Bond binnen de Hervormde Kerk. Deze bond stond afwijzend tegen vernieuwingen die in 1951 waren ingevoerd door de Generale Synode. Op 20 januari 1961 werd door een aantal Vrees-

wijkse gemeenteleden de vereniging Kerkelijk Besef opgericht. Zij opereerde volledig binnen de Nederlandse Hervormde gemeente Vreeswijk, maar werd door haar evenwel niet erkend.

Eventuele verzoeken om veranderingen konden alleen door individuele gemeenteleden worden ingebracht. Halverwege de jaren zestig werd een poging ondernomen een buitengewone wijkgemeente te stichten onder verantwoordelijkheid van de lokale kerk en kerkenraad. Aangezien dit door de 'moederkerk' werd afgewezen, zag Kerkelijk Besef zich genoodzaakt tot het stichten van de Nederlands Hervormde Vereniging voor Evangelisatie (31 januari 1966). Eind februari 1968 kreeg de vereniging van de Generale Synode toestemming tot de stichting van een Buitengewone Wijkgemeente in wording. In de volksmond kwam het nieuwe kerkgenootschap al snel bekend te staan als 'Dijkveldgemeente', een referentie naar de polder waar de tweede middeleeuwse kerk van Vreeswijk had gestaan. Half januari 1969 trad de eerste predikant aan in de persoon van E. Gijsbers. Vonden in het begin van haar bestaan de bijeenkomsten plaats in de kantine van de firma Vlietjonge aan de Industrieweg, al snel ging de vereniging over tot de aankoop van een houten noodkerk die werd opgetrokken aan de Wierselaan. De Hervormde Gemeente Vreeswijk heeft echter nooit iets met de Dijkveldgemeente van doen gehad. 'Dijkveld' en de Gereformeerde Kerk verwerden later tot de SOW Gemeente De Rank, thans de Protestantse Gemeente Nieuwegein-Zuid.

1.3 Personeel

Naast ambtsdragers had de gereformeerde kerk de beschikking over personeel. Daartoe kon gerekend worden: de koster, de schoolmeester, de voorlezer, de zanger en de doodgraver.

1.4 Kerkgebouw

Tussen 1582 en 1585 werd de voormalige katholieke kerk, waarvan voor het eerst in 1426 melding werd gemaakt, gebruikt voor de hervormde dienst. De kerk 'aen die Vaert', gelegen aan de oostzijde van de in 1285 gegraven Novus Renus oftewel Vaartse Rijn viel in het roemruchte jaar 1585 – de val van Antwerpen – ten prooi aan oorlogshandelingen. Troepen in Spaanse dienst plunderden onder leiding van Juan Baptista de Tassis (+1588) op

23 juni het dorp aan De Lek. Opdat het niet als strategisch object ter beschikking aan de Spaanse Furie zou komen, werd het middeleeuwse gebedshuis met toren en al in de Dijkveldse polder in de brand gestoken door de verdedigers van Vreeswijk, de Staatse troepen onder leiding van hopman Maarten Schenck van Nydeck (1549-1589). De kerk zou nimmer worden herbouwd.

fig. 5. Detail van een kaart van Vianen rond 1560 van cartograaf Jacob van Deventer (1510/15-1575) waarop ook Vreeswijk te zien is. Het fragment toont het dorp De Vaert (Vreeswijk) met de Oude Sluis en de middeleeuwse kerk in de Dijkveldse polder.

Vanaf 1585 was het verlaathuis aan de rivier De Lek in gebruik als gebedshuis voor de opkomende gereformeerde gemeente van Vreeswijk. Het gebouw fungeerde als kantoor van de kastelein 'op De Vaert' in de onmiddellijke nabijheid van de in 1373 door de stad Utrecht gebouwde sluis van Vreeswijk. Op 12 januari 1582 was het Gerecht van De Vaert door de Staten van Utrecht in pand gegeven aan Utrecht-stad. Hierdoor kon de stad een drost aanstellen, die vanuit het verlaathuis het beheer en het toezicht op de stadssluis voerde maar aldaar eveneens beschikte over justitiële bevoegdheden. Daardoor kreeg het oorspronkelijke Verlaathuis ook de functie van Rechthuis en vanaf 1585 dus ook als gebedshuis. Tot 1641 bleef de "Speuye-boven" van het verlaat- en rechthuis dienst doen als 'kerkgebouw'.

De omstandigheden voor uitoefening van erediensten waren verre van ideaal. De ruimte in het verlaathuis was "noch bequam noch capabel", ende [was] tot schimp en spot van de vijanden van de

ware gereformeerde Christelijke Religie". Op verzoek van lokale kerkelijke en wereldlijke ambtsdragers werd toewerkt naar een nieuw, eigentijds kerkgebouw. In 1638 werden de eerste fundamenten gelegd. Op 10 oktober 1641 kon een gloednieuw modern kerkgebouw in gebruik worden genomen. Het gebouw, in de vorm van een Grieks kruis, is vanaf het begin bestemd geweest als gereformeerd gebedshuis en was op wens van de Staten van Utrecht gesitueerd aan de westzijde van het sluiscomplex.

In de zeventiende eeuw werd het type centraalbouw veel toegepast in de Hollandse classicistische stijl, waarbij een prominente rol werd toebedeeld aan de preekstoel van waaraf Gods Woord werd verkondigd. Aan de burgemeesters en magistraten van Rhenen en Montfoort werd gevraagd elk een raam te leveren met een afbeelding van hun stadswapen. In 1655 werd in de toren een uurwerk geplaatst op kosten van de stad Utrecht. Het gebedshuis, vermoedelijk opgericht door Hendrik Aertss en bekostigd door onder meer de gelden van vele "coop-luyden ende schippers", werd echter in het Rampjaar 1672 op zondag 1 oktober N.S. door Franse soldaten geplunderd en vernietigd.

In de jaren erna kwam de gereformeerde gemeente bijeen in de leegstaande woning van de drost. Na herbouw door de vermoedelijke aannemer Fries Jacobss werd het nieuwe kerkgebouw aan de huidige Molenstraat 11/Dorpsstraat 53 op tweede Pinksterdag 28 mei 1683 in gebruik genomen. Een massief koperen kaarsenkroon, die in het midden van de kerk werd gehangen, werd geschonken door de tien schippers van het Pinne-maekersgilde die het veer tussen Vianen en Vreeswijk verzorgde. Ter (mede)financiering van het kerkgebouw was aan de noordkant van het dorp een tol ingericht. Het octrooi hiervoor zou steeds worden verlengd en pas worden ingetrokken op 6 april 1822.

Met de invoering van de Staatsregeling van de Bataafse Republiek (1798) kwamen kerktorens en -klokken in nationaal overheidsbezit en werden ze vervolgens geplaatst onder het gezag van de lokale overheid. Dat gebeurde niet in Vreeswijk, waar kerk, toren en klok als vanouds in eigendom bleven van de gereformeerde kerk, echter op voorwaarde dat de we-

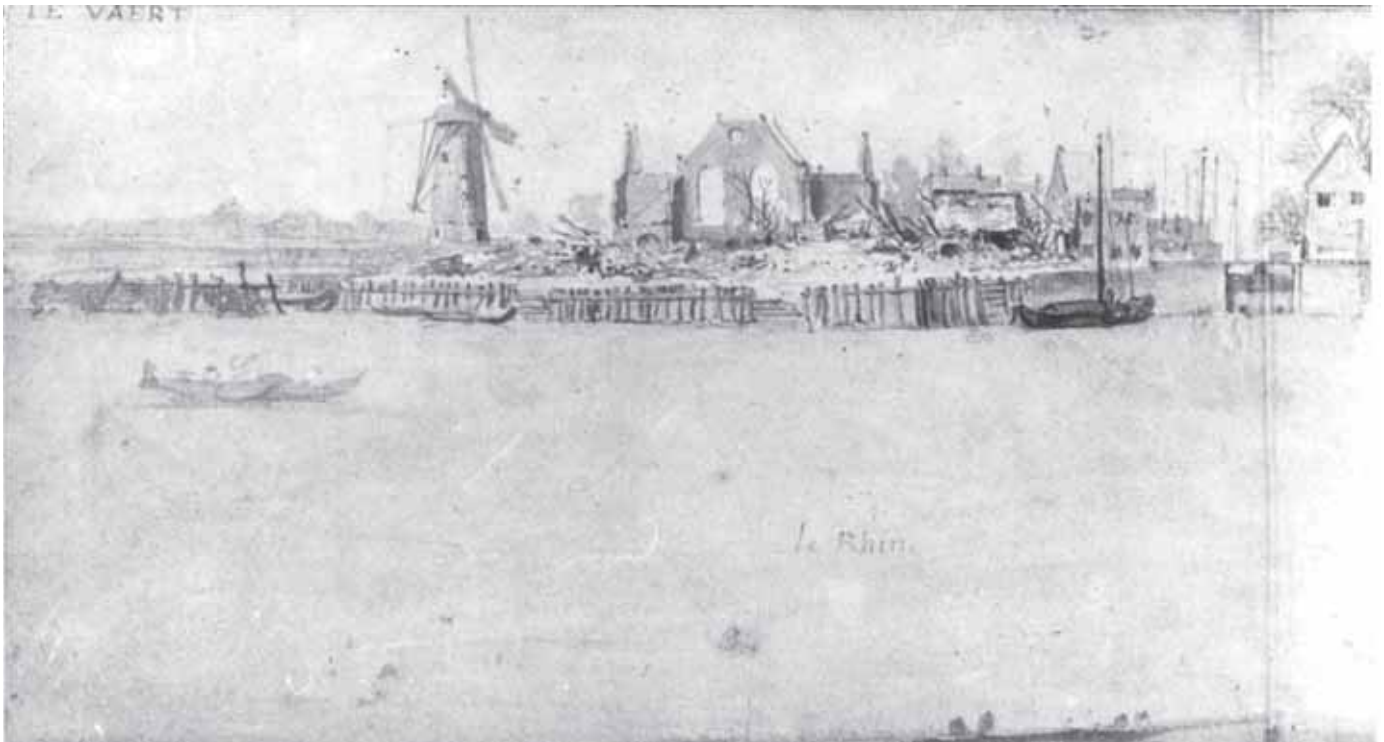

fig. 6. Gezicht op het dorp Vreeswijk of De Vaart met de verbrande kerk in 1672; fragment, gezien vanaf de rivier de Lek, die op deze Franse prent abusievelijk de Rijn (le Rhin) werd genoemd. Links de molen met rechts daarvan de ruïne van de verbrande kerk. Uiterst rechts de ingang naar de Oude Sluis. De originele prent bevindt zich in Manufacture des Gobelins te Parijs; een kopie bevindt zich in Het Utrechts Archief, Top. Atlas 1001.

reldlijke overheid er te allen tijde gebruik van wilde of moest maken.

(...) ingevolge eener onderlinge schikking tussen de Municipaliteit en Gecommitteerden der Hervormde gemeente, het gewoon onderhoud daarvan, het aanstellen van een klokluizer, de waarneming van het uurwerk zal blijven onder het opzicht en bestuur van de fungerende kerkmeesteren der Hervormde gemeente, welke echte de nodige buitengewone reparaties niet dan met voorkennis en approbatie van het gemeentebestuur zullen laten doen, onder conditie aan de eene kant dat de jaarlijkse onkosten daarvan conform de Staatsregeling in het algemeen gedragen en dus van het gemeentebestuur in de jaarlijkse dorpslasten moeten gebragt worden en dat de andere kant de inkomsten van het luijden bij het begraaven der dooden daarvan afgetrokken en jaarlijks aan 't gemeentebestuur verantwoord zullen worden; alsmede dat het aan de Municipaliteit zal vrijstaan, om ten allen tijden zo van de klok als van de tooren het nodige gebruik te maken."

Voor de tijdens de Tweede Wereldoorlog door de Duitsers ontvreemde klok (gemerkt 9B-81) met het gewicht van 192 kilo, maar gerestitueerd na de Bezetting moest in 1957 een bedrag van f 144 – indertijd als schadeloosstelling ontvangen

van de Duitse bezetter – worden terugbetaald aan de Nederlandse rijksoverheid. Het kerkgenootschap kon bij tijd en wijle rekenen op subsidies ten behoeve van herstelwerkzaamheden. Reparaties ge-

durende de periode 1931-1950 gingen vooraf aan een grondige restauratie in de periode 1963-1965. Het Rijk en de gemeente verstrekten subsidie. Het project dat vooral voor het interieur een ingrij-

fig. 7. Interieur van de Dorpskerk kort vóór restauratie. De eikenhouten achterwand en preekstoel dateren uit 1682. De koperen kaarsenkroon, met bovenin het wapen van Vreeswijk, was in datzelfde jaar geschonken door de schippers van het pinnemakersveer. Bij de restauratie zouden het koorhek, de voorleesbank en het (niet zichtbare) balkon worden verwijderd. De banken werden vervangen door nieuwe. Het bovenorgel was in 1904 geschonken door A. Bennink, gezagvoerder van de koopvaardij.

pende aanpassing betekende, stond onder leiding van de Utrechtse architect W. Stoker. Op 10 november 1965 werd het gerestaureerde kerkgebouw wederom in gebruik genomen. Ook ten behoeve van de restauratie van het Van-Dam-kerkorgel, daterend uit 1862/3, werd door de inmiddels gemeente Nieuwegein in de jaren zeventig een subsidie verleend.

Kort voor de Tweede Wereldoorlog deden moderne voorzieningen hun intrede in het kerkgebouw. Zo werd in 1939 de eerste centrale verwarming aangelegd, met bijbehorend ketelhuis met steenkoolnotjes. Het gemeentelijk advies luidde de nabijgelegen kosterswoning als ketelhuis in te richten. Gedurende de oorlogsjaren werd in oktober 1943 door de gemeente eveneens een vergunning afgegeven voor de bouw en inrichting van een privaat met een uitlaat direct op de riolering zonder eerst op een beerput te lozen.

1.5 Consistorie

In de ruimte van het koorgedeelte achter de preekstoel bevindt zich “een ruime consistorie”. Daarboven treft men de orgelgalerij aan. Ook in de consistoriekamer werd tegen het eind van de jaren dertig van de twintigste eeuw centrale verwarming geplaatst ter vervanging van een gewone kachel waarvan de plaatijzeren pijp, de houten zoldervloer “behoorlijk” had geschroeid. De gemeentelijk inspectie sprak van “een wonder (sic), dat door dezen kachel nooit brand ontstaan is”. Aanpassingen werden door de ge-

fig. 8. De algemene begraafplaats aan de Gildenborchlaan (oud-Vreeswijk) in 2006 met op de achtergrond het lijkenhuisje.

meente dan ook ten sterkste aanbevolen. Overigens had aanvang februari 1908 ook al een kleine brand in het kerkgedeelte gewoed. Die had enkele banken, kussens en bijbels vernietigd of zwaar vernield. Ook het orgel en het plafond ontkwamen niet aan schade.

1.6 Begraafplaats

De geschiedenis van de begraafplaats van de Nederlandse Hervormde gemeente aan de Gildenborchlaan gaat veel verder terug dan de oorsprong van het kerkgebouw van 1638. Voor dat jaar fungeerde de locatie reeds als begraafplaats voor de katholieke kerk in Dijkveld. Hoogstwaarschijnlijk is het ook de exacte locatie van de Dijkveldse kerk zelf. Deze inmiddels protestantse kerk werd in 1585 verwoest. Bij aanvang van de achttiende eeuw lag het puin van het verwoeste gebedshuis nog op het kerkhof terwijl van de bouwresten niets meer was terug te vinden. Als gevolg van de Bataafse Staatsregeling, waarmee de scheiding van Kerk en Staat een feit werd, werd in februari 1799 met de katholieke kerk van Vreeswijk een

overeenkomst gesloten over het gemeenschappelijk gebruik van de begraafplaats. Deze situatie bleef gehandhaafd tot het jaar 1868, toen aan de Koninginnenlaan een Rooms-katholieke begraafplaats gereedkwam. Op het terrein van de door de katholieke kerk aangekocht villa Schoonzicht, zou in 1909 ook de eerste steen worden gelegd voor de bouw van de huidige Barbarakerk. Tot slot kan worden vermeld dat het lijkenhuisje van de begraafplaats Gildenborchlaan dateert uit 1929.

fig. 9. Op 30 januari 2009 bracht een delegatie van de Nederlandse Hervormde Gemeente Vreeswijk een bezoek aan het Gemeentearchief. Tijdens de visitatie aan de archiefbewaarplaats van Nieuwegein werd het resultaat van restauratiewerkzaamheden letterlijk onder de loep genomen door toenmalig kerkrentmeester Martin Monrooij. Het archief van de Nederlandse Hervormde gemeente Vreeswijk wordt momenteel beheerd in Het Utrechts Archief.

Overzicht predikanten Nederlands Hervormde Gemeente Vreeswijk van 1582-heden

1582-1583	<i>sine nomine</i>	1885-1890	<i>Justus Eliza van Toorenenbergen</i>
1583-1587/8?	<i>Petrus van Berck</i>	1890-1900	<i>Dirk Meerburg</i>
1587/8?-1615	<i>Cornelis van Braeckel</i>	1901-1904	<i>Jan Buenk</i>
1615-1619	<i>Bartholomeus Prevoost</i>	1904-1923	<i>Jacobus Johannis Kuyper</i>
1619?-1629	<i>Johannes Paschasius</i>	1924-1925	<i>Jan Bus</i>
1631-1664	<i>Anthonius Heldius</i>	1930-1933	<i>Jan Gerrit Woelderink</i>
1666-1679	<i>Hendrikus van Lankeren</i>	1934-1948	<i>Nicolaas Warmolz</i>
1680-1689	<i>Matthias van Tongeren</i>	1950-1958	<i>Jacobus Enkelaar</i>
1691-1736	<i>Johannes Post</i>	1960-1963	<i>Wulfert van Hennekeler</i>
1739?-1759	<i>Arnoldus Kuys</i>	1965-1974	<i>C. van Schoonhoven</i>
1760-1780	<i>Herman van der Burg</i>	1976-1982	<i>W. de Bruin</i>
1781-1824	<i>Christiaan Nicolaas van Ee</i>	1983-1995	<i>D. Heikoop</i>
1824-1829	<i>Willem Ternoy Apel</i>	1996-2013	<i>C.N. van Dis</i>
1829-1870	<i>Johan Fredick Wetter</i>	2010-heden	<i>D.G.F. de Bree</i>
1870-1877	<i>Karel Willem Hulstein</i>	2015-heden	<i>H.J.P. de Pater</i>
1878-1884	<i>Joannes Gerardus Bruining</i>		

Deze bijdrage is een bewerking van de geannoteerde inleiding op de ‘Inventaris van het Archief van de Nederlandse Hervormde gemeente Vreeswijk (1613) 1620-1973 (1975)’ opgemaakt door W.B. Heins en geactualiseerd en van een inleiding voorzien door drs J.Ph.S. Lemmink (Nieuwegein, 1974, 2007).

Met speciale dank aan M.J. Monrooij, oud-kerkrentmeester van de Nederlandse Hervormde Gemeente Vreeswijk. Alle afbeeldingen komen uit de gemeentelijke fotocollectie Nieuwegein.

Nieuws

Archeologie uit Nieuwegein in Rijksmuseum van Oudheden

Een bijzondere archeologische vondst uit Nieuwegein is vanaf 14 juni 2016 te zien in het Rijksmuseum van Oudheden. Het gaat om de vondst van een Utrechtse penning uit 1100 – 1150 ontdekt tijdens opgravingen op de Blokhoeve.

Collectie: Museum Warsenhoeck.

Dit is een ‘verbastering’ van een Utrechtse penning, van bisschop Burchard uit Blokhoeve. Nieuwegein is een stad van water, handel, economie, en vanaf 1122 was De Vaartse Rijn de nieuwe Utrechtse verbinding met het rivierengebied. Het Gein fungeerde hierbij als belangrijke rivierhaven. Na de aanleg van de sluizen in 1373 nam Vreeswijk deze rol over. De overslag van goederen bracht veel economische bedrijvigheid met zich mee.

De penning is nu te zien in een tien meter lange ladekast, ‘Archeologie uit je achtertuin’ gedoopt, te midden van archeologische vondsten uit in totaal 120 gemeenten. De kast zal in de loop der tijd aangevuld worden, tot er van elk van de 390 Nederlandse gemeentes, inclusief Bonaire, Saba en Sint Eustatius, een vondst te vinden is. De voorwerpen zijn ook online te vinden via www.archeologieuitjeachtertuin.nl.

Zandscheepje van Kamerbeek

Via de Historische Kring Tolsteeg Hoograven kregen we deze foto van een

Utrechts zandscheepje met een Vreeswijkse bemanning. We zien hier een zandscheepje van Kamerbeek uit Utrecht (Gansstraat). Kamerbeek had ook een losplaats naast draadfabriek NEERLANDIA op Hoograven, toen nog behorend bij Jutphaas. Midscheeps, met vaarboom, Hendrik van Beest. Links zijn dochtertje Jans (geboren in 1899), later getrouwd met Gijs van Soest. Links de platte brug en daarachter de bebouwing van het Frederiksoord.

Zo’n vijftig jaar later op dezelfde plek de zandaak PIJA van Piet van Dijk. Voortstuwing: een zijschroef, ook wel ‘lamme arm’ genoemd. Over de stuurhut heen heb je een kijkje in de Fortweg.

WO2 door de ogen van de Nieuwegeinse jeugd

Gedeeld verleden, gemeenschappelijke toekomst

De Historische Kring Nieuwegein heeft dit jaar meegewerkt aan het project “Dit herdenken wij” van Landschap Erfgoed Utrecht en Kunst Centraal, voor het primair onderwijs. Met tevens de medewerking van het Comité 4 en 5 mei Nieuwegein zijn gebeurtenissen en verhalen uit de oorlog in een lespakket verwerkt, met als centraal thema het herdenken.

Naast de lessen werden de leerlingen door medewerkers van de HKN rondgeleid in Jutphaas om de gebeurtenissen aanschouwelijk te maken. Vanaf ‘t Fort Jutphaas werd een wandeling gemaakt via het Sluisje en het oude Gemeentehuis, naar het graf van Jopie Hoveling. Als laatste werd het Oorlogsmonument bezichtigd en uitgebreid besproken. Onderweg kwamen verschillende thema’s aan de orde: het gebruik van het Fort, de zendmast van de Kriegsmarine, de Hollandse

Waterlinie en inundaties, de evacués en vluchtelingen waar de dorpen mee te maken kregen, de schietpartij op 7 mei 1945, het vliegtuig van Jankowski dat Jopie dodelijk trof. Afsluitend werd de leerlingen op school gevraagd een eigen monument te bedenken en te maken.

Het ontwikkelen van het lespakket voor Nieuwegein was een uitdaging: de stad bestond immers niet in de Tweede Wereldoorlog. Vanwege de locaties werd daarom gekozen voor een rondleiding in Jutphaas, waarbij in de lessen wat meer aandacht was voor Vreeswijk.

Het maakte eens te meer duidelijk dat voor nieuwe inwoners, en mensen van buiten de plaats, de historie van Nieuwegein begint in 1971. Dat veel plekken in deze stad een historie van ver voor die datum hebben, wordt niet altijd beseft. De lessen over herdenken zijn dan ook enthousiast en met veel interesse ontvangen. Niet alleen leerlingen, maar ook begeleiders kwamen met nieuwe inzichten thuis. Velen fietsen dagelijks langs plekken, waarover ze nu pas de verhalen hoorden.

Foto: Rene Meerwijk

Waar de gebeurtenissen in de Tweede Wereldoorlog plaatsvonden in Jutphaas en Vreeswijk, kent onze jeugd geen verdeling in Jutphase en Vreeswijkse kinderen; zij zijn Nieuwegeiners. Zij zijn ook degenen die, ver na onze tijd, de historie van Nieuwegein gaan doorgeven.

Dat zal het moment zijn waarop Nieuwegein de Tweede Wereldoorlog op Nieuwegeins grondgebied herdenkt.

Nathalie Vermin

VreeswijkVolVaart! - 29 t/m 31 juli 2016

Grootse varende erfgoedmanifestatie in Vreeswijk

Scheepsliefhebbers opgelet! Oude tijden herleven in hartje Vreeswijk op 29 t/m 31 juli. Onder de noemer VreeswijkVolVaart! stroomt het oude schippersdorp vol met oude binnenvaartschepen uit alle windstreken.

Evenals bij Hassalt in 2014 wordt dit een kleurrijk schouwspel. Foto: Peter Wiezoreck

De schepen zijn van leden van vereniging Het Historisch Bedrijfsvaartuig. Rijen dik zullen ze liggen.

Vreeswijk wordt weer even zoals onze ((over)groot)ouders haar zagen. Ook Doorslag en Jutphaas krijgen hier een tik van mee.

Vroegere scheepvaart

Eerst even wat geschiedenis. Tot ongeveer halverwege de vorige eeuw voeren schepen af en aan. Vervoer over water in ons sompige landje was al sinds mensenheugenis de juiste weg. Koning Willem I had het belang van optimale scheepvaartverbindingen goed begrepen en gaf opdracht waterwegen aan te leggen en bestaande te verbeteren. Deze en latere verbeteringen zoals de aanleg van het

voor Nederland zeer belangrijke Merwedekanaal, brachten Vreeswijk en Jutphaas geen windeieren.

Vele duizenden schepen voeren voorbij over deze levensader.

Door oponthoud bij de Oude Sluis en later de Koninginnensluis, braken voor vooral de Vreeswijkse middenstand gouden tijden aan. Eind 19e eeuw telde dit dorpje met zo'n 1500 inwoners: 23 kruideniers, 12 warme bakkers, 10 slaggers, 12 cafés, zeilmakers, touwslagers, een mas-

tenmakerij, 5 scheepswerven. In totaal zo'n 73 winkels.

Die middenstand werd gedecimeerd nadat in 1938 de Beatrixsluizen en het Lekkanaal in gebruik werden genomen en scheepvaartverkeer buiten Jutphaas en Vreeswijk werd geleid.

Op scheepstechnisch gebied veranderde in de loop der tijd ook het nodige. Eerst nog vroeg de toenemende industrialisatie

Volle schuttingen zorgden voor enorme wachttijden collectie v/h Jan Schut

Stoombootjes komen de sluis uit en de schepen, hier langs de Jutphasestraatweg, kunnen wat opschuiven richting het dorp en de sluis. De torenspits is van de Barbarakerk en zien we over het schippersinternaat, rechts op de foto. collectie Jaap Boersema

om meer en grotere schepen. Tegelijkertijd won het vervoer over land terrein. Kleiner vaarwater raakte steeds meer in onbruik. Vanaf halverwege de vorige eeuw bleef alleen voor grotere en modernere schepen nog emplooi. Dat was op het gebied van bulktransporten zoals kolen. De relatief kleine, ouderwets en onrendabel geworden schepen raakten uit de gratie.

In de jaren zeventig was een overschot aan laadruimte ontstaan. Om dit tegen te gaan riep de centrale overheid een saneringsmaatregel in het leven. Schippers die hun schepen lieten slopen, ontvingen van het rijk een aantrekkelijke premie. Daardoor verdwenen talloze schepen in de

De clipper TRIO, die deel uitmaakt van de collectie in onze Museumhaven wordt door de eigenaar weer in de oude staat teruggebracht. Het model van de TRIO werd al rond WO 2 vervaardigd en behoort tot de collectie van het Maritiem Museum in Rotterdam.

Hoogovens. Dit waren schepen die nog op ambachtelijke wijze waren gebouwd en vaak nog goed waren van kwaliteit.

Het Historisch Bedrijfsvaartuig

Liefhebbers zagen de massale slooppartij van onze werkpaarden van toen, met lede ogen aan. Zij wisten een aantal te redden door ze met behoud van karakter op te knappen en te gebruiken als varende (vakantie)woning, atelier of werkplaats. Deze liefhebbers zochten elkaar op om passie en kennis te delen en samen sterk te staan tegen het onbegrip dat zij vanuit

de buitenwereld ondervonden. Uit hun midden is in 1974 de vereniging Het Varend Museumschip voortgekomen, de latere Landelijke Vereniging tot Behoud van het Historisch Bedrijfsvaartuig. Tegenwoordig wordt dit afgekort tot Het Historisch Bedrijfsvaartuig. De leden zetten zich in voor het behoud van oude bedrijfsvaartuigen en de kennis m.b.t. de cultuurhistorie, techniek en de ambachten. Tezamen onderhouden zij met 1200 schepen, de grootste historische binnenvaartvloot ter wereld!

De TRIO nu: een schitterend begin van 'terug restaureren'.

Mede dankzij deze doorzetters en hun opvolgers kunnen wij vandaag de dag genieten van de sierlijke, ambachtelijk gebouwde historische schepen die hun vorm en functionaliteit verkregen door eeuwenoude inzichten en ontwikkelingen. Door toedoen van o.a. Het Historisch Bedrijfsvaartuig, dringt voorzichtig het besef door dat voormalige bedrijfsvaartuigen monumenten zijn op het water. Zij behoren voor een niet onbelangrijk deel tot het Nederlandse erfgoed.

VreeswijkVolVaart!

Elk jaar op telkens een andere locatie, organiseert Het Historisch Bedrijfsvaartuig een erfgoedmanifestatie waarbij leden en hun schepen samenkomen. Dit jaar is het de beurt aan Vreeswijk. Dat betekent dat dit oude schippersdorp onder de noemer VreeswijkVolVaart! zal volstromen met aken, klippers, tjalken, spitsen, westlanders, slepers, steilstevens, luxe motors, opduwers, zalmschouwen, enz. enz.

De schepen worden zo afgemeerd dat er voor het publiek een fijne wandelroute ontstaat om al dit moois te bekijken. Tijdens rondleidingen zullen Vreeswijkse (oud-)schippers u vertellen over schepen en de oude binnenvaart. Deze rondleidingen starten op het terrein van de Museumwerf.

De parlevinker (varende supermarkt) TIME IS MONEY van Wim van Hooren is ook van de partij. Wim is een graag geziene gast bij zijn voormalige clientèle. Als laatste parlevinker van Nederland voorzag hij talloze schippers van hun dagelijkse boodschappen met zijn TIME IS MONEY.

De TIME IS MONEY ligt die dag óf bij de Museumwerf óf aan de Loswal bij de Oranjebrug.

Laatste aanwinst voor onze Museumhaven, de parlevinker TIM. Foto: Cisca de Ruiter

Losinstallatie van het type zoals Arie de Kreuk deze ontwierp. Plaats Billitonkade in Utrecht. Foto: collectie Thijs van Rossum†

Aan boord van de ijselaak DOOR GUNST VERKREGEN worden zandloosdemonstraties gegeven met een zelfflosinstallatie. William van Wijngaarden (links) en Ko Blok lopen achter de bak. Foto: Cisca de Ruiter

Programma

VreeswijkVolVaart! is een gezellig en aantrekkelijk evenement voor jong en oud. Dat is ook de bedoeling omdat Het Historisch Bedrijfsvaartuig het publiek wil laten zien waar de club voor staat.

Er is een interessant programma samengesteld door plaatselijke leden i.s.m. Maritiem Nieuwegein, de Arie Kreuk-Stichting, Vreeswijkse middenstanders, Rijkswaterstaat en gastheer Museumwerf Vreeswijk. De laatste is gedurende het evenement gratis toegankelijk.

Er is muziek, er zijn leuke kinder-doe-dingen, rondvaarten, demonstraties, een maritieme markt, proeverij, een vlootshow, een giek-loopwedstrijd, miniconcertjes aan boord enz. enz.

Het schepenfeestje begint eigenlijk al op woensdag 27 en donderdag 28 juli als de eerste schepen zich verzamelen bij Jutphaas en in de Doorslag. Op vrijdag 29 juli vanaf 14.00 uur stoomt deze verzameling oldtimers te water op naar Vreeswijk. Andere deelnemers worden om 15 uur verwacht in de Koninginnensluis die met zoveel mogelijk oude binnenvaartschepen zal worden gevuld. Dat levert absoluut een nostalgisch aanblik op! Na aankomst in Vreeswijk wordt het evenement feestelijk geopend.

Eerste Open Nederlandsche Kampioenschappen Baklopen

Een van de hoogtepunten zijn de Eerste Open Nederlandsche Kampioenschappen Baklopen die zaterdag 30 juli om 14 uur worden gehouden bij Museum-

werf Vreeswijk. Het kampioenschap is een eerbetoon aan de uitvinding van de zelfflosinstallatie door Arie Kreuk, 100 jaar geleden. Zandschippers worden hierbij uitgedaagd hun oude techniek te demonstreren.

Er wordt gestreden om de eer en de prachtige Piet van Dijk-trofee. Aanmelden kan tot 15 juli bij museumwerf@museumwerf.nl.

Piet van Dijk, hier staande aan de lier, was een van de bemanningsleden van de Door Gunst Verkregen. In zijn jonge jaren won hij nog zand met de baggerbeugel. Het zandlossen met de bak kreeg hij met de paplepel ingegoten. Vrolijk en mild in zijn oordeel, stond deze alom geliefde Vreeswijker altijd klaar om anderen te helpen. Onze sympathieke Piet stierf zes jaar geleden in het harnas als schipper op de olieboot. Naar hem is de trofee genoemd waar tijdens de Eerste Open Kampioenschappen Baklopen om wordt gestreden. Foto: Cisca de Ruiter

Brugschip komt even 'thuis'

Speciale aandacht gaat uit naar schepen met een historische band met Vreeswijk. Een van deze schepen is het machine-brugschip van de schipbrug tussen Vianen en Vreeswijk.

Op de site www.vreeswijkvolvaart.nl leest u welke andere Vreeswijkse schepen er nog meer komen.

De Zwerver

Een andere bijzondere deelnemer is het woon-/atelierschip De Zwerver uit 1900 van kunstenaar W.O.J. Nieuwenkamp. Wonderbaarlijk is haar rijke, authentieke interieur. Gered van de sloop, lag het atelierschip van 2011 t/m 2014 bij Museumwerf Vreeswijk. Daar kon het publiek opnieuw kennismaken met dit ooit (inter)nationaal bekende atelierschip. Voor

VreeswijkVolVaart! keert de intussen gerestaureerde Zwerver voor even terug naar Vreeswijk.

Grijp deze unieke kans om als een van de eersten een kijkje te nemen in het opgeknapte schip! (De Zwerver en Nieuwenkamp staan beschreven in een aantal eerdere nummers van Cronyck de Geyn.)

VreeswijkVolVaart! belooft een prachtig schepenfestijn te worden. Kijk voor meer info en het programma op www.vreeswijkvolvaart.nl. En nu maar hopen op mooi weer!

Cisca de Ruiter

*Organisatiemedewerker Museumwerf
Vreeswijk / VreeswijkVolVaart*

Het machine-brugschip in haar huidige thuishaven Zutphen. Aan boord daarvan kunt u een tentoonstelling over schipbruggen bekijken. Foto: Jaap Boersema

Woon-/atelierschip De Zwerver lag een paar jaar geparkeerd bij Museumwerf Vreeswijk. Daar werd ze opengesteld voor het publiek. Het was onzeker of het legendarische schip kon worden gerestaureerd. Inmiddels heeft de restauratie plaatsgevonden. Op weg naar haar eindbestemming Naarden, neemt ze deel aan VreeswijkVolVaart! Foto: Cisca de Ruiter

Bronnen:

“Van Transport naar Mobiliteit” van
Ruud Fylarski en Gijs Mom
“Vreeswijk en de Zandwinning” van
Rina Copier – Van den End

Johan Frits Bennik kunstschilder uit Vreeswijk

Ben Remie m.m.v. Jan Smith jr.

Johannes Fredericus (meestal aangeduid als Johan Frits) Bennik werd als het 9e kind van Hendrik Reintje Bennik en Maria Oosterlaak geboren in Vreeswijk op 16 juli 1868 in huis nr. 55, het huidige Dorpsstraat 44/45, dat zijn vader, aannemer, samen met een huisje in de Hol op 9 februari 1856 bij notaris Immink te IJsselstein voor Ø 2.000,- van dokter H. van Enst had gekocht. Een ouder zusje was op 5-jarige leeftijd overleden en het zusje en broertje die na hem kwamen werden nog geen 2 jaar oud. Hij bleef dus de jongste in het gezin. Johannes zal ongeveer 10 jaar zijn geweest toen hij met zijn ouders naar het zuidelijk naastgelegen pand verkaste. Dit laatste pand is bij Vreeswijkers bekend als zijnde van Monster en later woninginrichting Sluys. Zijn vader verhuurde daarna zijn geboortehuis en verkocht het herenhuis tenslotte op 16 december 1880 bij notaris De Wall Janssen te Vianen aan Cornelis van Veldhuijzen voor Ø 4.000,-, zonder het pand in de Hol. Onder Veldhuijzen en later Van Wiggen was dit pand koffiehuis/café.

Kunstenaar Bennik stamde uit een geslacht dat zich in 1744 vanuit Brummen in Vreeswijk vestigde en waarvan sommige takken, zoals die van zijn vader, steenfabrikant (Stoomsteenfabriek De Lek te Vreeswijk), internationaal en rijks-aannemer van publieke werken, raadslid en wethouder van Vreeswijk, lid van de Sociëteit te Vianen, zich tot een voor die tijd aanzienlijke welstand opwerkten en tot de notabelen van het dorp behoorden.

J.F. Bennik overlijdt te De Bilt op 3 januari 1952.

We vernemen voor het eerst iets waaruit wellicht zijn latere kunstenaarschap valt te verklaren uit een oproep in o.m. de Vijfheerenlanden en de Schoonhoven-sche Courant van 19 april 1884 en ook in het politieblad.

VREESWIJK, 15 April.

- Door de burgemeester van Vreeswijk wordt opsporing verzocht van Johannes Frederikus Bennik, een flinke, stevig gebouwde 16-jarige jongen, met krullend haar en blauwe ogen. Hij droeg een korte jas en rousse hoed. Daar hij steeds naar een avontuurlijk leven verlangde, vermoedt men, dat hij de ouderlijke woning ontvlucht is om zich naar het buitenland, misschien naar Amerika, te begeven.

In de literatuur staat hij vermeld met de beroepen graficus, ingenieur, schilder, tekenaar en waterbouwkundige tot 1896. Wat er van die technische beroepen juist hebben we niet kunnen achterhalen. Feit is dat hij zich in 1891 aannemer noemt en dan langdurig verblijf houdt in het Duitse Schülup bij Rendsburg in Holstein

Geboortehuis Bennik

Johan Frits Benneik (sic): Steenfabriek bij Oud Zuilen ter hoogte van fort De Klop, olieverf op doek (39x59,5) € 200,- Peerdeman 13-4-2014 catalogusnr. 2020.

waar van 1887-1895 het Kaiser Wilhelm Kanal, ook wel Kieler Kanal (vanaf 1948 het Nord-Ostsee-Kanal genaamd) werd aangelegd. De familie maakte deel uit van een consortium dat het kanaal aanlegde. Na afloop van de werkzaamheden namen ze de stoomsleepboot Schulp mee naar Vreeswijk en vaart de boot er als eigendom van de maatschap Bennik-Boksteijn. Hij trouwt 13-5-1894 te Westerrönfeld Schleswig-Holstein (D) Aartje Pieter-tje Lekkerkerker, geb. Benschop 3 december 1869 en in 1967 te 's Gravenhage overleden.

In 1891 zitten, hij en zijn broers en zwager al in Rendsburg.

In Westerrönfeld wordt ook op 3 juli 1895 zijn zoon Hendrik Reintje geboren die later in Amerika terechtkomt. Zijn zoon Johan Marie, graficus en bibliotheekhouder, waarmee hij later enige tijd in een woonwagen ons land doortrekt, wordt in Kopenhagen geboren op 11 december 1896 en overlijdt te Rotterdam op 13 februari 1981.

In Den Haag volgde hij aan de tekenacademie lessen van Frederik (Frits) Johannes Jansen (1856-1928) en in Kopenhagen omstreeks 1895 van Harald Frederick Foss (1843-1922).

Hij nam in 1907 deel aan de stedelijke tentoonstelling van kunstwerken van levende meesters in het Stedelijk Museum te Amsterdam. In dat jaar is hij ook aanwezig op de ledententoonstelling van Arti

et Amicitiae in mei, waar werk van hem wordt aangekocht door de Vereniging tot Bevordering van Beeldende Kunsten en in december, waar werk van hem wordt aangekocht voor de verloting.

In de ledenlijst van Arti 1911 komt hij niet meer voor. In de ledenlijst van Arti zoals gepubliceerd in De Nieuwe, kunstmagazine van Maatschappij Arti et Amicitiae, van januari 2015 staat hij ten onrechte vermeld met de jaartallen 1852-1944.

In een Deens adresboek van 1897 staat hij vermeld als: J.F. Bennik Skibsfører (schipper) Livjaegerg 28 (2046) Ferslew WE Gross.

Zijn werken zijn vrij traditioneel en gaan grotendeels voorbij aan de vernieuwing in de schilderkunst, die eind 19e eeuw haar intrede deed. Reden waarom hij niet tot de baanbrekende en dus grote kunstenaars wordt gerekend.

Hij leidt een rusteloos bestaan; in 1881 wordt hij in Vreeswijk uitgeschreven als zijnde vertrokken naar Leerdam.

In 1891, zoals vermeld, treffen we hem in Duitsland (Westerrönfeld), in september 1893 in Apeldoorn. In 1896 is hij in Kopenhagen. Daarna woont en werkt hij in Den Haag en Delfsha-

ven. In 1904 woont hij in Jutphaas. In 1908 in Soest. Op 28 november 1912 wordt hij in Utrecht ingeschreven aan de Roemer Visscherkade 1. Op 27 december 1915 verhuist hij naar de Burgemeester Reigerstraat 28 en op 27 mei 1920, tenslotte, wordt hij in Utrecht uitgeschreven als zijnde vertrokken naar De Bilt, Konijnenlaan 7, waar hij later ook woont aan de Julianalaan nrs. 189, 32, 95 en dan weer 30. Of de adressen in deze straat verhuizingen dan wel vernummeringen betreffen is niet nagegaan.

In de Burg. Reigerstraat exploiteert hij een winkel ik huishoudelijke artikelen en adverteert daarmee regelmatig in het U.N. Vanaf 1924, mogelijk eerder, trekt hij met een kunstwagen (woonwagen) door het land en plaatst hij een advertentie in Het Amersfoortsch Dagblad-De Eemlander van 7 februari, dat hij met zijn kunstwagen op het Stationsplein te Amersfoort bij de Barchman Wuijterslaan staat. Portrettekenen naar het leven kost 75 cent in zwart en gekleurd f 1,25 en hoger. Portretten in olieverf kosten f 20,- en hoger. In 1925 staat hij met zijn zoon Johan Marie, die enige bekendheid heeft verworven als graveur, in Woerden.

Hij exposeert regelmatig, zowel groepsexposities als solo en handelt tussendoor in onroerend goed, waarbij hij zich in de aktes kunstschilder en koopman noemt.

Bij een expositie in Dordrecht (z.j.) worden 46 werken tentoongesteld en blijkt uit de titels dat hij o.m. in Kortenhoef, Breukelen, Soest, Nijmegen, Overschie, Enkhuizen en Loosduinen werk heeft gemaakt.

Kunstenaar en zakenman, handel in o.g.

Op 1 april 1904 verkoopt Doctor Hermanus Idenburg, arts, wonende te Jutphaas

J.M. Bennik ets O.L.V. toren Amersfoort 1931. Oplage 200.

aan Johannes Fredericus Bennik, kunstschilder en koopman wonende te Jutphaas, een huis met schuur, erf en tuin, staande en liggende te Jutphaas op het dorp, kadastraal bekend sectie B nummer 272 ter grootte van 1 are 95 centiaren. Koopsom f 5.150,- v.o.n.

Op 17 mei 1904 maken partijen een onderhandse acte op, die onder nummer 309 op 24 juni 1904 door notaris H.A.M. Immink wordt geregistreerd als zijnde hem ter hand gesteld. Hierin verkoopt Johannes Fredericus Bennik, kunstschilder en koopman wonende te Jutphaas aan Joannes van Aarnhem, kleermaker wonende te Jutphaas bovengenoemd pand voor f 5.500,- k.k.

Heden 6 juli 1915 compareerden voor Johan Werner van Harderwijk, notaris te Harmelen,

De heren Johannes Frederik Bennik, kunstschilder, wonende te Utrecht en Leonardus de Jong, winkelier wonende te Jutphaas, samen ter ener en de heer Martinus Zanen, bouwkundige wonende te 's Gravenhage, ter andere zijde.

Bennik en de Jong hebben verkocht: een perceel bosland genaamd Spijkenes Oosten Westzijde, liggende te Harmelen aan

de Hollandsche Kade en strekkende tot de rivier de Bijleveld met de voor dit perceel aan de Hollandsche Kade liggende sloot en een gedeelte dier kade, kadastraal bekend Gem. Harmelen sectie E nrs. 606, 1076 en 1489, samen ter grootte van 5 ha 65 a 75 ca.

Verkopers hebben het in eigendom verkregen blijkens proces verbaal van veiling en toewijzing d.d. 16 juni 1913 bij dezelfde notaris.

De Verkoop en Koop is geschied voor f 5.250,- (vijfduizendtweehonderdvijftig).

Woerdensch Weekblad 8-1-1936

Not. C.J. van den Berkhof Utr. Veiling 3-1-1936 JF Bennik te Bilthoven koopt voor f 4.200,- een benedenhuis met afzonderlijke bovenwoning aan de Koppe-stokstraat 37-37bis te Utr.

Op 2 juli 1937 koopt hij bij notaris A.B. Brouwer op de veiling het pand Hoogstraat 80 voor f 1.950,-.

Op 7 februari 1941 koopt hij bij notaris A.B. Brouwer op de veiling het pand Appelstraat 19 voor f 2.550,-.

Tentoonstellingen en recensies van zijn werken

In mei en december 1907 groepstentoonstelling in Arti et Amicitiae te Amsterdam.

In november 1908 bij kunsthandel A.J. Huinck te Utrecht. Maart 1909 kunstzaal Reckers te Rotterdam. Januari 1927 kunstzaaltje Sint Lucas in Bilthoven. September 1927 bij kunsthandel 't Spinnenwiel te Hilversum.

Woerdensch Weekblad 21-2-1925

Kunst.

Woensdag hebben zich voorlopig voor drie weken de twee Bilthovense kunstenaars Joh. F. Bennik en J.M. Bennik in een woonwagen in het plantsoen bij het politiebureau alhier gevestigd.

Wij namen eens een kijkje in de houten woning van de twee tekenaars en hadden het genoegen tal van pasteltekeningen, pentekeningen, potloodschetsen, water- en olieverfstukjes te mogen bewonderen. De heer J.M. Bennik legt zich meer speciaal toe op de portrettekenkunst, terwijl de heer Joh. F. Bennik in hoofdzaak landschapschilder is. Voor een waarlijk onbelangrijke bedrag kan men zijn gelaat hier laten vereeuwigen, zowel in eenvoudig houtskool als gekleurd.

We hopen dat de twee artiesten, die reeds een groot gedeelte van ons land afreisden en in iedere plaats opnieuw groot succes oogstten ook te Woerden het publiek voor zich mogen winnen.

Het Nieuws van den Dag 8-5-1907

Arti et Amicitiae. De sluiting der voorjaars-tentoonstelling is bepaald op Zondag 12 Mei 1907, des middags te 4 uur. Buiten de reeds vroeger genoemde werden nog de volgende werken aangekocht, door de Vereeniging tot Bevordering van Beeldende Kunsten. No.: 16. van Joh. F. Bennik.

Op de wintertentoonstelling van Arti van 13 december 1907 werd werk van hem aangekocht voor de verloting 1907.

Grote huis is woonhuis Bennik , foto van 1898.

Activiteiten

Historische Kring Nieuwegein

Expositie: Glasobjecten

t/m 11 september 2016, Kunstzolder Museum Warsenhoeck
Drie glaskunstenaars: Ans Bakker, Frank Biemans en Henk Adriaan Meijer laten verschillende aspecten van glasbewerking zien. Glas kun je smelten, snijden, plakken, kleuren, kortom omtoveren tot prachtige beelden, wandobjecten, gebruiksvoorwerpen en meer.

Lezing met excursie: Kerkveld, een levend monument

Zaterdag 27 augustus, 9.45 uur, Buurthuis Kerkveld 63A; Entree € 7.50 (ook op 1 oktober)

In 1820 werd de op het kerkveld van Jutphaas staande middeleeuwse Nikolaaskerk gesloopt. Bijzonder is dat een aantal historische grafkelders, die voor een deel nog uit de middeleeuwen dateren, zijn blijven bestaan.

Expositie met als thema: De zorg (“Van kind tot kinds”)

Zondag 25 september (t/m 15 januari), Museum Warsenhoeck (Opening: 25-09, 15.00 uur)

De huisarts vroeger en nu; Dr. Teljer en de bestrijding van de cholera; en ook de apotheek, de kraamzorg en de ouderenzorg in historisch perspectief.

“Rondleiding (met koffie en gebak): Villa Jongerius

Zaterdag 17 september, 10.45 – 13.00 uur, zie de bijlage bij deze Cronyck.”

Museumwerf

75 jaar Beatrixsluis

De doorlopende – tijdelijke - voorstelling “75 jaar Beatrixsluis” valt nog steeds te bewonderen.

Kunstzomer

Deze zomer werken 3 gerenommeerde kunstenaars op de Museumwerf Vreeswijk om er samen met buurtbewoners, kinderen en kunst/cultuurliefhebbers het project ‘Kunst-Zomer’ gestalte te geven. De kunstenaars - Robert Roelink, Erik Sok en Sasja Bork - begeleiden in samenwerking met de ambachtslieden en vrijwilligers van de Museumwerf verschillende workshops. Deze workshops hebben alle drie een andere insteek, maar zijn allemaal zeer toegankelijk en leuk om te doen, vereisen geen ervaring van de deelnemers en maken gebruik van de inspirerende entourage en de materialen die al op de Museumwerf aanwezig zijn. Meer informatie op www.museumwerf.nl

VreeswijkVolVaart

19 t/m 31 juli: Het uitgewerkte programma staat in dit nummer, zie pagina's 66-67.

Zaterdag 30 juli 14.00 uur: “Eerste Open Nederlandse Kampioenschappen Baklopen”, deel van het programma van VreeswijkVolVaart.

Vreeswijks Museum

Speciale fietstocht “Langs de verdedigingswerken te Nieuwegein nog te zien op oude locatie”. I.v.m. de verbreding van de Lekkanaal worden een aantal verdedigingswerken verplaatst naar een andere locatie.

Wanneer: *zaterdag 24 september* en *zaterdag 1 oktober* om 14.00u. Waar: Fort Vreeswijk

Prijs: Leden 3E's €3,00,- en niet-leden €5,00,-

Jos Scholman

Archeologisch graafwerk voorafgaand aan uitbreiding Prinses Beatrixsluis

Jos Scholman is een aannemingsbedrijf in de grond-, weg- en waterbouw en sport- en cultuurtechniek. Dagelijks operationeel met vele vakbekwame medewerkers, op een diversiteit aan prachtige projecten en voor verschillende opdrachtgevers. Zo zijn we langs het Lekkanaal nabij de Prinses Beatrixsluis in Nieuwegein actief met archeologisch graafwerk. Voorafgaand aan de uitbreiding van de sluis en verbreding van het Lekkanaal, wordt er door ons onder begeleiding van archeologen gegraven naar het verleden.

Hoofdvestiging:
Morsebaan 1, 3439 NA Nieuwegein

Postadres:
Postbus 1458, 3430 BL Nieuwegein

Tel.: 030-6044282
info@josscholman.nl

VOLG ONS OOK OP:

josscholman.nl

Museum Warsenhoeck

MUSEUMWERF
VREESWIJK
DE PLAATS VOOR DE HISTORISCHE BINNENVAART

Uitgave van de
drie erfgoedinstellingen in Nieuwegein
Jaargang 38 - Nummer 4 - 2016

Cronyck de Geyn

Colofon

Cronyck de Geyn is een gezamenlijke uitgave van de 3E's: de drie erfgoedinstellingen in Nieuwegein

ISSN 1384-7139

Redactie

Renée Blom, eindredacteur

Jaap Boersema

Wolfgang Herrlitz

Ben Remie

Loes Slooten

Ton Vis

Contact

cronyckdegeyn@museumwarsenhoeck.nl

Vormgeving

Michiel Ridderikhoff

Foto omslag:

Opening Plettenburgerweg als
verharde weg in 1957
(foto-collectie Dick Heijkamp)

Nieuwegein

Mede mogelijk gemaakt door de
gemeente Nieuwegein

Niets van deze teksten mag geheel of gedeeltelijk worden vermenigvuldigd, worden opgeslagen in een geautomatiseerd bestand en/of openbaar worden gemaakt op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever (de drie erfgoedinstellingen in Nieuwegein) p/a Geinoord 11, 3432 PE Nieuwegein.
© Copyright de drie erfgoedinstellingen in Nieuwegein

Losse nummers € 2,50

Redactioneel

Beste lezer,

Ook deze Cronyck bevat weer een aantal verhalen, zoals een aflevering uit de serie wijken, waarin de Wijk Doorslag nu centraal staat. Andere onderwerpen zijn een artikel over Plettenburg en een artikel over de Rijkspeilschaal. Verder treft u in de rubriek activiteiten weer een aantal interessante activiteiten aan die de komende maanden door de musea worden georganiseerd.

Oproep

De redactie nodigt u graag uit om uw suggesties voor onderwerpen aan ons te laten weten. Zijn er locaties of gebeurtenissen waar u meer over zou willen weten; wij horen het graag. Ook als u zelf een artikel wilt schrijven, laat ons dat dan weten door een mail te sturen aan de redactie. Zie colofon voor het adres.

Namens de gehele redactie wens ik u allen natuurlijk net als altijd weer veel leesplezier!

Renée Blom (eindredacteur)

Inhoud

Redactioneel	74
De Rijkspeilschaal of Peperbus in Vreeswijk <i>Ben Remie</i>	75
De Plettenburgerweg, een gebied met een eigen karakter <i>Loes Slooten-Glimmerveen</i>	78
Activiteiten	83
Veranderend beeld – Jutphaas <i>Jaap Boersema</i>	84
Kort nieuws	85
Doorslag <i>Bart Jan Damstra</i>	86
Zandscheepje van Kamerbeek	91

De Rijkspeilschaal of Peperbus in Vreeswijk

Ben Remie

De Peperbus, zo genoemd door de Vreeswijkers, heette officieel Rijkspeilschaal. Van 1874-1956 stond deze peilschaal, als een markant herkenningsteken voor inwoners en schippers, op de buitenglooiing van de Lekdijk tegenover de afrit naar het Frederiksoord.

De peilschaal met een onbekend bouwsel. Rechts een stoomsleper van de Roode Ster aan de steiger van Concordia, aangelegd in 1894, daarachter de 'Lekboot' aan een eigen steiger.

In 1849 rijst bij de Waterstaat het plan om landelijk tot het invoeren van een gelijk stelsel van rijkspeilschalen te komen.

Op 26 april 1849 schrijft L.J.A. van der Kun, inspecteur van de Waterstaat, daartoe een memorie vergezeld van schetsen, tekeningen en andere bijlagen. De memories volgens elkaar in de loop van de jaren op en in de missive van 11 maart 1850 komt ook de Neder Rijn met Vreeswijk ter sprake. Zo ook op 14 maart 1851 en 18 april 1860, wanneer sprake is van het zesde vervolg op de memorie van register VI.

Toch zal het nog jaren duren voor een peilschaal in Vreeswijk wordt gerealiseerd.

Op 29 juli 1872 verzoekt de hoofdingenieur van het 8e district aan het dijkcollege van de Lekdijk Bovendams namens de minister van Binnenlandse Zaken of er bezwaar bestaat tegen het bouwen van een peilhuis met zelfregistrerende peilschaal te Vreeswijk. Dit alvorens er een aanbesteding zal plaats vinden. Het Dijkcollege vraagt daarop op 10 augustus om een bestek. Op 17 augustus wordt het bestek en tekening toegezonden in opdracht van de Commissaris des Konings. Op 11 september wordt geschreven dat het Dijkcollege geen bezwaar heeft mits alle uitgravingen gevuld worden met stijve klei en dat het werk in één zomerseizoen wordt aangevangen en voltooid.

Daarna vraagt het Rijk vergunning voor de bouw en op 11 december 1872 nr. 121 besluit het Dijkcollege deze vergunning-aanvraag goed te keuren.

De ambtelijke molens werken kennelijk ook die tijd traag; eerst op 8 november 1873 vindt in Utrecht de aanbesteding plaats voor het maken van een gebouw, put en koker, waarin een zelfregistrerende peilschaal zal worden geplaatst, als behorende tot de werken van de Neder Rijn en Lek. De laagste inschrijver is de Vreeswijkse aannemer J. Barneveld voor f 4.900,-- , die het werk wordt gegund.

Omstreeks 1934. Op de achtergrond het kraantje van de aanleg Amsterdam-Lekkanaal. De borden werden in 1926 geplaatst. Het schip is van de Reederij op de Lek. Let ook op het uitbouwsel op een console aan de peilschaal die op andere foto's niet voorkomt.

In 1874 staat in een rapport over de staat en de vorderingen der Rijks- en Provinciale waterstaatswerken te lezen: Maken van een gebouwtje, put en koker en het daar in plaatsen van ene zelfregistrerende peilschaal te Vreeswijk. Aanbesteed 8 november 1873, datum approbatie 15 november 1873 nr. 133 3e afdeling. Aannemer J. Barneveld te Vreeswijk voor f 4.900,--. In januari 1874 is nog geen order tot aanvang van het werk gegeven. In februari geen werk uitgevoerd. In maart is gewerkt aan het baggeren van een geul in de rivier, het opbreken van de basaltglooiing en het vervoeren van basalt en puin. In april is de geul op diepte gebracht, de buizen gezonken, de grond aangevuld en de basaltglooiing hersteld. In mei is het eiken roosterwerk gelegd en zijn al de metselstenen de 12e mei daarop geplaatst, zijnde 6000 stenen van best rood, 3000 klinkers en 31.500 hard grauwe stenen. Het funderingsraam zet zich onder deze last en blijft dit werk nu also twee maanden rusten. In juni is het roosterwerk aan een proefbelasting onderworpen en sedert 5 juni is het niet meer gezakt. In juli is de proefbelasting van het roosterwerk verwijderd, zijn de fundamenteen gelegd en is het gebouwtje opgemetseld tot 13 meter boven A.P. In augustus is het gebouwtje geheel op-

gemetseld en gevoegd, beraapt en geschuurd. De kop, de lijst en de houten vloer aangebracht en het dak met zink bekleed. De luchtkoker aangebracht, de stenen vloer gemetseld en met portland cement bepleisterd. Dan zal ook het metalen windvaantje met daarin uitgezaagd of uitgestanst het jaartal 1874 zijn aangebracht.

In september 1874 is het gebouwtje geheel voltooid en zijn de tafel en trappen gesteld en afgeleverd. Helaas zij er geen afmetingen van het gebouw bekend.

Op 5 november 1874 is de levering van de apparatuur aanbesteed. Approbatie op 28 november 1874 nr. 30, 3e afdeling. Het werk is voor f 620,-- gegund aan H. Olland te Utrecht.

Het toestel van de zelfregistrerende peilschaal is gereed en te Vreeswijk aangekomen. Men is bezig ze te stellen.

De peilschaal werkte volgens de wet van de communicerende vaten, die zegt dat in alle vaten die met elkaar in open verbinding staan de vloeistof even hoog staat.

In het gebouw bevond zich een gemetselde, ronde put, die aansloot op een in het dijklichaam aangebrachte wijde ijzeren buis, die op haar beurt van onderen met een grote boog tot aan de diepste plek van de rivier in verbinding stond

met de rivier. Het water in de put en de rivier hadden dus dezelfde waterhoogte. Met behulp van een in de put op- en neergaande koperen drijver, waaraan een lange houten schacht of lat, met daarop een schaalverdeling was bevestigd, kon de waterstand eenvoudig en nauwkeurig worden afgelezen en bovendien werden de gegevens door middel van een zogenaamd zelfregistrerend mechanisme op een papieren rol vastgelegd.

Onder in het gebouw bevond zich daartoe een vertrekje waar een gedeelte van de lat te zien was en men de waterstand kon aflezen.

Bij de bouw van de Prinses Beatrixsluis werd in de meest zuidelijke meerstoel (het dichtst bij de rivier) van de voorhaven moderne apparatuur aangebracht. De Rijkspeilschaal had hierna zijn functie verloren en was overbodig geworden.

Een ander markant gezicht waren de borden met de waterstanden van de minst gepeilde waterdiepten langs de rivier. Deze stonden tussen de Rijkshulpschutsluis (beter bekend als de Sluisluis) en de Peperbus. De eerste werd in 1926 geplaatst, later kwam er nog een naast. Ze zijn in de zeventiger jaren van de vorige eeuw opgeruimd.

Hier twee borden met de minst gepeilde diepten. Destijds een heerlijk gevaarte voor de jeugd om er in te klimmen. Na het gereedkomen van de stuwen in Hagestein (1960), Amerongen (1965) en Driel (1970), was de kanalisatie van de Neder Rijn en Lek voltooid en werden de borden weggehaald.

Op 8 juni 1946 werd de Peperbus getroffen door een windhoos. Het dak werd er afgerukt en kwam, aan de andere kant van de dijk, op de zolder van de schuur van boer Bruijn terecht. De Peperbus moest het sedert die tijd zonder hoofddeksel doen en weer en wind kregen vrij toegang tot het gebouw en langzamerhand trad het verval in.

Het peilhuis als woning?

Op 4 augustus 1954 schrijft de gemeente Vreeswijk een brief aan de Lekdijk Bovendams met de vraag of er bezwaren zijn tegen een door de gemeente aan A.P. Woudenberg te 's-Hertogenbosch te verlenen vergunning voor het tot woning inrichten van het peilhuis aan de Lekdijk. Een schetstekening ligt ter inzage. Het Dijkcollege heeft (dan nog) geen bezwaar.

Op 11 december 1954 schrijft de Inspecteur der domeinen vanuit Utrecht aan het Dijkcollege, dat hij van de Hoofdingenieur van de Rijkswaterstaat in de Directie Bovenrivieren te Arnhem op 15 november 1954 opdracht heeft gekregen een voormalig peilschaalgebouwtje, staande aan de Lekdijk te Vreeswijk, kadastraal bekend sectie B. nr. 1290 te verkopen. Hij informeert of het Dijkcollege interesse

heeft en zo niet of er bezwaren bestaan dit aan derden te verkopen.

Op 9 november 1954 schrijft A.P. Woudenberg, arts en dan wonende te Wageningen met als correspondentieadres het Carolus ziekenhuis in Den Bosch aan de Lekdijk Bovendams, dat het in zijn bedoeling ligt het voormalig peilhuis van Rijkswaterstaat te kopen en te restaureren, teneinde het voor tijdelijke bewoning in te richten. Hem is gebleken dat de bijbehorende grond van de Lekdijk Bovendams is en hij verzoekt hem de grond, waarop het peilhuis staat, te willen verkopen. Als later blijkt dat hij het als zomerhuis wil inrichten in plaats van een bijdrage te leveren aan de woningnood (wat men eerst dacht) besluit het Dijkcollege in de vergadering van 5 maart 1955 de vergunning van 11 december 1872 in te trekken, aangezien het gebouw niet meer aan de bestemming beantwoordt, aangezien de zelfregistrerende peilschaal uit het gebouwtje is weggenomen en het gebouw niet meer wordt onderhouden. Men bepaalt dat het peilhuis voor 1 juli 1955 moet zijn opgeruimd.

Volgens het Dijkcollege is de Staat bovendien niet gerechtigd het peilhuis te verkopen omdat de grond van haar is en

het peilhuis is, bovendien, ook niet van de Staat.

Na ruim 80 jaren op de buitenglooiing van de Lekdijk een markant punt te zijn geweest voor Vreeswijk en de schippers op de rivier viel de Rijkspeilschaal, in de volksmond beter bekend als de 'Peperbus', op 23 april 1956* onder de slopershamer.

Een nieuwe Peperbus?

In september 1994 werd door het Platform Vreeswijk het plan geopperd de Peperbus te herbouwen. Er werd zelfs van de gemeente Nieuwegein een subsidie van f 2.500,- ontvangen voor een haalbaarheidsonderzoek. Bestuurslid Henk Altena dacht voor de financiering van sponsorgelden afhankelijk te zijn en opperde de mogelijkheid er een informatiecentrum in te vestigen. Als de plannen haalbaar waren zou er begin 1996 een replica kunnen staan. Voor zover bekend is er nooit meer iets over vernomen. (U.N. 12-9-1994).

* Meded. F. van Zutphen in Vreeswijk aan de Lek, pag. 59.

De Plettenburgerweg, een gebied met een eigen karakter

Loes Slooten-Glimmerveen

De naam "Plettenburg verwijst middels het woord plet ofwel plat vermoedelijk naar de vlakke en lage ligging van het gebied. De naam Plettenburg is in ieder geval afgeleid van de buitenplaats Plettenburg, die eeuwen in Jutphaas bestaan heeft. In 1840 is het huis afgebroken. In fasen werd er vervolgens op diezelfde plaats een verdedigingsfort gebouwd, fort Jutphaas. (zie het boek "Kastelen en buitens in 'oud'-Nieuwegein" uitgegeven door de Historische Kring Nieuwegein)

Tekening Buitenplaats Plettenburg door Roeland Roghman, 16-6-1647 (beschikbaar via: www.kastelen.nl/kasteel-beeldbank.php?id=593&prov=7)

De Plettenburgerweg liep vanaf fort Jutphaas zuidwaarts tot aan de Vaartse Rijn en de Bongenaar. Deze weg had een lengte van ongeveer 1,5 km. De huidige straat Plettenburg is nog over gebleven van de oorspronkelijk weg. Er stonden verschillende boerderijen met enkele boomgaarden. Op afbeelding 2 van de Plettenburgerweg is rechts de boerderij van Droogenbroek en daarachter de boerderij van de familie Morren te zien. De boerderij van Morren was (volgens de bewoners) een heel oude boerderij uit rond 1600. Als je nu op de hoek van de Dieselbaan en de Marconibaan gaat staan en je kijkt naar het noorden langs de Marconibaan dan zou je in de jaren '60 onderstaand beeld zien.

In het artikel uit het Utrechts Nieuwsblad van 15 juni 1978 "Heren van Plettenburg stapje opzij: een "Republiek" nadert haar einde" staat beschreven: "De historie gaat terug tot 1810. Toen werd in een oorkonde vast gelegd, dat de bewoners van het

gebied Plettenburg elkaar het 'recht van overpad voor achterliggende gronden' moesten verlenen. En zo ontstond toen een soort breed 'spoor'. (De voorgeschreven breedte was 'Twaalf Stichtse Voeten' – ongeveer 3,60 meter), dat met heel veel bochten tussen en langs de boerderijen van Plettenburg kronkelde om uiteindelijk te eindigen aan de zuidzijde nabij

de Houtense Wetering. Zo'n zestien hekken moesten telkens worden geopend en weer worden gesloten door de mensen, die Plettenburg wilden passeren."

Het gebied Plettenburg wordt aangeduid als een "Republiek". Dat heeft te maken met de vele arken die er waren, allerlei vormen van handel, tijdelijke of seizoensgebonden bewoning. Het was een "apart" gebied met eigen regels en een eigen "klimaat".

Ina Heijkamp (geboren in 1943) en haar neef Dick Heijkamp (geboren in 1941) vertellen over hun opa D. Heijkamp (1882-1963). Hij vestigde zich in 1916 met een overslagbedrijf langs de Vaartse Rijn. Dit bedrijf sloot haar deuren in de 70'er jaren. Daarnaast vestigde de Houthandel en Houtzagerij annex baggerbedrijf van Corn. Heijman zich daar. Dit laatste bedrijf is daar nog steeds.

Bij het bedrijf en terrein van Heijman vertelt Ina over toen. Het huidige bezouwkadres is Dieselbaan 5. Aan beide kanten van het terrein loopt een sloot. De sloot aan de kant van de tegenwoordige Plettenburgerbaan was de grens met het terrein van Heijkamp. De haven was toen twee keer zo lang dan dat die tegenwoordig is.

Op dit moment is de haven eigendom van Hatenboer Yachting B.V. De opa van Dick en Ina liet deze haven in 1922 graven om het toenemende werk van het overslagbedrijf aan te kunnen en als opslagruimte voor schepen. Deze laatste functie nam later in belangrijkheid af omdat het Amsterdam Rijnkanaal in 1952 geopend werd en het Merwedekanaal minder belangrijk werd. Dick: "Mijn opa had hier ook nog een Bok staan. Dit is een grote lier met twee pijpen. Schippers die niet zoveel konden betalen, huurden dit apparaat van hem. Dan gingen ze met een band onder het schip en trokken hem

Opa en oma Heijkamp en een zus van opa lopen op de Plettenburgerweg in de richting van de Bongenaar.
(fotocollectie Dick Heijkamp)

Links Heijman B.V. met aansluitend de haven, vanaf de Vreeswijksestraatweg, 1971 (foto-collectie Historische Kring, DJ1066)

omhoog en met een roeiboot werd deze geteerd. De schippers konden hun schip zo zelf schoonmaken en opknappen. Bij de scheepswerf kostte dit veel meer geld.” Ook verhuurde hij opslagruimte aan houthandel Heijman en eveneens aan de hei- en baggerbedrijven van Manschot, Vrij en van Heesch.

Ina: “Als van Heesch een bepaald materiaal niet nodig had, werd het bij ons op de loodswal gelegd als opslag. En hiervoor werd huur betaald.”

Daarnaast was hun opa vanaf 1900 bezig met de cultivering van het land op en rond de Plettenburgerweg.

Dick: “Mijn opa is rond 1900 begonnen om allemaal stukjes grond te huren, grond te kopen, bossages weg te halen en handel te drijven. Wanneer mijn opa geld nodig had, gaf hij een stuk grond als onderpand aan houthandelaar Heijman. En als Heijman geld nodig had, gebeurde dit omgekeerd.”

Een gebied dat grensde aan de Plettenburgerweg werd de Put genoemd. Het lag tussen de Plettenburgerweg en het Lekkanaal en is het gebied van Watertransportbedrijf Rijn-Kennemerland. Nu ligt het tussen Lekkanaal en huidige Structuurbaan.

Dit gebied bestond eerst uit moerasgrond. Bij het graven van het Amsterdam-Rijnkanaal en het Lekkanaal was er veel slib en bagger die gestort moest wor-

den. In de Put is met behulp van zandwallen een groot gat gemaakt waarin de bagger en het slib werden gestort en het werd een verhoogd stuk land. Het gebied is later (in de jaren '50) ontgonnen met behulp van greppels via welke het water uit de verhoogde delen weg kon stromen door buizen te maken in de zandwallen. Het was een paar honderd ha. groot.

De vader van Dick en hijzelf waren met deze ontginning bezig. De vader van Dick

bezat op een bepaald moment 10 ha. en huurde daarnaast nog 20 ha. van Watertransportbedrijf Rijn-Kennemerland en gebruikte de grond als landbouwgrond. Dick's vader had daarnaast nog een loonbedrijf en Dick zelf werkte al vanaf zijn 13e jaar mee.

Opa Heijkamp breidde zijn eigendom van stukjes land op en langs de Plettenburgerweg steeds meer uit. Op een bepaald moment was hij eigenaar van de

De Put; het verhoogde land is te zien en het water dat weg stroomt (foto-collectie Dick Heijkamp)

weg. Dit ging gepaard met geregeld verzet en vele rechtszaken door bedrijven en particulieren. Particulieren en bedrijven moesten betalen voor gebruik van de Plettenburgerweg. In 1950 zijn van Leusden en Heijman mede-aandeelhouders geworden om de weg te bekostigen. Houtzagerij Heijman had belang bij een “goede” weg. Het materiaal kon nu met vrachtwagens aangevoerd worden en niet meer alleen met schepen. In een bijvoegsel van de Nederlandse Staatscourant van donderdag 8 februari 1951, no. 28, staat de oprichting van de Naamloze Vennootschap N.V. Plettenburgerweg, te Jutphaas, beschreven. Hierin staat als doel van de Vennootschap “het exploiteren en het in goede staat onderhouden van de zogenaamde Plettenburgerweg voor het rijverkeer van alle soorten voertuigen en verder al hetgeen daarmede in de uitgebreidste zin in verband staat.” Tot 1978 werd deze weg dus gefinancierd door de bedrijven die er gebruik van maakten en door particulieren. Het is wel enigszins verbazingwekkend dat de weg niet eerder gekocht is door de gemeente. Zelfs een wereldbedrijf als SKF, een kogellagerbedrijf, moest betalen voor gebruik van de weg.

Voor en vlak na de tweede wereldoorlog moesten mensen uit “Plettenburg” via kleine paadjes en land naar het centrum van het dorp Jutphaas. Vanaf de jaren vijftig werd de Plettenburgerweg een grindweg en in 1957 een verharde weg. Ina is geboren in een ark vlakbij de haven en bij het bedrijf Heijman. In dat gebied lagen toen meerdere arken.

Ina: “Er mocht niet gebouwd worden in Plettenburg want het had een industriële bestemming. Deze industriële bestemming was ergens in de jaren ‘30/’40 van de vorige eeuw bepaald. Zelfs als mijn opa een stukje grond voor mijn vader had, mocht er geen huis op komen. Ik had nog zes broers en zussen. De ark was te klein. Vanuit de haven die opa gegraven had was er nog een slootje waar die ark in getrokken werd toen mijn vader en moeder gingen trouwen. Op een bepaald moment hebben ze die sloot dicht gegooid en hebben ze een woonkamer aan de ark vast gebouwd. Die moest in één nacht gebouwd worden, want dan mocht de gemeente hem niet meer afbreken. Ik heb zelf in een ark gewoond op een plek waar nu het Oosterlicht College

Opening Plettenburgerweg als verharde weg in 1957; in het midden Heijman, links van hem opa Heijkamp en op de rug Van Leusden (foto-collectie Dick Heijkamp)

staat. Hier liep een sloot; een zij-arm van de sloot die van het fort tot de Vaartse Rijn loopt. Een oude meneer had er een stoombootje waarin hij in de zomermaanden kwam recreëren. Deze meneer had maar één long. Zulk soort verblijfsituaties waren meer te vinden op het Plettenburg.”

Opa Heijkamp heeft in 1918 een huis gebouwd. In die tijd was het gebied van Plettenburg nog ontginningsgebied. Het bestond uit water, grienden en bossages.

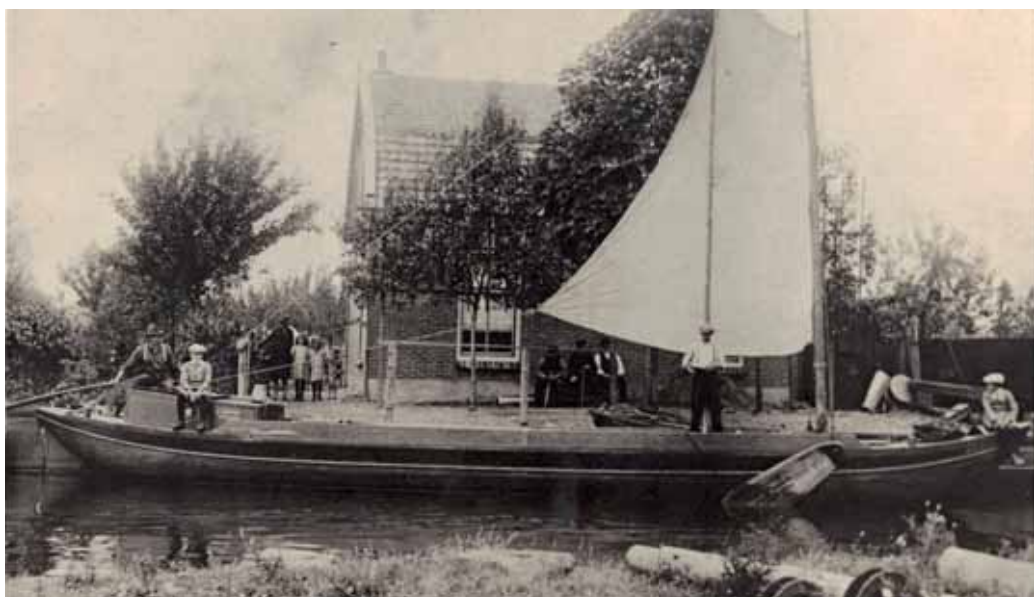
Dick: “Dat is een tweedehands huis. Hij kocht in Cothen aan de Kromme Rijn een oud pand. Het hout en de stenen bracht hij met een zeilboot over de Kromme

Rijn hier naartoe en heeft daar een huis van gebouwd.”

Dit (‘recycle-huis’) huis bestaat nog en staat aan de Bongenaar en de Schalkwijkse Wetering. De zoon van Dick woont er nu, omdat zowel Dick’s vader als opa wilden dat dit huis in de familie zou blijven.

Ina vertelt hoe vroeger bezoek dat bij hen kwam uit de bus stapten op de Vreeswijksestraatweg. Dit was de bus die vanuit Utrecht via Jutphaas, langs de Henkelfabriek naar Vreeswijk reed.

“De bus had een halte op de Vreeswijksestraatweg aan de andere kant van de Vaartse Rijn. We hadden nog geen telefoon. Afspraken werden per brief ge-

Recycle-huis in de jaren ‘50 (foto-collectie Dick Heijkamp)

[richting het westen] Op de voorgrond de Schalkwijkse Wetering met erachter de Vaartse Rijn en de Vreeswijksestraatweg erlangs, jaren '50 (foto-collectie Dick Heijkamp)

maakt. Bij aankomst schreeuwden ze vanaf de Vreeswijksestraatweg “over, over”. En vervolgens werden ze met de roeiboot opgehaald. Dat was in de jaren '60 van de 20e eeuw. Je kon al wel normaal met een auto over de Plettenburgerweg rijden, maar voor hen was dit een kortere weg.” Ook hadden verschillende bedrijven een roeiboot voor het overbrengen van mensen.

Vanaf boerderij de Bongenaar (afgebrand in de jaren '80) was er een pont. Dit was de oude pont van Culemborg. Deze werd gebruikt door landarbeiders (paard en wagen konden ook mee op de pont), om van het bedrijf naar de overkant van de Vaartse Rijn naar hun akkers in Vreeswijk te gaan. Tot in de 19e eeuw was de Bongenaar een buitenplaats met

ernaast een boerderij. Volgens Dick is er onder water in de Schalkwijkse Wetering nog een muurtje te vinden van het oude theehuis behorende bij de buitenplaats.

Vanaf de Bongenaar waren (van oost naar west) de volgende bedrijven gevestigd. Bedrijf JLH Smits & Co wat eerst een scheepswerf en later een teerfabriek was. Daarna kwam er de

scheepswerf van de gebroeders Vermeulen. Daarnaast, op de kop van de haven, was de firma van Leusden gevestigd en dit werd later “Kamerbeek”. In de volksmond werd dit bedrijf ook wel de “Punt” genoemd vanwege de ligging op de punt. Dit laatste bedrijf had onder andere een grote loopkraan (Dit is een op rails verplaatsbare hefkraan bestuurd door een machinist, een voor die tijd modern apparaat).

Ina: “Onderin de loopkraan zat een bak. Als er een schip was, schepten ze het schip uit het water en werd het op grote zandhopen gezet. Daar hebben we vroeger veel gespeeld.”

Gert van Leusden had een zifterij en een zand- en grindhandel. Hij was heel belangrijk voor de financiering van de voetbalvereniging JSV. Als ze kampioen werden reden vrachtwagens van zijn be-

Huis familie Heijman, 2016 (foto gemaakt door Loes Slooten)

Citaat van de president-directeur van de B.V. Plettenburgerweg, S. Heijkamp uit het artikel uit het Utrechts Nieuwsblad. “Zonder succes bleef ook het overleg met de gemeente Jutphaas over de overname van de weg. Dat overleg werd telkens opnieuw geopend (1940-1943-1945-1947-1950-1952 en 1967), maar dan bloedde de zaak weer dood. Nu lijkt een overeenkomst bereikt te zijn. Die moet nog worden goedgekeurd door de gemeenteraad en Gedeputeerde Staten. Een levend stuk historie wordt daarmee afgesloten. De nieuwe provinciale weg T-20 zal de Plettenburgerweg met zijn zo aparte geschiedenis fors gaan ‘overspoelen’.”

drijf met juichende spelers rond in Jutphaas. De voetbalvereniging JSV startte met voetbal in de jaren '20 op Plettenburg (volgens de vader van Dick) en was een katholieke club.

Aan de andere kant van de haven waren de bedrijven van opa Heijkamp en Heijman.

Op nummer 1 van de huidige straat Plettenburg woont de familie Vernooij. Dit huis is in de 60-er jaren van de vorige eeuw gebouwd. Ina en haar familie haalden hier eieren, appels en kippen. En er was ook een boomgaard.

Het kasteel Rijnhuizen met grondgebied was de "achtertuin" van de Plettenburgerweg. Het was een afgesloten bosgebied. Ina bracht als kind de kerkbode van de Hervormde kerk rond, ook in het kas-

teel, waar ze de bode altijd achterliet in de keuken.

Het houtbedrijf Heijman is nog in de oude, nu wat vervallen, staat. In het witte huis met een sequoiaboom ervoor, woonde de familie Heijman.

Deze boom is rond 1900 geplant door Sjaan Heijman. Nu wordt het terrein beheerd door de jongste dochter van de jongste zoon van Heijman. Heijman verkocht bijzondere houtsoorten.

Ina: "De bomen kwamen aan met schepen. Werden vervolgens gezaagd in de zagerij en in de droogschuur gelegd. Het vervoer ging met "lorries" over rails die er nu nog liggen.

Bord waarop verschillende houtsoorten staan, 2016

(foto gemaakt door Loes Slooten)

Foto van rond 1971. Rechtsonder aan de Vaartse Rijn is tegelfabriek Hamer, links ernaast scheepswerf Vermeulen en op de punt zand- en grindhandel van Leusden. Kleine zijarm is restant van Houtense Wetering en hierin ligt de witte woonark van opa en later oom Faas Heijkamp. Daarnaast staan nishutten. De Plettenburgerweg vervolgend rechts het door opa Heijkamp laten bouwen huis voor toen hij ouder werd en later heeft Dick in dit huis met zijn gezin gewoond totdat het afgebroken moest worden. Daarnaast boerderij Droogenbroek en er schuin achter boerderij Morren. Verder links van de weg ligt landhuis van Ko van Rooijen en daarachter het huis van de familie Vernooij. Rechts naast haven, vanaf Houtense Wetering: Firma Manschot, firma van Heesch en Firma Vrij, allemaal hei- en baggerbedrijven. Links naast de haven achtereenvolgens bedrijf opa Heijkamp, bedrijf Heijman en baggerbedrijf Smeulders. Op verschillende plekken zijn woonarken te zien, karakteristiek voor Plettenburg en het kenmerkende landschap met akkers en boomgaarden. De witte lijnen rechts aan de zijkant zijn het begin van werkzaamheden voor de aanleg van de Plettenburgsebrug. (foto-collectie Dick Heijkamp)

Activiteiten

Historische Kring Nieuwegein

Kunst-expositie Beestachtige Prenten

t/m woensdag 7 december in Museum Warsenhoeck.

De stichting “Witryna” die al 25 jaar Poolse grafiek onder de aandacht van het Nederlandse publiek brengt is te gast bij de Kunstzolder. Het idee van deze expositie ontstond naar aanleiding van het boek van de filosoof Erno Eskens “Een beestachtige geschiedenis van de filosofie”, waarin hij pleit voor een volledig burgerschap van dieren. In de laatste eeuwen is langzaam steeds meer oog gekomen voor het dier en zijn belangen.

De 13 Poolse grafici die in het Museum Warsenhoeck exposeren houden zich ook bezig met het uitbeelden van dieren en met de relaties tussen mens en dier. De prenten laten observaties zien rondom een probleem van de tegenwoordige tijd: hoe kijken we aan tegen dieren.

Lezing Oud en nieuw water in Nieuwegein

Donderdag 27 oktober 2016 20.00 uur, Bibliotheek “2e verdieping” Stadhuis.

Water heeft altijd een belangrijke rol gespeeld in Nieuwegein. Jan Reerink gaat na hoe dat zo gekomen is. Hij gaat in op de rol in de waterverbindingen in Mid-

den-Nederland. De waterwegen daar waren belangrijk voor Amsterdam en Utrecht in hun verbinding met Keulen en het Duitse achterland.

Ook in de toekomst gaat er het nodige veranderen in de waterhuishouding. Niets doen leidt tot onveiligheid en tot verzanden. Bij al die ontwikkelingen in het verleden en in de toekomst speelt het waterschap een belangrijke rol. Jan Reerink, lid van het bestuur van het waterschap Hoogheemraadschap De Stichtse Rijnlanden, zal die rol nader toelichten.

Foto-expositie Oudheden in Merwestein en Fokkesteeg

Vanaf zondag 4 december in Museum Warsenhoeck.

De wijk Merwestein begint al bij de voormalige Persil fabriek. Daar stonden ook diverse huizen waaronder de Villa Voorzorg, het Kraaienbuurtje en het Oliebuurtje en twee molens, te weten de molen van Verloop en de wipwatermolen. Als we dan via de Vreeswijkse Straatweg terecht komen in Fokkesteeg, besteden we aandacht aan een historische gebeurtenis, namelijk het Gevecht aan de Vaart, waar diverse oude foto's getoond worden. Ook de sneltram uit Utrecht komt door het gebied van de Fokkesteeg, dus ook daar worden foto's van getoond.

Vreeswijks Museum

Tentoonstelling Perzische kunstenaars

Vanaf Zondag 15 januari tot 15 april, Vreeswijks Museum

In het Vreeswijks Museum vindt op zaterdag 14 januari de opening plaats van een schilderijtentoonstelling van Masjid Djalinoes Mohadjeri. Zij is een Perzische kunstenaar die tekent, schildert en met glas werkt. De tentoonstelling is voor iedereen vanaf 15 januari te bezoeken..

Museumwerf

Lezing 100 jaar zelflossen

Zaterdag 10 december, 20.00 uur Museumwerf Vreeswijk.

Deze lezing wordt verzorgd door Ko Blok, voorzitter Museumwerf Vreeswijk en de Arie Kreukstichting.

Openstelling Vreeswijk bij kaarslicht

Woensdag 14 december.

Openstelling Museumwerf Vreeswijk i.v.m. Vreeswijk bij kaarslicht.

Tip: neem de boot naar Vreeswijk vanaf de Herenstraat

Kort nieuws

Onderzoek naar restauratie Doorslagsluis

Het algemeen bestuur van het Hoogheemraadschap De Stichtse Rijnlanden (HDSR) heeft op 6 juli besloten een onderzoek te starten naar de mogelijkheden om de Doorslagsluis in Nieuwegein te restaureren. Aanleiding zijn de plannen die worden gemaakt om de oevers, het kanaalbed en waterstaatwerken van de Gekanaliseerde Hollandsche IJssel en de Doorslag op te knappen.

De Doorslagsluis die geen wezenlijke waterstaatkundige betekenis meer heeft in het kanaal dreigt daardoor te sneuvelen. De historische waarde is echter groot. De sluis heeft een eerbiedwaardig verleden dat teruggrijpt op de afdichting van de Rijn bij Wijk bij Duurstede in 1122.

Utrecht zocht in de eeuwen daarna een vaarverbinding naar de Rijn via de Hollandsche IJssel. Bij stadje 't Gein was een overtoom naar de Hollandsche IJssel.

De sluis speelde ook een belangrijke rol in het Rampjaar 1672 toen de Fransen de Republiek der Zeven Verenigde Provinciën bezetten om voor eens en altijd af te rekenen met de Republiek. De Fransen bouwden bij de sluis een schans om deze sluis te verdedigen. De sluis vormde namelijk een belangrijke schakel in de onderwaterzettingen (inundaties) rond Utrecht. Het onderzoek zou vóór november van dit jaar klaar moeten zijn, zodat het bestuur tijdens de begrotingsdebatten in die maand er over kan praten.

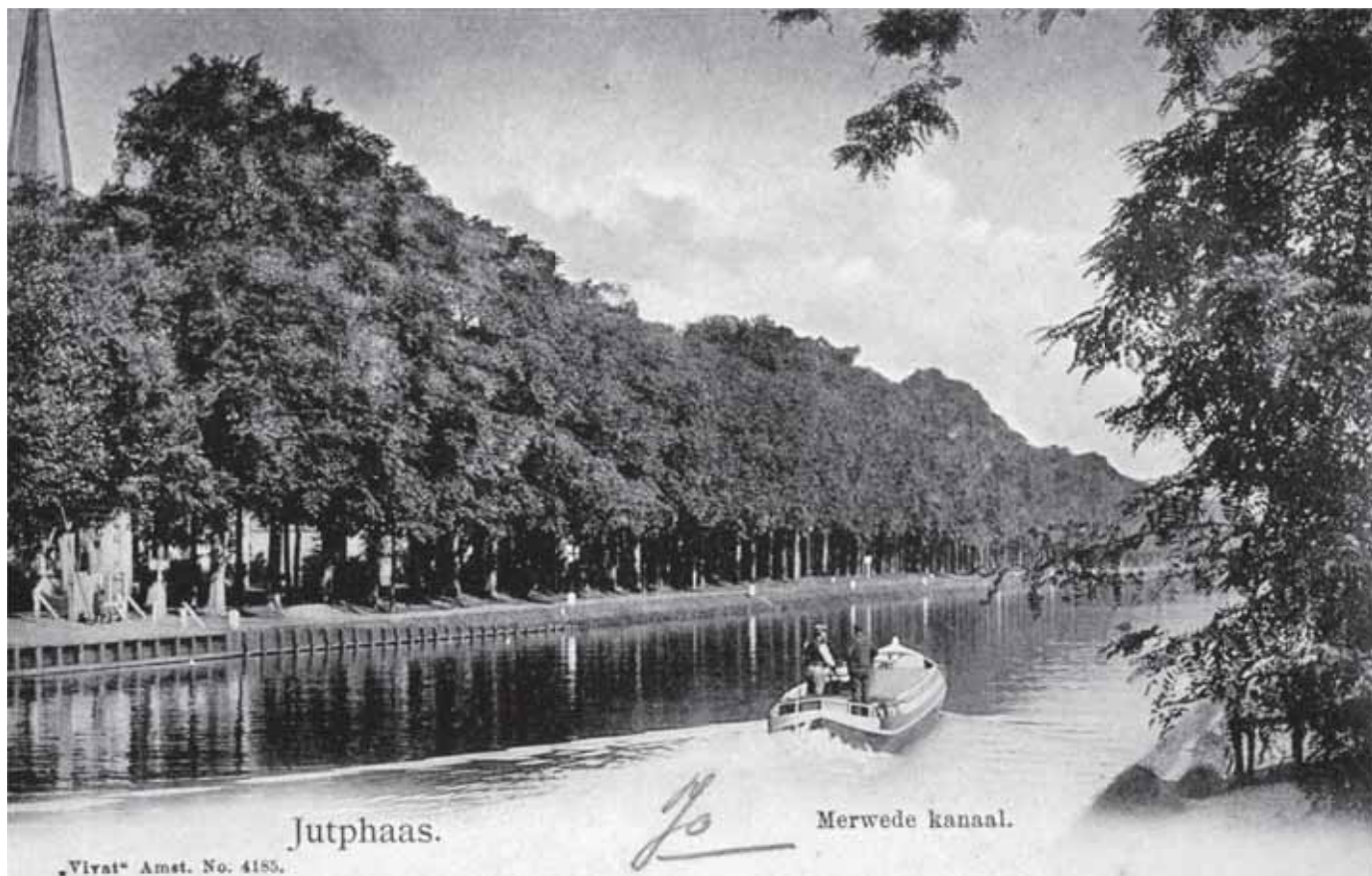
Module Kerken in Nieuwegein

In de Warsenhoeck is Digitaal Nieuwegein uitgebreid met een module 'Kerken in Nieuwegein'. Ontdek welke kerkgebouwen Nieuwegein kent en heeft gekend tot begin 1900. Ook is deze module weer rijkelijk voorzien van achtergrondinformatie en diverse bekende en minder bekende afbeeldingen. Naast 'Kerken in Nieuwegein' zijn ook de modules 'Kastelen en Buitenplaatsen', 'Prehistorie in Nieuwegein' en 'Toponiemen in Nieuwegein' beschikbaar. De volgende zal zijn 'Het Gein en het klooster Nazareth; een reconstructie van de middeleeuwse situatie'.

Veranderend beeld – Jutphaas

Jaap Boersema

Rond 1900

Een beurtbootje onderweg naar Utrecht. Links de Nicolaaskerk en de tol. St. Nicolaas is schutspatroon van zeelieden, apothekers en nog veel meer. Veel plaatsen aan het water hebben een (St.) Nicolaaskerk.

Rond 1935

Een schitterende opname van een geladen tjalk, die gesleept wordt. Let ook eens op de prachtige roeiboot erachter. De schippersfamilie staat gespannen te kijken of alles wel goed gaat. Aan de overzijde: de tol. Links: de Rijnhuizerbrug, die in 1981 verwijderd werd.

Rond 1935

Dezelfde fotograaf laat een van de vele slepen zien, die in Vreeswijk werden samengesteld. Hier een sleepboot van Rutters (een zgn. witpijper). De sleepagent in Vreeswijk was Van Loon, die ook met eigen boten actief was, bekend als de 'HARMONIE-boten'.

1972

Rijnhuizerbrug met het voormalige raadhuis van Jutphaas. Dit type brug kwamen we tegen langs het Merwedekanaal. Er resten er nog twee: de Muntbrug in Utrecht en de Bolgarijensebrug even buiten Vianen. Beiden zijn Rijksmonument.

2010

Typisch Jutphaas. Het passagiersschip van Partycentrum De Lantaarn: de JONCKHEER VAN JUTPHAAS en daar achter de 'luxe motor' HYDRA. De roeiers zijn ongetwijfeld van de Nieuwegeinse Roeivereniging "De Doorslag".

2013

Als onderdeel van 'Maritiem Nieuwegein 2013' werden er in Jutphaas voor het eerst drakenboottraces georganiseerd en georganiseerde Aquarijn de zwemwedstrijd Merwede Challenge. Het scheepvaartverkeer lag korte tijd stil.

Doorslag

Een wijk met karakter

Bart Jan Damstra

Dit is het zevende deel in een reeks over Nieuwegeinse wijken. In dit deel komt de wijk Doorslag aan bod. Doorslag wordt in het noorden begrensd door de wegen Weg naar de Poort, Wijkerslootweg en Zuidstedeweg, in het oosten door De Doorslag, in het zuiden door de IJssel en in het westen door de A2. Voor een beter begrip van de historische achtergrond zal ook een deel ten westen van de A2, rond de boerderij de Rijpickerwaard, in het artikel worden betrokken. In dit artikel wordt 'Doorslag' gehanteerd als wijknaam, het kanaal zal als 'de Doorslag' worden aangeduid.

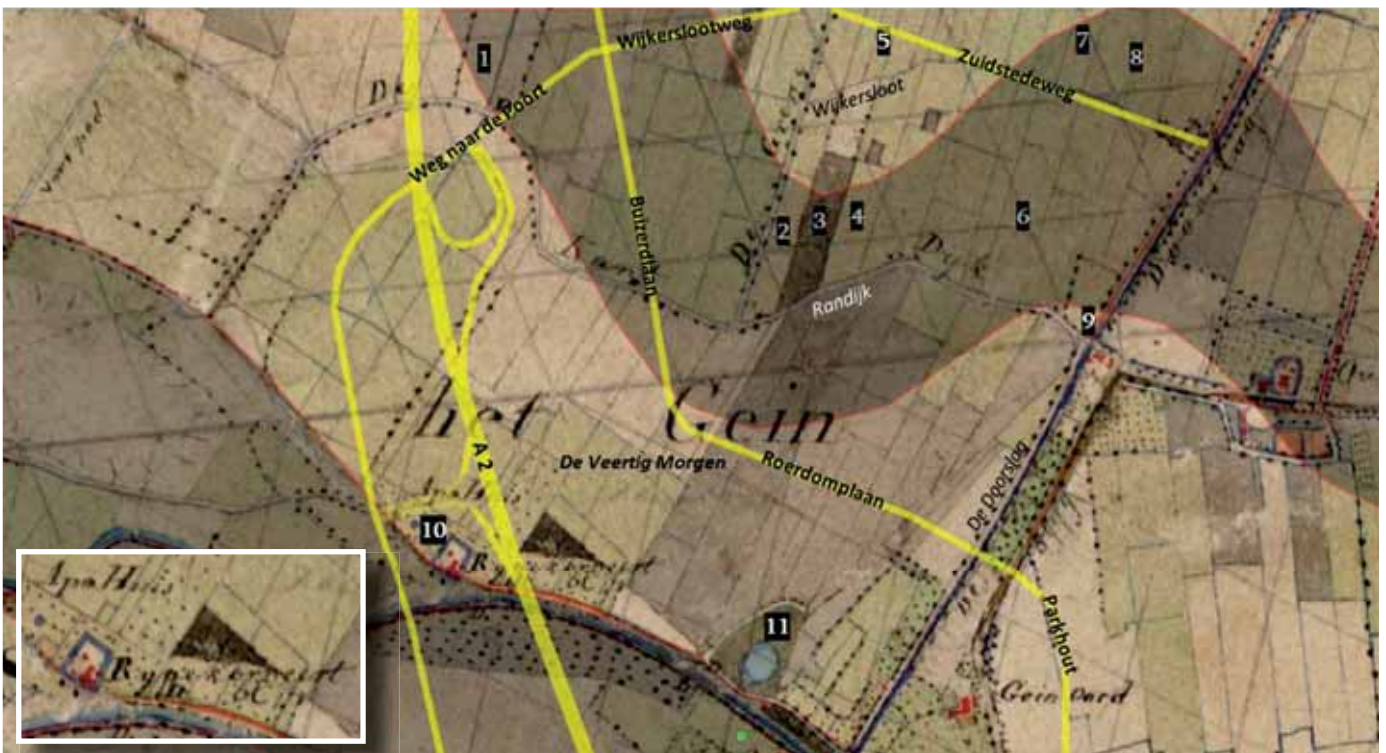
Landschap en ontginningen

De rivieren die in het huidige Nieuwegein gestroomd hebben ver voordat de eerste bedijking plaats vond, hebben de inrichting van het latere cultuurlandschap bepaald. Van deze rivieren resten nadien de zogenaamde stroomruggen, die zich ten opzichte van de lager gelegen komgronden als een verhoging in het landschap aftekenden. Op het tracé van de latere Randijk bevindt zich de Wierse stroomrug, welke deel uit maakt van het Benschopperstelsel en rond 4000 v. Chr.

actief was. In het zuiden is de IJssel, die vanaf ca 3000 v. Chr. actief is, een bepalend element in het landschap. Rond 750 v. Chr. verlegt deze rivier zich naar de huidige bedding. Ten noorden van de wijk, aan de overzijde van de Wijkerslootweg, is vanaf rond 1850 v. Chr. de zogenaamde Jutphase Stroomrug actief. De Overeindseweg en Nedereindseweg zijn grotendeels op deze stroomrug gelegen. Deze stroomruggen zijn op afbeelding 1 weergegeven. Een groot gedeelte van de latere wijk (dus tussen de stroomruggen)

is echter gelegen op komgrond. Hoe deze lage ligging van invloed was op het bodemgebruik en op de totstandkoming van de latere woonwijk wordt verderop in dit artikel behandeld.

In een moerasachtige omgeving zijn deze hoger gelegen 'ruggen' bij uitstek geschikt voor bewoning en vormen een goede basis voor de middeleeuwse ontginningen, die op initiatief van de kerkelijke instellingen plaatsvonden. Het grondgebied van Doorslag ten noorden van de Randijk

Afbeelding 1: Topografische kaart 1849. Beige percelen = bouwland, gestippelde percelen = boomgaardland, lichtgroene percelen = weiland, donkergroene percelen = griendland. Bewerkt door auteur met projectie van stroomruggen (donkergrijze banen), huidige hoofdstructuren (gele lijnen) en toponiemen: 1. De (Kleine) Batau; 2. De Kosterije; 3. Het Kerckelant; 4. Bezijden het Kerkebosch; 5. Het Armenland; 6. Den Hekkenkamp; 7. Berchlant; 8. De Kievietskamp; 9. Rijnvoerde (niet te verwarren met de latere gelijknamige boerderij) / (mogelijk Werrenhoec?); 10. De Komboomgaard; 11. De (Oude) Waaikuil. Een deel van de Rijpickerwaard wordt ook wel De Veertig Morgen genoemd (is ca 34 ha. De totale waard is ca 60 ha groot). Voor vergelijk met de huidige situatie, zie afbeelding 6. Inzet: uitsnede van het gebied rond het huis Rijpickerwaard met de vermelding 'Ape Huis'.

maakt deel uit van het Oost-Nedereind. De ontginning van dit gebied (inclusief het Overeind) start tussen 1060 en 1076 n. Chr. De Nedereindseweg fungeert als zogenaamde ontginningsas en de Nedereindsewetering als afwateringswetering. Hiervandaan worden de kavels uitgezet, die liggen ten zuiden van de Nedereindseweg tot aan de Wijkersloot (ter hoogte van de huidige Zuidstedeweg). De Randijk fungeert als noordelijke grens van de ontginningen van het Gein. Het tussenliggende land, de Geer, behoort ook tot het ontginningsgebied van het Oost-Nedereind. De Geer wordt later ontgonnen en wordt een zogenaamde restontginning genoemd. De Rijpickerwaard – waard of weerd verwijst naar de buitendijkse ligging aan de rivier – moet ook omstreeks deze periode in ontginning zijn genomen. De onregelmatige kavels direct aan de IJssel verwijzen vermoedelijk naar een nog oudere ontginningsperiode van vóór het jaar 1000.

Het Gein en de Rijpickerwaard

Als de ontginningen grotendeels gereed zijn wordt aan de huidige oostgrens van de wijk Doorslag het kanaal De Doorslag gegraven. Als gevolg hiervan komt het stadje het Gein tot bloei. De geschiedenis van het Gein is in de Cronyck de Geyn van juni 2016 aan de orde gekomen. Hierin wordt beschreven hoe de aanleg van De Doorslag in etappes tot stand komt tussen 1122 en 1148. De Doorslag maakt ter hoogte van de Warsenhoek waar het kanaal de oudere Randdijk kruist (en waar in 1200 reeds 'vanouds' tol werd geheven) een opvallende 'knik' (zie afbeelding 2). De reden van deze 'knik' is onbekend; waarschijnlijk diende men rekening te houden met bestaande waterhuishoudingen waardoor men het kanaal in twee etappes heeft aangelegd. Wat ook opvalt bij het bestuderen van kaarten is de diagonaal lopende lijn die vanaf de Randijk in het noorden tot aan de Waaikuil in het zuiden te zien is (zie afbeelding 1). Deze lijn begint daar waar Randijk en De Doorslag samenkomen, tegenover de Warsenhoek. Mogelijk is deze diagonale lijn (het huidige tracé Watersnip-Lepelaar-Kuifduiker) een ouder (gepland) kanaaltracé en/of onderdeel van een niet uitgevoerde uitleg voor het stadje het Gein. Ook dit fenomeen heeft nader onderzoek. Aan de westelijke oever van De Doorslag vindt volgens

Afbeelding 2: Ansichtkaart uit de jaren '50. Zicht vanaf de Persilfabriek richten het zuiden. De 'knik' in De Doorslag is duidelijk zichtbaar. Rechts op de achtergrond is de watertoren aan de IJssel zichtbaar.

14e eeuwse bronnen ook enige activiteit plaats van inwoners van het Gein (Zie o.a. 'Het Gein, nieuwe gegevens uit de Middeleeuwen', 1996).

Over de betekenis van 'Ran'/'Randijk' is niet direct uitsluitend te geven. Mogelijk is het een verbastering van 'Rijndijk', dit is niet onwaarschijnlijk omdat veel waterwegen en objecten werden gekoppeld aan het element Rijn (denk o.a. aan Vaartse Rijn, familie van Rijn). Opvallend is echter ook de vermelding van het toponiem den Rand(t), onder meer in akten uit 1401 en 1789 (HUA notariële archief). Dit zou gelegen moeten hebben aan de Randijk, ten noordwesten van het huis Rijpickerwaard. Moet Randijk gelezen worden als "de dijk naar het gebied den Rand(t)"? Schönfeld vermeldt in zijn standaardwerk Veldnamen in Nederland de term Rain of Reen in de betekenis van verhoogde zoom aan een akker of bos, die als grens dient. Daarbij kan ook de ligging van de Randijk op de grens tussen twee ontginningen een rol spelen in de naamgeving. De Rijpickerwaard werd in sommige gevallen ook wel de Overwaard genoemd. In de 19e eeuw werd in het westelijke deel van de waard een gelijknamige steenfabriek gebouwd, gelegen in het huidige IJsselstein ter plekke van de straten Tasveld, Ringoven, Vlamoven, Droogveld en Overwaard.

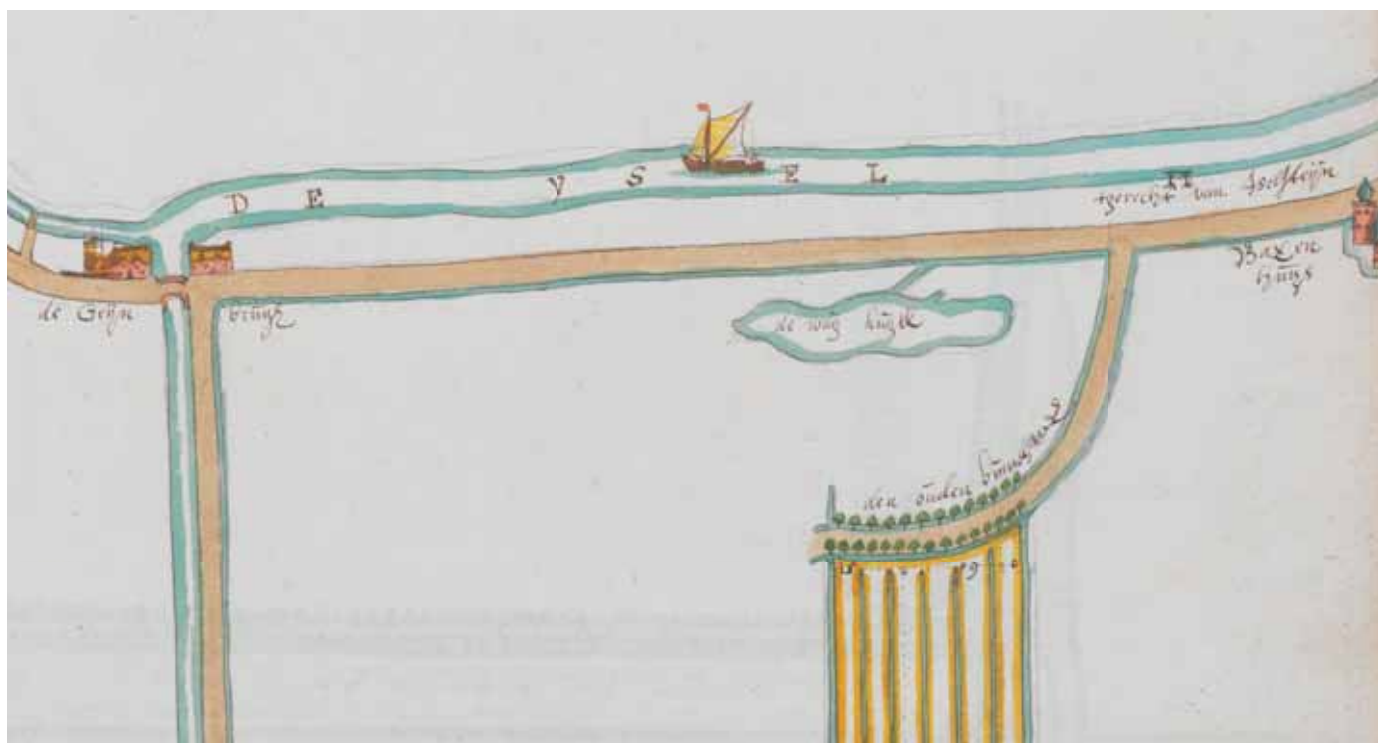
De hierboven genoemde waaikuil is een zichtbaar overblijfsel van een oude dijkdoorbraak. Een bij een dergelijke dijkdoorbraak ontstane plas wordt waa of wiel genoemd.

Het gedeelte van Doorslag ten zuiden van de Randijk is gelegen in de Rijpickerwaard. Deze wordt voor het eerst bij

naam genoemd in 1217 als Repplickerwerth, bij de stichting van de parochiekerk van het Gein. Het gaat dan deel uitmaken van het gerechtsgebied en de parochie van het Gein, het maakt daarvoor deel uit van het gerecht en de parochie Eiteren. In diverse publicaties wordt melding gemaakt van schriftelijke bronnen vóór 1217 waarin een goed wordt beschreven, dat mogelijk kan worden geïdentificeerd met het latere versterkte huis (in eerste instantie woontoren) Rijpickerwaard. Dit blijft echter een veronderstelling.

Het huis is achtereenvolgens in leen bij diverse heren van IJsselstein (o.a. Van Amstel en Van Egmond), omstreeks 1600 bij Johan van Baex (daarom op dat moment 'Baxen huys' genaamd, zie afbeelding 3) en vanaf de 17e eeuw is het huis allodiaal goed (dit laatste betekent "niet (meer) in leenverband"). Huis, waard en tiendblok zijn eeuwenlang onlosmakelijk aan elkaar verbonden. Door middel van de akten in de notariële archieven (HUA) krijgen we een goede indruk van huis en goed. Zo lezen we in 1737 over bouwhuys c.a., brouwhuys, boomgaarden, wey-, hooy- en bouwlanden, tesamen 76 mergen, 5 hond en 9 roeden.

Omstreeks 1775 lijkt het huis te zijn getransformeerd tot boerderij. In 1889 wordt de huidige boerderij gebouwd. En in 1928 wordt het bijbehorende land opgesplitst in twee bedrijven, met de boerderijen Rijpickerwaard en Arbeid Adelt. De landerijen worden vanaf 1932 doorsneden door de aanleg van de A2. Van het huis de Rijpickerwaard is een deel van de gracht en oprijlaan aan de westzijde nog aanwezig. Een deel van het huis, waarschijnlijk de woontoren, is in de jaren '80 opgegraven bij de aanleg van de trambaan. Momenteel is de boerderij in

Afbeelding 3: Uitsnede kaart Hendrik Verstralen in het kaartboek van het kapittel van Oudmunster, 1598-1626. Het noorden is onder. Van links naar rechts: 'de Geijn brug', 'de waij kuijll', 'den ouden binne weg' (een kleiweg), de galg van IJsselstein en 'Baxen huijs' (HUA; Archief Oudmunster, Inv933, p117).

gebruik als dierenasiel en -pension. De bijnaam 'Apenluiders' voor inwoners van IJsselstein is ook gerelateerd aan Rijpckerwaard. De naam zou zijn afgeleid van het aapje genaamd Kees dat hier zou hebben geleefd. Bij het bericht van overlijden van het aapje denkt men in IJsselstein dat zijn gelijknamige geliefde meester is overleden en men luidt de klok... De naam wordt onder meer vermeld op de topografische kaart van 1849 als 'Ape Huis' (afbeelding 1).

Griendcultuur

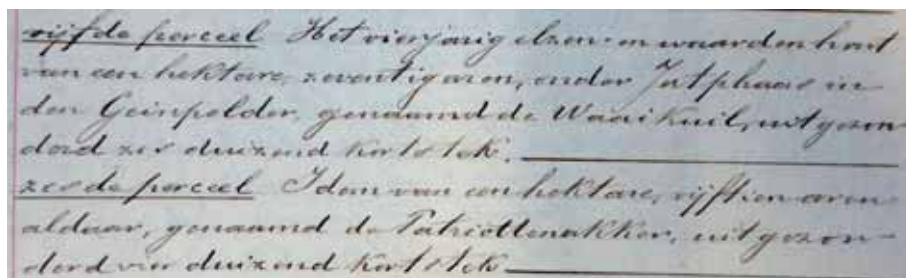
Uit het voorgaande is gebleken dat de hoogteligging van invloed is op het bodemgebruik: de hoger gelegen delen van het land, langs de IJssel en langs de Randijk, zijn in gebruik als bouwland en boomgaard. De iets lager gelegen delen zijn niet geschikt voor de landbouw en zijn in gebruik als weiland. Aan het begin van dit artikel werd al opgemerkt dat met name het gedeelte tussen Randijk en IJssel erg laag is gelegen. Het gebied ten oosten van huis Rijpckerwaard is vanaf de 19e eeuw dan ook in gebruik als griendland, waaruit wilgentakken of tenen worden gewonnen. Het hout in deze productiebossen gedijt goed op lage, liefst drassige grond. Vooral in IJsselstein waren veel mandenmakerijen en hoep(el) makerijen (ondermeer ten behoeve van boter- en haringtonnen) te vinden die

afnemers waren van de wilgentenen. Ook worden (rijs)hout en tenen verkocht ten behoeve van rivieroeverversterkingen in de omgeving. Het hoogtepunt van de griendcultuur wordt bereikt in de periode 1800-1950. Hierna raken andere materialen en producten in zwang. Nabij de Waaikuil stond tot in de jaren '80 een boerderij met de toepasselijke naam 'Griendenstein'. Diverse toponiemen uit deze bloeiperiode van griendbouw hebben betrekking op deze griendpercelen en worden genoemd in akten van (openbare) verkopingen van griendhout (zie voorbeeld afbeelding 4). Van deze en enkele andere hierna genoemde namen zonder een relatie met de griendcultuur is de locatie helaas (nog) niet exact vast te stellen: den Randt, IJsseldijshoec (beiden mogelijk in IJsselstein gelegen), De Lange Akkers, De Hooge Kamp, De drie oude lange akkers, De jonge lange ak-

kers, De Jonge Waaikuil, De oude boomgaard, Den Rand, Varkensboomgaardje, De Geer/de Geeren, De Patriottenakker, De Voorste Tienhond, De Achterste Tienhond, Oude Tienhond, Het Halve Morgen/het Halfmorgen, Het Morgen, Anderhalve morgen, De twee morgen, De oude twee morgen en De drie morgen.

Nieuwegeinse nieuwbouw

Na de ontginningen vinden lange tijd geen grote veranderingen meer plaats in het landschap. Dit verandert echter in de 20e eeuw. Eerst omstreeks 1930, als het gebied wordt doorsneden door de aanleg van de A2. In de jaren '50 worden enkele woningen gebouwd aan De Doorslag, op de plek die nu gelegen is tussen het ziekenhuis en de Randijk. Dit buurtje wordt de Marechausseekazerne genoemd, naar de militaire activiteiten op deze plek in de jaren '30. Halverwege de jaren '70 treden

Afbeelding 4: Vermelding van de griendpercelen de Waaikuil en de Patriottenakker in de Rijpckerwaard, 1878 (RHC Woerden, Y045 Notarieel archief, Inv.1152).

IN DE RANDVOORWAARDEN voor het plan Doorslag heeft de schilderachtige Randdijk een functie gekregen als voetgangersroute.

Afbeelding 5: Een karakteristiek beeld van de Randdijk in de jaren 70 (in: NieuwegeinNieuws).

er grote veranderingen op bij de totstandkoming van de woonwijk Doorslag. De concrete planvorming voor Nieuwegein dateert uit de late jaren '50 van de vorige eeuw, waarbij Vreeswijk, Jutphaas en IJsselstein zouden worden samengevoegd (meer uitgebreid behandeld in 'Stadscentrum en Cityplaza. Van grasland naar stadshart' in Cronyck de Geyn, april 2015). Over de naam voor de nieuwe stad is niet direct overeenstemming. De naam 'Doorslag' wordt geopperd, omdat het gebied rond de Doorslag het middelpunt vormt van het plangebied. Later, als IJsselstein definitief is afgehaakt, wordt vanuit een historisch besef voor de naam 'Nieuwegein' gekozen. De hoofdlijnen van de nieuwe stedelijke structuur staan al snel vast en de huidige plattegrond van Nieuwegein is al goed herkenbaar. Het karakter van het gebied blijft met name rond de Randdijk echter deels behouden (zie afbeelding 5).

In NieuwegeinNieuws, het voorlichtingsblad van de gemeente Nieuwegein, is de totstandkoming van de wijk Doorslag goed te volgen. In 1975 wordt opdracht gegeven voor een globaal bestemmings-

plan (1976: ontwerp-bestemmingsplan) voor de bouw van 2400 woningen ('grotendeels in de gesubsidieerde sector') en diverse voorzieningen als een school en winkelcentrum. De nieuwe wijk heeft een oppervlakte van 127 ha. Het plan is om het gebied in de periode 1978–1982 vol te bouwen, het liefst sneller. "Het is van het allergrootste belang dat zo snel mogelijk de open ruimte tussen Jutphaas en Vreeswijk wordt bebouwd. Dat is een eerste vereiste voor het slagen van de Nieuwegeinse conceptie: één stedelijke eenheid in plaats van twee gescheiden dorpskernen." Kenmerkend voor de stedenbouwkundige ideeën in deze periode is de bouw van woonerven en andere verkeersarme straten. Onderkend wordt de 'band met de overkant' (= Park Oudegein). De eind jaren '70 afgebroken oude Geinbrug kreeg hierbij helaas geen nieuwe bestemming. De nieuwe Geinbrug wordt in 1978 in gebruik genomen. Bij de inrichting van de wijk is veel aandacht voor groen en bestaande landschappelijke elementen, zodat de wijk een eigen identiteit zou verkrijgen. Dit komt tot uiting in elementen als Randdijk en Groene steeg en het aangrenzende centraal gelegen 'wijkpark' en

een 'buurtparkje' rond de Waaikuil. In 1981/1982 vindt archeologisch onderzoek plaats in de zuidelijke grienden langs de IJsselsteinseweg.

De straatnamen worden als volgt geclusterd: in het noordelijk deel zangvogels, in het westen roofvogels, in het zuiden watervogels en in het centrale deel bos- en weidevogels. Vijftig woningen van woningbouwvereniging St. Joseph aan de Tuinfluiter worden als eerste opgeleverd. In 1982 worden zogenaamde 'Houtskeletwoningen' (Scandinavisch/Canadese bouwmethode) opgeleverd van het project "Cederhof"; de buitenzijde van de woningen is bekleed met cederhout). Dit project wordt gekenmerkt door een aaneengesloten, gemengde bouwvorm. Deze bouwvorm was al eerder toegepast in Fokkestee. In het gebied midden-oost gaat in opdracht van Jutphaas Wonen en Woningstichting Centraal Nederland in 1978 de eerste paal de grond in voor de realisatie van 383 woningen. Bouwfonds Midden Nederland realiseert verspreid over de wijk 528 woningen. Bij dit alles stuit men op het aloude probleem in dit gebied, namelijk de lage ligging. De keuze

Afbeelding 6: Luchtfoto van het gebied in vogelvluchtperspectief, richting het noorden (afbeelding BingMaps, bewerkt door auteur). Nog aanwezige cultuurhistorische waarden in het gebied: 1. Randijk; 2. Groenesteeg; 3. IJsselsteinseweg; 4. 'Diagonaal' Watersnip-Lepelaar-Kuifduiker; 5. Marechausseekazerne; 6. Groen tussen Ringfazant en Randijk; 7. Restanten boomgaard aan Randijk; 8. Boerderij Rijpickerwaard; 9. Waaijkul en bos. Vergelijk ook met afbeelding 1. Overige 'nieuwe monumenten' en beeldbepalende objecten: 10. Houtskeletwoningen; 11. Zwolsche Algemeene / Schoenencentrum Nederland; 12. De Zwaluw; 13. St. Antoniusziekenhuis

is dan ook: ophogen of de grondwaterstand verlagen. Vanwege de kosten wordt voor het laatste gekozen. Er wordt een netwerk van waterlopen en drainagebuisen gerealiseerd en de grondwaterstand wordt geleidelijk (i.v.m. de gevolgen voor de bestaande begroeiing) met 1 meter (!) verlaagd, zodat deze 1,35 meter onder de oppervlakte komt te liggen.

In 1976 adviseert de adviescommissie "Vestigingsplaats ziekenhuis Nieuwegein" positief over de vestiging van het St. Antoniusziekenhuis in de wijk. De geplande startdatum voor de bouw is dan 1 januari 1981, of eerder als de bevolking van verzorgingsgebied sneller toeneemt dan gedacht tot 97.000. Uiteindelijk wordt in oktober 1979 gestart met de bouw, waarna het ziekenhuis op 23 september 1983 in

gebruik wordt genomen. Het telt dan drie verdiepingen (later vergroot) en is gebouwd in een kamstructuur met vier lobben of vleugels. Het heeft op dat moment een capaciteit van ca 560 bedden. Er vindt specialisatie plaats in hart- en longziekten. Er is gekozen voor deze locatie vanwege de gunstige ligging ten opzichte van het centrum en het park Oudegein, de werkgelegenheid en bereikbaarheid en de gunstige grondprijs (t.o.v. de beoogde andere locatie in Utrecht Lunetten). Een andere onderzochte vestigingslocatie in Nieuwegein is Zuilenstein.

In de jaren 1977-1978 komen er ook andere voorzieningen tot stand in Doorslag. Er komen twee concentraties van scholen, één in het centrum van de wijk ("Het Vijfspan", genoemd naar de vijf hierin

ondergebrachte functies, nu de Trompetvogel) en in het noorden van de wijk in de houtskeletbouwbuurt. Het buurtwinkelcentrum nabij de tramhalte is in 1981 gereed. In dezelfde periode worden de Mavo "De Randdijk", bejaardenwoningen en andere voorzieningen gerealiseerd. Begin jaren '80 komt het bestemmingsplan "De Poort van Nieuwegein" tot stand. Dit voorziet in een hoogwaardig dienstencentrum in het noordwesten van de wijk nabij de aansluiting op de A2 dat gereed is in 1985. Het karakteristieke pand van de Zwolsche Algemeene wordt in 1984 in gebruik genomen. In datzelfde jaar worden het Schoenencentrum Nederland in handelscentrum De Poort en het Mercury hotel opgeleverd.

Bronnen:

HUA, archieven kapittels Oudmunster en St.Marie; RHC Woerden, notarieel archief; Het Gein, nieuwe gegevens uit de Middeleeuwen. In Cronyck de Geyn oktober 1996; De boerderij Rijpickerwaard. In tijdschrift Historische Kring IJsselstein 1977, nummer 2; De boerderij Rijpickerwaard en omgeving. In tijdschrift Historische Kring IJsselstein 1977, nummer 3; Waarom men IJsselsteiners ook wel Apenluiders noemt. Nederlandse VolksverhalenBank; NieuwegeinNieuws, 1975-1983; Veldnamen in Nederland (1980), M. Schönfeld p. 136-137; 'Bouwen in Nieuwegein in 1980'. In Cronyck de Geyn juli 2011.

Zandscheepje van Kamerbeek

[Van de redactie] In de vorige Cronyck trof u het onderstaande artikel over het Zandscheepje al aan. In de tekst wordt echter een paar keer verwezen naar de foto's. Die stonden in de vorige Cronyck dermate klein afgedrukt, dat de verwijzing geen zin had. Daarom nogmaals het artikel, maar nu met grotere foto's zodat de tekst en foto's beter op elkaar aansluiten.

Via de Historische Kring Tolsteeg Hoograven kregen we deze foto van een Utrechts zandscheepje met een Vreeswijkse bemanning.

We zien hier een zandscheepje van Kamerbeek uit Utrecht (Gansstraat). Kamerbeek had ook een losplaats naast draadfabriek NEERLANDIA op Hoograven, toen nog behorend bij Jutphaas. Midscheeps, met vaarboom, Hendrik van Beest. Links zijn dochtertje Jans (geboren in 1899), later getrouwd met Gijs van Soest. Links de platte brug en daarachter de bebouwing van het Frederiksoord.

Zo'n vijftig jaar later op dezelfde plek de zandaak PIJA van Piet van Dijk. Voortstuwing: een zijschroef, ook wel 'lamme arm' genoemd. Over de stuurhut heen heb je een kijkje in de Fortweg.

Verandering van gras naar kunstgras voor voetbalvelden in Nieuwegein

Jos Scholman is een aannemingsbedrijf in de grond-, weg- en waterbouw en sport- en cultuurtechniek. Dagelijks operationeel met vele vakbekwame medewerkers, op een diversiteit aan prachtige projecten en voor verschillende opdrachtgevers. Zo zijn we in Nieuwegein tegelijkertijd bij twee verenigingen actief met de ombouw van een tweetal voetbalvelden. Zowel bij VSV Vreeswijk als bij JSV Nieuwegein zal er op de plek van een huidig, traditioneel natuurgras voetbalveld door ons een nieuw kunstgrasveld gerealiseerd worden.

Hoofdvestiging:
Morsebaan 1, 3439 NA Nieuwegein

Postadres:
Postbus 1458, 3430 BL Nieuwegein

Tel.: 030-6044282
info@josscholman.nl